

Innovation and Entrepreneurship

Collection of scientific articles

Submitted for review in
Conference Proceedings Citation Index -
Social Sciences & Humanities (CPCI-SSH)

Ajax Publishing
Montreal, Canada
2020

Ajax Publishing, Montreal, Canada**Innovation and Entrepreneurship****Reviewers:**

Andrej Udovč,

*Doctor of Economic Sciences, Professor of Economics, Head of the chair for agrometeorology, agricultural land management, economics and rural development
Biotechnical faculty, Univerza v Ljubljani (Slovenia)*

Nedelea Alexandru-Mircea,

Ph.D, Associate Professor at Stefan cel Mare University of Suceava (Romania)

Science editor:

Drobyszko S.I.

*Doctor of Economic Sciences, Professor of Economics,
European academy of sciences, London, United Kingdom*

Innovation and Entrepreneurship: Collection of scientific articles. - Ajax Publishing, Montreal, Canada, 2020. - 208 p.

ISBN 978-1-926711-08-6

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, candidates and doctors of sciences, research workers and practitioners from Europe, Russia, Ukraine and other countries. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern economy and state structure. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern economic science development.

ISBN 978-1-926711-08-6

CONTENT

NATIONAL ECONOMICS AND MANAGEMENT	6
Eshburiyev Umarbek Rashidovich. THE MAIN DIRECTIONS AND REGIONAL FEATURES OF THE BALANCE OF LABOR FORCES IN THE LABOR MARKET.....	6
A. Wankowicz, A. Zamojska, P. Golubka, V. Ababkov. SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE PHARMACEUTICAL MARKET IN THE UNITED KINGDOM	9
Anatolii Chynchyk, Volodymyr Holubka. CONCEPT AND TERMINOLOGICAL BASIS OF TAX POLICY RESEARCH	13
Inna Cherneha. THE MAIN PREREQUISITES OF THE SOCIO-ECONOMIC MECHANISM FORMATION OF BUSINESS ACTIVITIES OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE	17
Yatsykovskyy B.I. INTERDISCIPLINARY BASIS OF THE RESEARCH OF THE MINING INDUSTRY	21
WORLD ECONOMY.....	24
Zineb Benlbrikia. INTERNATIONALISATION DES PME MAROCAINES: ÉTUDE DES EFFETS DES PROGRAMMES D'APPUI SUR LE RENFORCEMENT DU POSITIONNEMENT ÉCONOMIQUE DU PAYS	24
ENTERPRISES ECONOMICS AND MANAGEMENT	27
Azarova Anzhelika, Solomoniuk Iryna. MODELING OF THE PROCESS OF ESTIMATING THE INFLUENCE OF INTERNAL FACTORS ON PRICE ON THE BASIS OF THE CORRELATION-REGRESSION METHOD LEAST SQUARES.....	27
Dmytriiev Illia, Shevchenko Inna. ENTREPRENEURSHIP AS A DRIVER OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT	32
Andriy Ya. Mastylo. PLACE OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE GDP OF COUNTRY	36
Chubuk Lesia. CRITICAL ASPECTS OF FUNCTIONING OF THE GRAINE ELEVATORS INFRASTRUCTURE IN UKRAINE	40
Shevchenko Liudmyla. ORGANIZATIONAL DYSFUNCTIONS AND PATHOLOGIES: HOW HR-CONSULTANT MUST INTERPRET THEM	44
PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY	48
Nushaba Aslan Hajiyeve, Ayshan Viladdin Mammedova, Zeynab Bahram Gojayeva, Seymour Jeyhun Mammedov. INCLUSIVE ECONOMY AS AN INTEGRATED FACTOR OF HUMAN DEVELOPMENT AND STRUGGLING WITH POVERTY IN AZERBAIJAN REPUBLIC	48
Yuriy Bakun. ADVISORY SUPPORT FOR IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF COMMUNITIES AND RURAL AREAS	51
MONEY, FINANCE AND CREDIT	55
Barbora Drugdová. THE INSURANCE MARKET IN SLOVAKIA.....	55
Kyrychenko Anastasiia. PECULIARITIES OF HEALTHCARE FINANCING IN UKRAINE AND CANADA	59
Nechiporuk N.V., Vovk M. BUDGETARY SYSTEM OF UKRAINE: FEATURES AND DIRECTIONS AND IMPROVEMENTS.....	63
Nesterenko S.S., Davydova I. ANALYSIS AND ASSESSMENT OF ENTERPRISE BANKRUPTCY.....	66
Olena Bazhanova. IMPROVEMENT OF CREDIT CAPACITY ANALYSIS METHODS OF BANKS.....	71

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT	76
Bardash Sergii, Tetiana Osadcha. PROSPECTS FOR OVERCOMING THEORETICAL GAPS IN ENVIRONMENTAL AUDIT	76
Natalia Stepanenko. ORGANIZATION AND METHODS OF ACCOUNTING AND AUDITING OF OPERATING EXPENSES OF THE ENTERPRISE.....	80
Volosovskaya O. ORGANIZATION AND METHODOLOGY OF ACCOUNTING OF FIXED ASSETS OF ENTERPRISE AND ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF THEIR USE.....	84
MATHEMATICAL METHODS IN ECONOMY	88
Arsenyev Y.N., Davydova T.Y. LOGICAL-SEMANTIC MODELS OF INTELLECT DESCRIPTION AND FUNCTIONING.....	88
STATE ADMINISTRATION, SELF-GOVERNMENT AND GOVERNMENT SERVICE ...	93
Kobzev I.V., Melnykov O.F., Orlov O.V. E-GOVERNMENT AND BLOCKCHAIN TECHNOLOGY.....	93
Prykhodko Olga, Pavliv Liudmyla. OBSERVATION AND CONTROL FUNCTIONS IN PUBLIC TERRITORIAL GOVERNANCE	99
LAW	103
Arastun Aliyar Gasimov. FORENSIC CHARACTERISTICS AND EXEMPLARY PARAMETERS OF DEFENSE DISCOURSE	103
Bakhshiyeva Narmin Anvar gizi. ISSUES OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE COURT EXECUTION IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	107
Hrabylnikova Olena, Romanova Svitlana. MODERN ASPECTS OF QUALITY ASSESSMENT OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE	110
TOURISM ECONOMY	114
Dora Kabakchieva, Vanya Vasileva. CROSS-BORDER TERRITORIES AND TOURISM.....	114
Teresa Dieguez. VIRTUAL REALITY A TRIGGER TO COMPETITIVE ADVANTAGE ON TOURISM	128
Grozeva M. G. FINANCIAL INVESTMENT MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM IN BULGARIA	132
MANAGEMENT	137
Snejana Georgieva. STRATEGIC MARKETING MANAGEMENT IN THE NON-PROFIT SECTOR COMBINED WITH INNOVATIVE MARKETING TOOLS FOR SOCIAL ENTREPRENEURSHIP.....	137
Fedyunin D.V., Lochan S.A., Bezpalov V.V., Zharavin E.I. COMPETITIVE ANALYSIS OF THE MARKET OF PREMIUM CAR BRANDS IN MOSCOW AND THE MAIN FACTORS OF ENVIRONMENTAL IMPACT ON THE PROCESSES OF USING REPUTATION MANAGEMENT IN THE INTERNET TO ENSURE THE SUSTAINABILITY OF MARKET BRANDS	141
Bondarenko Svitlana M. USAGE OF THE EFQM 2020 MODEL IN QUALITY MANAGEMENT AT ORGANISATION	156
MARKETING	159
Ahmadov Ziya Hasan. CONCEPTUAL APPROACH TO THE FORMATION OF INTEGRATED LOGISTICS STRATEGIES OF TRADING ENTERPRISES	159
PSYCHOLOGY, PEDAGOGY, EDUCATION, PHILOSOPHY AND PHILOLOGY.....	164
Aliyeva Sadagat Agasafar gizi. CULTUROLOGICAL ESSENCE OF WOMEN'S PSYCHOLOGY IN THE CONTEXT OF DETERMINISTIC COMMUNICATION	164

Asgerzade Lutviyye. HUSEYN JAVID IN THE CONTEXT OF WESTERN POETRY TRADITION	167
Eyvazova Yegana Mohammed gizi. MUSEOLOGICAL ASPECTS OF THE ARTISTIC AND AESTHETIC VALUE OF MONUMENTS OF HISTORY AND CULTURE.....	171
Nubar Hakimova. ABOUT THE TRADITIONAL MEDICINE AND THE RESEARCHING OF PARAPSYCHOLOGICAL TREATMENT.....	174
Abdullaeva Gizilgul Agali gizi. TRACES OF ANCIENT TÜRKIC WORDS IN ROOT MORPHEMES (XVII CENTURY) (ON THE MATERIAL OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE).....	178
Hipters Zinaida, Koval Miroslav, Kusiyy Miroslava. ANDRAGOGICAL PRINCIPLES OF STUDENTS' EDUCATION: APPLICATION PROBLEMS	181
Ziyaziyeva L.R., Dankina G.R., Kaikenova A.A., Dusekeeva E.T. THE PROBLEM OF ORGANIZING INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN A MODERN UNIVERSITY.....	186
Musaev Shahbaz Shami oglu. HAGI GARA COMEDY: COPYRIGHT PROGRAM, OBJECTIVES OF CRITICISM	190
SOCIOLOGY AND POLITICAL SCIENCE	194
Mustafayeva Shafag Farman. THE SOUTH CAUCASUS IN THE CONTEXT OF FRENCH GEOPOLITICAL THEORIES	194
Panova Y.G. CONDUCTING AS A MANAGMANT PROCESS AND ITS ROLE IN THE TRAINING OF FUTURE MUSIK TEACHERS	198
Khaleddin Sofiyev. CONNOTATIVE METHODOLOGY IN CULTUROLOGY	203

NATIONAL ECONOMICS AND MANAGEMENT

Eshburiyev Umarbek Rashidovich

researcher

Samarkand State University, Samarkand, Uzbekistan

THE MAIN DIRECTIONS AND REGIONAL FEATURES OF THE BALANCE OF LABOR FORCES IN THE LABOR MARKET

Abstract *The problem of achieving and maintaining a balance between the number of jobs and labor resources is a territorial-sectoral, which determines the complexity of its solution. Today, a significant number of the jobs available in the sectors of the region's economy remain unclaimed for various reasons. Based on this, in this article, the issues of balancing jobs and labor resources are considered, and relevant recommendations are developed.*

Keywords: *labor market, jobs, innovative employment, labor supply, balance.*

In a market economy, a balanced development of the regional economy in terms of labor resources should be understood as ensuring the forecast period the achievement and maintenance of balance between the personal and material factors of production due to the quantitative and qualitative improvement of the workplace system in accordance with the quantitative and qualitative characteristics of local labor resources. The criteria for matching personal and material factors of production should be the degree to which rational employment of the population is ensured.

The insufficient elaboration of the available documents on the balance of jobs and labor resources in relation to a particular territory requires the adoption of additional measures to create a balance of jobs and labor resources in the region.

To assess the balance of jobs and those working in sectoral and territorial sections, it is necessary to know the normative coefficient for staffing jobs for each enterprise, organization and institution located in the region. However, as practice has shown, only a small part of enterprises, organizations, institutions are able to provide reliable information on this issue.

According to experience the information on the number and quality of job places at the primary and industry levels, often needs to be clarified. The fact is that in the existing methodological recommendations, the assessment of jobs should be carried out by appropriate comparisons with advanced foreign analogues, and also take into account the regulatory documents. In this sense, the ratio of the quality of jobs with the corresponding advanced and foreign counterparts for obvious reasons is incorrect at all. In addition, a large number of regulatory documents and performance indicators complicates the certification process of jobs, introduces elements of formalism and subjectivity, requires a lot of time and, ultimately, negatively affects the quality of information in general.

To simplify the procedure for evaluating jobs, providing a unified methodological approach when deciding to classify them within one ministry, department, or industry structure of the region, it is possible to develop a package of regulatory documents that define the requirements that should guide the appropriate structures when certifying jobs, qualitative assessment of existing equipment. The

number of estimated indicators should be limited to the most important, giving a comprehensive assessment of the workplace.

For the purpose of development of scientifically-based consolidated balance of jobs and workers in the region as a whole, the formation of similar documents for enterprises, organizations, institutions, industries, territories is necessary. Moreover, depending on the level of development of the consolidated balance of jobs and labor resources, specific tasks must be set that must be solved in the forecast period. So, the main task at the enterprise level is the development of measures to optimize personal and material factors of production and, on this basis, the mobilization of internal production reserves of living and materialized labor. To accomplish this task, a set of the following main measures is usually provided: improving the quality of those jobs that can be rationalized by enterprises themselves; bringing the shift factor of equipment to a standard level; elimination of unnecessary jobs in the shortest possible time.

The main task of the ministries (departments), sectors of the regional economy is to ensure balanced development of job places and labour forces, taking into account the situation on the regional labor market and, on this basis, to increase the efficiency of using labor and production potential. At the regional and municipal levels, the results of accounting and certification of workplaces for enterprises, organizations and institutions (by territorial affiliation) are generalized, interdepartmental measures are being developed that will increase the efficiency of the use of living and materialized labor, bring the balance components into line, and measures for development are also provided jobs for socially vulnerable and low-income groups of the population, including jobs formed within the framework of general work.

Significant difficulties in developing a consolidated balance of jobs and labor resources may be caused by a lack of information on the quantity and quality of jobs in such sectors of the economy as education and science, healthcare, physical education and social welfare, public education and a number of other sectors of the non-productive sphere. Meanwhile, the share of employees in these sectors and, accordingly, the proportion of jobs is quite significant. The main reason for this is that there are no organizational and methodological materials for certification of jobs in these sectors.

The determination of the quantity and quality of jobs in the sectors under consideration necessitates the creation of a special methodological apparatus separately for each industry. So, for example, in such an industry as science and scientific services, in addition to the main activity, there is a significant number of industrial enterprises, construction and other organizations. In essence, this industry represents a conglomerate of industries, each of which determines the need to determine the normative coefficient for staffing jobs, the timing of its achievement and much more. At the same time, the number of jobs associated with the main activity in science and scientific services or, for example, in lending and state insurance can be estimated with a fairly high degree of accuracy. Their value, as a rule, should be close to the declared needs of the industry for labor.

A fundamentally different approach is needed to estimate the number of jobs in healthcare, culture, art, etc. In this case, the most accurate results can be obtained by

the number of people employed in the largest shift. However, obtaining such information is almost impossible, because state statistical reporting, the presentation of the indicator of the number of employees in the largest shift for the above industries is not provided. Consequently, a quantitative assessment of the system of jobs functioning in these sectors is possible only by expert means. The qualitative aspect of the problem seems even more complex.

The existing difficulties of a methodological nature in the development of a balance of jobs and those working in a number of sectors of the non-productive sphere complicates the formation of indicators of the territorial balance as a whole and reduces the reliability of its indicators. In addition, the lack of a real picture of the state of the system of jobs in the non-productive sphere reduces the effectiveness of managerial decisions on the development of social infrastructure and, accordingly, the effectiveness of measures to increase the comfort of living in the region. Therefore, it is necessary to entrust the relevant management structures to develop appropriate documents of a regulatory and methodological nature on accounting and certification at enterprises, organizations and institutions of those industries where this work has not yet been carried out.

Formation of a unified methodological approach to accounting and certification of jobs in the sectors of the region's economy, working out a clear scheme for developing and passing balances of jobs and workers from lower hierarchical management structures to higher ones, ensuring control over the implementation of measures ensuring the achievement and maintenance of rational proportions between personal and material factors of production, allow us to establish the creation of a regional mechanism for managing labor resources adequate to the current stage of development.

References

1. Abdurakhmanov K. Kh. Labor Economics: Theory and Practice / Textbook. Edited and completed 3rd edition. - T.: Publishing House "FAN" of the Academy of Sciences of Uzbekistan, 2019. - 592 p.
2. Volodina N. Adaptation of personnel: Russian experience in building an integrated system. - M.: Publisher Eksmo, 2009.
3. Ryazantsev S.V., Tkachenko M.F. World labor market international migration. Tutorial. - M.: "Economics", 2010.
4. Klochko E. N. et al. The essence of the conceptual model of service enterprises modernization //International Journal of Economics and Financial Issues. – 2016. – T. 6. – №. 1S. – C. 187-194.

Agnieszka Wankowicz,

*Pediatric Clinic of Pulmonary Diseases and Rheumatology,
University Children's Hospital of Lublin, Poland*

Aneta Zamojska,

Obstetrics and Gynecology Hospital Inflancka, Warsaw, Poland

Pawel Golubka,

Brighton and Sussex University Hospitals NHS Trust, United Kingdom

Valentyn Ababkov

SGH Warsaw School of Economics, Poland

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE PHARMACEUTICAL MARKET IN THE UNITED KINGDOM

Агнешка Ванькович,

*Педіатрична клініка легеневих захворювань та ревматології,
Дитяча лікарня Люблінського університету, Польща*

Анета Замойська,

Акушерсько-гінекологічна лікарня Інфланска, Варшава, Польща

Павло Голубка,

Університетська лікарня Брайтона та Сассекса, Великобританія

Валентин Абабков

Школа Глівна у Варшаві, Польща

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ АПТЕЧНОГО РИНКУ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Abstract. *The article highlights the levels of pharmaceutical services provided by the UK pharmacies. It has been found that the operation of pharmacies is governed by a number of laws and regulations. The features of pharmaceutical sales are considered.*

Keywords: *market, pharmaceutical services, pharmacy sales, therapeutic agent, consumer.*

Анотація. *У статті висвітлено рівні фармацевтичних послуг, що надають аптеки Великобританії. З'ясовано, що функціонування аптек регулюється низкою законів і нормативних актів. Розглянуто особливості продажів лікувальних засобів.*

Ключові слова: *ринок, фармацевтичні послуги, аптечний продаж, лікувальний засіб, споживач.*

Аптечний продаж в останні роки зазнає серйозних труднощів, обумовлених як економічними факторами, так і серйозними змінами в дистриб'юторському сегменті. У зв'язку з цим, він не тільки традиційно зберігає свою стабільність, але і продовжує пошук нових можливостей для підвищення рентабельності.

Сьогодні у Великобританії діють 14 389 аптек. 49,2% аптечного ринку країни займають 12 найбільших фармацевтичних компаній, яким належать мережі з 100 і більше аптек. Серед основних їхніх функцій доцільно виділити: виробничу, торгову, інформаційну та соціальну [2].

Найбільша аптечна мережа Великобританії - Boots Pharmacy. У неї входять 2376 аптек, в яких працюють понад 6000 фармацевтів. Невеликі аптечні мережі, в які входять від 6 до 99 аптек, займають всього 12,4% ринку, а решта

38,4% ринку займають незалежні гравці, у власності яких знаходиться не більше 5 аптек [3].

Кожна роздрібна аптека Великобританії обслуговує за день в середньому 500 чоловік і продає в середньому 200 препаратів рецептурного відпуску. Всього в британських аптеках працює близько 25 тисяч дипломованих фармацевтів, третина з яких - власники аптек, а дві третини - найманий персонал. В останні роки спостерігається помітне зростання аптекних мереж, тому число фармацевтів в країні також збільшується [5].

У Великобританії висока ступінь доступності фармацевтичних послуг. 96% жителів країни можуть дістатися до аптеки пішки або на громадському транспорті не більше ніж за 20 хвилин. Щодня аптеки відвідують 1,8 млн британців: в середньому кожен житель країни заходить в аптеку 14 разів на рік, при цьому більше 75% англіїців завжди ходять в одну і ту ж аптеку [3].

Фармацевтичні послуги надаються на основі договору, деталі якого обговорюються Комітетом з ведення переговорів щодо фармацевтичних послуг (Pharmaceutical Services Negotiating Committee - PSNC), Департаментом охорони здоров'я (Department of Health - DoH) і представниками Національної системи охорони здоров'я (National Health System). PSNC захищає інтереси роздрібних аптек, які є частиною Національної системи охорони здоров'я, тобто не відносяться до приватного сектору. У Великобританії велика частина аптекного ринку представлена державними аптеками, хоча комерційні роздрібні аптеки теж функціонують [6].

Варто звернути увагу на дослідження І. Ісса, згідно яких договори про надання фармацевтичних послуг бувають 3 рівнів: основні, просунуті і розширені послуги. Всі аптеки зобов'язані надавати основні фармацевтичні послуги і у них є можливість надавати послуги, які відносяться до просунутого і розширеного переліку.

Ми приєднуємось до думки вищезазначеного вченого, оскільки вказані рівні охоплюють увесь спектр надання фармацевтичних послуг. Але варто додати, що у порівнянні з роздрібними аптеками, перелік фармацевтичних послуг в аптеці лікарні невеликий: відпуск препаратів, підготовка (виготовлення) лікувальних засобів відповідно до призначення лікаря і ін. Державні вимоги до рівня освіти фармацевтів, які працюють в лікарнях, не відрізняються від таких до фармацевтів, що працевлаштовані в роздрібних аптеках. Однак, як правило, їх кваліфікація вище. У багатьох лікарнях фармацевти підвищують кваліфікацію в таких напрямках: клінічна фармація або госпітальна фармація.

Важливо, що у всьому світі історична роль фармацевтів - забезпечувати безпечне виробництво лікувальних засобів та продавати їх – завжди була відділена від ролі лікаря – встановлювати захворювання та призначати лікування. Британський досвід - найяскравіше виключення; у XVIII- на початку XIX ст. аптекарі і призначали лікувальні засоби, і продавали їх, пізніше наступниками стали лікарі загальної практики. Так, поняття «фармацевт» та «провізор» стали загальновживаними тільки в кінці XIX століття. При цьому поняття «фармація трав» існувало в англійській мові вже в XIV столітті і означало медичне приготування рослинних засобів [1].

У чинному законодавстві відсутні вимоги щодо того, що при лікарні повинна функціонувати зареєстрована аптека. При цьому в лікарні в цілому повинна існувати ефективна система лікувального забезпечення. За даними Європейської асоціації госпітальних аптек (European Association of Hospital Pharmacies), сьогодні фармацевти проводять все більше часу в лікарняних палатах, здійснюючи моніторинг медикаментозної терапії та консультуючи медичний персонал (лікарів і медсестер) з усіх питань, пов'язаних з лікувальними засобами. Ймовірно, ця тенденція буде визначати розвиток охорони здоров'я в майбутньому.

Відмітимо, що функціонування аптек регулюється низкою законів і нормативних актів. Перший британський галузевий документ прийнятий в 1852 р. - Фармацевтичний закон (Pharmacy Act). Ним встановлювалася система контролю фармацевтичної практики шляхом пропозиції для професіоналів пройти реєстрацію в якості хіміка, аптекаря або фармацевтичного хіміка. Потім був Закон про фармації і отрути (Pharmacy and Poisons Act, 1933), яким затверджувалося вимога до фармацевтів щодо вступу до професійної асоціації. У Фармацевтичному законі (Pharmacy Act, 1954) були вперше прописані вимоги до індивідуальних фармацевтів. Закон про послуги охорони здоров'я та громадського здоров'я (Health Services and Public Health Act, 1968) регулював вимоги до аптек (простір) і персоналу. Закон про послуги охорони здоров'я та громадського здоров'я та Наказ про рецептурні лікувальні засоби (Prescription Only Medicines Order, 1997) - два основних нормативних документа, що регулюють виробництво, реалізацію та застосування лікувальних засобів [4].

Підсумовуючи варто зазначити, що у Великобританії діють 14 389 аптек. Найбільша аптечна мережа Великобританії - Boots Pharmacy. У неї входять 2376 аптек, в яких працюють понад 6000 фармацевтів. Невеликі аптечні мережі, в які входять від 6 до 99 аптек, займають всього 12,4% ринку, а решта 38,4% ринку займають незалежні гравці, у власності яких знаходиться не більше 5 аптек. Щодня аптеки відвідують 1,8 млн. британців: в середньому кожен житель країни заходить в аптеку 14 разів на рік, при цьому більше 75% англійців завжди ходять в одну і ту ж аптеку. Існує три рівні фармацевтичних послуг, що надають аптеки: основні (відпуск препаратів, пропаганда здорового способу життя, направлення пацієнтів до інших фахівців охорони здоров'я, підтримка при самолікуванні і клінічне ведення), просунуті (огляд виписаних рецептів, консультації з використання медичних виробів), розширені (послуги, пов'язані з наданням фармацевтичної допомоги на дому, шкільні послуги, незалежне і додаткове виписування рецептів фармацевтами).

Структура продажу лікувальних засобів, як і більшості споживчих товарів, включає в себе наступні складові: дослідження - розробка - виробництво - оптовий продаж (через дистриб'юторів) - роздрібний продавець (аптека) - споживач. Фактори ефективності продажів лікувальних засобів - це внутрішня структура аптечного бізнесу, що замикає на собі весь бізнес-процес. Елементами цієї структури є: місце розташування аптеки, її товарна і цінова політика, додаткові послуги, оформлення аптек, потенціал продажів, прибутковість аптеки, персонал і комунікативна політика аптечної мережі.

Комплексна оцінка всіх викладених параметрів, їх інтеграція і диференціація дозволяє оцінити ступінь ефективності управління, конкурентоспроможності аптеки, структурувати систему управлінських рішень для оптимізації системи продажів лікувальних засобів та покращення фінансово-економічної діяльності.

Література

1. Всемирная организация здравоохранения и Международная фармацевтическая федерация. Развитие фармацевтической практики: фокус на пациента. Б.: 2008. 112 с.
2. Мороз С.Г., Сагайдак-Нікітюк Р.В. Дослідження сучасних тенденцій розвитку фармацевтичної галузі України. Соціальна фармація в охороні здоров'я. 2016. № 4. С.32-38.
3. Современные британские аптеки. URL: https://aif.ru/health/life/za_lekarstvami_kak_v_prodmag_v_britanskih_aptekah_vsegda_mnogo_lyudno (дата обращения: 15.01.2020).
4. Фармацевтическая практика в Британии и Германии. Законодательство и тенденции. URL: <https://www.apteka.ua/article/353365> (дата обращения: 08.01.2020).
5. Pharma URL: <http://pharma.net.ua/publications/articles/13380-apteki-tumannogo-albiona> (date of mode: 08.01.2020).
6. UK Health Service. URL: <http://engmaster.ru/topic/2326> (дата обращения: 16.01.2020).

Anatolii Chynchyk,
Candidate of Economic Sciences (Ph.D.), Associate Professor
Kyiv National University of Construction and Architecture

Volodymyr Holubka
Candidate of Economic Sciences (Ph.D.), Associate Professor
National Academy of Management

CONCEPT AND TERMINOLOGICAL BASIS OF TAX POLICY RESEARCH

Анатолій Чинчик,
к.е.н, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури
Володимир Голубка
к.е.н, доцент,
Національна академія управління

ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

Abstract. *The content of the methodology in the article was defined and the scheme of methodological algorithm of tax policy research in the conditions of economic transformation was developed. The justification of the relevance of tax policy consideration in the context of transformational changes was made. The conceptual and terminological apparatus of tax policy research in the system of economic knowledge is revealed.*

Keywords: *methodology, tax policy, taxation, tax system, transformation of economy.*

Анотація. *У статті розроблена схема методологічного алгоритму дослідження податкової політики в умовах трансформації економіки. Здійснено обґрунтування актуальності розгляду податкової політики в контексті трансформаційних змін. Розкрито понятійно-термінологічний апарат дослідження податкової політики в системі економічних знань.*

Ключові слова: *методологія, податкова політика, оподаткування, податкова система, трансформація економіки.*

Податкова політика відображає діяльність профільних органів державної влади, що спрямована на врегулювання податкових відносин з приводу мобілізації та перерозподілу фінансових ресурсів у формі обов'язкових платежів.

Сучасний етап реалізації податкової політики потребує поглиблення методологічного супроводу її забезпечення, у зв'язку з чим актуалізується осучаснення її понятійно-термінологічного апарату. Мова йде про змістовність таких основних термінів, як платежі, а саме податки і збори, оподаткування, податкові пільги і податковий режим, податкове навантаження, податкова схема, податкова система та ін.

Дане дослідження розкриває зміст базових понять вивчення податкової політики та розвиває теоретичні напрацювання з даної тематики таких авторів, як Р. Волощук [5], В. Козлов [4], С. Коропова [4], А. Лаврешов [6], Л. Першко [4], В. Руденко [5], І. Цимбалюк [8], І. Ясько [7].

Основоположним поняттям та базовим інструментом дослідження податкової політики є платежі, зокрема податки і збори. Платежі, згідно з чинним законодавством України, є погашенням зобов'язання, що виникло в поточному або попередніх бюджетних періодах [1].

Зміст податків і зборів в Україні теж регламентовано законодавчо:

- податок є обов'язковим, безумовним платежем до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу;

- збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій [2].

Перелік загальнодержавних та місцевих податків і зборів встановлює чинне законодавство, зокрема в Україні це Податковий кодекс (статті 9-10). Основними видами загальнодержавних податків є податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, екологічний податок, плата за землю, державне мито, рентна плата, а місцевих – податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок для юридичних осіб, єдиний податок для суб'єктів підприємницької діяльності-фізичних осіб, транспортний податок, єдиний податок для юридичних осіб – сільськогосподарських товаровиробників (IV група), плата за землю (у складі податку на майно). До загальнодержавних зборів належать збір за першу реєстрацію транспортного засобу, збір за користування радіочастотним ресурсом України, збір за спеціальне використання води, збір за спеціальне використання лісових ресурсів, збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками, збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності, плата за використання інших природних ресурсів, а до місцевих – збір за місця для паркування транспортних засобів і туристичний збір [3].

У понятійно-термінологічному апараті дослідження податкової політики часто застосовується «оподаткування». Це термін, що позначає практичний аспект встановлення податків і зборів з конкретними ставками, процедурами сплати у конкретній об'єктно-суб'єктній вимірності. Залежно від зазначених параметрів (ставки податків і зборів, об'єкт, суб'єкт) вирізняють різні типи оподаткування, які з плином часу трансформуються у типи податкових систем – спрощений, консолідований та, залежно від особливостей встановлення податків, прогресивний, опосередкований, пропорційний, прямий.

У країнах із високим рівнем економічного розвитку структура оподаткування схиляється в бік прямих податків; непряме оподаткування переважає в країнах із перехідною економікою – завдяки простоті й стабільності справляння, а обсяг прямого оподаткування зменшується внаслідок зниження загального рівня добробуту населення, збільшення

кількості збиткових і нерентабельних підприємств [4, с. 269]. В умовах глобалізації популяризується консолідований тип оподаткування, що передбачає особливий податковий режим з уніфікованою сплатою податків групою взаємопов'язаних підприємств, одне з яких (материнське) управляє діяльністю інших (дочірніх) або контролює її [5, с. 206]. Також фахівці, фокусуючи уваги на розмірах і ставках податків, виділяють три групи країн залежно від рівня оподаткування – з відносно високим рівнем податків, де частка податкових вилучень у ВВП (включаючи внески на соціальне страхування) становить 45-55 %, середнім – 30-40 %, низьким – близько 20 % [6, с. 40].

Підходи до оподаткування, виражені в податковому режимі з практикою застосування податкових пільг, детермінують податкове навантаження (тягар). Науковці розглядають його в якості індикатора. Для прикладу, І. Ясько пише, що податковий тягар – це узагальнений показник, який характеризує величину податкових вилучень на мікрорівні (господарюючого суб'єкта) або на макрорівні (держави); залежно від величини податкового тягара розрізняють країни із високим рівнем оподаткування та країни із ліберальним підходом до величини податкових вилучень [7, с. 137].

Індикаторна природа податкового навантаження обумовлює необхідність розгляду його оптимальності. Згідно з І. Цимбалюк, оптимальність рівня податкового навантаження має визначатися економічними умовами розвитку та складовими системи державного управління, а також тим, як ефективно використовуються податкові надходження при перерозподілі державного бюджету для задоволення соціально-економічних потреб суспільства [8, с. 113].

Податкове навантаження як індикатор потребує належного методичного супроводу. Зазвичай його розраховують як суму фактичних податкових надходжень та внесків до позабюджетних фондів у відношенні до валового внутрішнього продукту (ВВП).

Найбільш комплексним поняттям у методології дослідження податкової політики є податкова система. На наш погляд, її слід розглядати з позиції усталених підходів до оподаткування з встановленням переліку податків і зборів, які цілісно забезпечують достатні надходження до бюджетів різних рівнів та державних цільових фондів, дозволяють здійснювати подальший перерозподіл мобілізованих фінансових ресурсів задля виконання державою своїх функцій.

Складові податкової системи утворюють специфічні середовища, які на стику взаємодій визначають можливості формування та реалізації податкової політики. Середовища взаємодій у податковій системі визначають її комплексну сутність – не лише як сукупності податків і зборів, а й різних відносини, що виникають з приводу стану сплати податків.

Отже, сучасні дослідження податкової політики залишаються актуальними в частині розкриття її понятійно-термінологічного апарату. Хоча тут вирізняється сильна нормативно-правова основа, зростає значення осучаснення змісту системоутворюючих понять. В умовах трансформації економіки особливої уваги потребують явища і процеси інституціонального характеру. Тому в подальших працях автора буде досліджено інституціональне

середовище формування та реалізації податкової політики в контексті трансформаційних змін.

Література

1. Бюджетний кодекс України від 8.07.2010 № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2.12.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17>
3. Податки, збори, платежі : Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/>
4. Першко Л.О. Значення податкових надходжень в реалізації податкової політики держави / Л.О. Першко, С.В. Коропова, В.Г. Козлов // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2018. – Вип. 193. – С. 265–273.
5. Руденко В.В. Консолідоване оподаткування прибутку підприємств: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії / В.В. Руденко, Р.Є. Волощук // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2017. – Вип. 2. – С. 205–212.
6. Лаврешов А. Ю. Сучасний досвід розвитку податкових систем в зарубіжних країнах / А. Ю. Лаврешов // Менеджер. – 2016. – № 3. – С. 39–45.
7. Ясько І.В. Принципи оподаткування / І.В. Ясько // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 824. – С. 135–139.
8. Цимбалюк І. Особливості функціонування податкової системи України та оцінка її фіскальної ефективності / І. Цимбалюк // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – 2019. – № 1. – С. 106–115.

Inna Cherneha

Ph.D., Associate Professor

Uman National University of horticulture (Ukraine, Uman)

THE MAIN PREREQUISITES OF THE SOCIO-ECONOMIC MECHANISM FORMATION OF BUSINESS ACTIVITIES OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Чернего І.І.

канд. екон. наук, доцент

Уманський національний університет садівництва

ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Abstract. *The article deals with the main prerequisites for the formation and development of the socio-economic mechanism of entrepreneurial activity in the agricultural sector, establishes the main factors of influence and determines the preliminary structure.*

Keywords: *social development, economic development, socio-economic mechanism, entrepreneurship, agrarian sector, activity.*

Анотація. *У статті розглянуто основні передумови формування та розвитку соціально-економічного механізму підприємницької діяльності аграрного сектора, встановлено головні фактори впливу та визначено попередню структуру.*

Ключові слова: *соціальний розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний механізм, підприємництво, аграрний сектор, діяльність.*

Протягом останніх кількох років існує загальне фокусування значної уваги на темі підприємництва, оскільки за дослідженнями аналітиків по всьому світу підприємництво в значній мірі сприяє економічному зростанню і розвитку будь-якого суспільства або країни в цілому. Крім того, більшість вибирають для підприємництва напрям за своїм фахом, оскільки у них є розуміння і впевненість в тому, що їх вид діяльності буде пропонувати кращі комерційні і психологічні вигоди, ніж звичайні одноманітні великі корпорації та агрохолдинги. Загалом екосистема соціально-економічної підприємницької діяльності включає підприємців, бізнес-асоціації та корпорації, донорів, фонди, соціальних інвесторів, інкубатори, акселератори, вищі навчальні заклади, організації, що надають посередницькі та дослідницькі послуги, органи влади, медіа та громаду. В Україні основними учасниками екосистеми все ще залишаються лише соціальні підприємства, фінансові установи (донори, інвестори, венчурні філантропи), інкубатори та акселератори [6].

Економічний механізм підприємницької діяльності розглядають у своїх дослідженнях такі вчені, як П. Саблук, Ю. Лузан, М. Малік, В. Валентинов, М. Мойса [1-5] та інші. Економічний механізм підприємницької діяльності є основою індикативного планування, базою ціноутворення, підставою для змін у економічному й фінансовому праві. Економічний механізм виступає як

сполучна ланка між складовими господарської системи – виробничими відносинами, продуктивними силами і надбудовою (політика, держава, право).

Відсутність у сучасній вітчизняній науці єдиного поняття економічного механізму підприємницької діяльності аграрного сектора свідчить про багатогранність і багатоскладність досліджуваної категорії, про незавершеність процесу пізнання проблеми, розкриття її змісту стосовно до виробничих відносин, що складаються під впливом ринкової економіки в аграрному секторі України. Таким чином під соціально-економічним механізмом підприємницької діяльності аграрного сектора розуміємо сукупність взаємопов'язаних соціоекономічних методів, інструментів та важелів, діючих на всіх рівнях підприємницької діяльності, їх нормативно-правове та інформаційне забезпечення, що формуються під впливом державної політики, яка спрямована на вирішення соціальних проблем й ефективне використання всіх ресурсів в процесі діяльності та на забезпечення соціально стійкого розвитку аграрного сектора. Так, визначимо основні складові соціально-економічного механізму підприємницької діяльності аграрного сектора (рис. 1).

Рис. 1. Структурна схема соціально-економічного механізму підприємницької діяльності аграрного сектора

Соціально-економічний механізм підприємницької діяльності аграрного сектора повинен включати: економічну складову, соціальну складову, екологічну, засоби та інструменти розвитку підприємницької діяльності і аграрного сектора в цілому, джерела фінансування та сприятливу державну політику розвитку соціального підприємництва аграрного сектора.

Важливими чинниками впливу на управління соціально-економічним механізмом підприємницької діяльності аграрного сектора є: економічні передумови, формування бази самодостатності сільських громад, організація ефективної системи органів місцевого самоврядування, розвиток соціальної інфраструктури, становлення соціально-трудова відносин та системи соціального партнерства.

Управління соціально-економічним механізмом підприємницької діяльності аграрного сектора розглядаються як розгалужена, багаторівнева та багатовимірна система, а саме як така, що має особисту внутрішню структуру й складається з об'єкта, суб'єктів управління та управлінських відносин, у межах яких відбуватися прямі й зворотні зв'язки. Об'єктом такого управління є підприємницька діяльність аграрного сектора, її соціальні, економічні та екологічні складові. Суб'єктами управління соціально-економічним розвитком підприємницької діяльності аграрного сектора можна вважати: державні органи управління та їхні територіальні підрозділи, що визначають стратегічні напрями розвитку соціально-економічної сфери, забезпечують стимулювання внаслідок застосування адміністративно-економічних важелів; органи місцевого самоврядування, що в силу власних повноважень та можливостей підтримують місцеві соціально-економічного розвитку шляхом інформаційною сприяння, спрощення та врегулювання процедурних питань; місцеве населення, від рівня ініціативності якого залежать як самі процеси соціально-економічного розвитку, так і ефективне використання створених умов, наявних об'єктів інфраструктури, використання можливостей для здійснення підприємництва і залучення необхідних факторів виробництва для створення доданої вартості та розвитку підприємницької діяльності аграрного сектора; фізичні та юридичні особи, їх взаємовідносини з органами влади та суб'єктами соціальної відповідальності. Тут можна виділити: окремі підприємства, малого, середнього та великого бізнесу; корпоративні структури за формами господарювання, а також за галузями економіки.

Сьогодні на процес управління соціально-економічним механізмом підприємницької діяльності значним чином впливають зміни та оновлення законодавчо-нормативної база в контексті децентралізації. Адже децентралізація та утворення об'єднаних територіальних громад по-перше стосуються сільських територій, селищних та міських, міст районного значення громад. Так, сільські території мають можливості конвергенції з міськими територіями. Соціально-економічний механізм підприємницької діяльності аграрного сектора є важливим для успішного функціонування будь-якої адміністративно-територіальної одиниці країни. Саме від обґрунтованості обраних джерел, способів формування та напрямів використання дохідної частини місцевого бюджету, залежить фінансова самостійність окремої території, її ресурсний потенціал, а також перспективи економічного,

соціального, політичного, а також культурного розвитку в цілому. Розвиток громади залежить від ефективності механізму фінансового забезпечення відповідного бюджету, формування якого повинно здійснюватися комплексно, із врахуванням всіх економічних та фінансових аспектів розвитку. Розрахунок показників ефективності механізму фінансового забезпечення місцевого бюджету здійснюється на базі системного аналізу та з використанням існуючих основоположних методологічних підходів до даної проблематики конкретних пропозицій щодо відповідних практичних механізмів.

Таким чином, соціальне підприємництво є унікальним економічним явищем, що дозволяє зосереджувати увагу на розв'язанні важливих соціальних проблем, креативно поєднувати та втілювати в життя соціальні та бізнес-підходи для одночасного досягнення соціальної і економічної місії. Розвиток соціального підприємництва аграрного сектору України набирає обертів і є новим інструментом підвищення конкурентоспроможності підприємства та закріплення його ринкових позицій в умовах трансформаційних процесів економіки.

Література

1. Бутко М. Мурашко И Генезис соціальної відповідальності бізнесу та її становлення в Україні. Економіка України. – 2009. – Вип. 7. – С. 74-85.
2. Валентина Куцик. Механізм регулювання соціальної відповідальності підприємництва. Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал. – Львів: ЛьвДУВС, 2019. – Вип. 1 (3). – С. 116-122.
3. Іван Комарницький. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент управління сучасним підприємством. – URL: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/>.
4. Микола Малік. До питання сталого розвитку сільських територій. Економіка АПК. – 2017. – С. 51-55.
5. Петро Саблук. Розвиток сільських територій - запорука відродження аграрної України. Вісник аграрної науки. – 2016. – № 5. – С. 21-23.
6. Соціальне підприємництво в Україні. – URL: <https://socialbusiness.in.ua/>.

Yatsykovskyy B.I.

Candidate of Economic Sciences (Ph.D.)

Deputy Chairman of the State Commission of Ukraine on Mineral Resources

Economic Development and International Activities

INTERDISCIPLINARY BASIS OF THE RESEARCH OF THE MINING INDUSTRY

Яциковський Б.І.

к.е.н., заступник голови Державної комісії України

по запасах корисних копалин з економічного розвитку та міжнародної діяльності,

Державна комісія України по запасах корисних копалин

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ГІРНИЧОДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ

Abstract. *The role of interdisciplinary approach in mining research is substantiated in the article. The conceptual and terminological bases of the mining industry research in the structure of the national economy have been systematized.*

Theoretical directions of mining research are systematized.

Keywords: *multidisciplinary approach, mining industry, structure of economy, economic development of mining industry, methodology of mining science.*

Анотація. *У статті обґрунтовано роль міждисциплінарного підходу при дослідженні гірничодобувної галузі. Здійснено систематизацію концептуальних та термінологічних основ дослідження гірничодобувної галузі в структурі національної економіки.*

Систематизовано теоретичні напрямки дослідження гірничодобувної галузі.

Ключові слова: *міждисциплінарний підхід, гірничодобувна галузь, структура економіки, економічний розвиток гірничодобувної галузі, методологія гірничої науки.*

Теоретичні аспекти дослідження гірничодобувної галузі формуються на стику знань економічних і технічних наук. Разом з тим, це актуальний об'єкт дослідження в багатьох галузях знань. Міждисциплінарність дослідження гірничодобувної галузі дозволяє здійснювати наукові обґрунтування ефективних шляхів ефективного використання природно-ресурсного потенціалу країни (регіонів) через механізми господарювання у сфері добування корисних копалин та надання допоміжних послуг.

Дане дослідження покликане визначити специфіку дослідження гірничодобувної галузі на міждисциплінарній основі. Воно розвиває напрацювання інших вітчизняних авторів, що займалися вивченням гірничодобувної галузі в економічній галузі знань – О. Амоша, А. Бодюк, Ю. Григор'єв, М. Жикаляк, М. Коваленко, О. Колган, В. Короткий, О. Логвиненко, В. Ляшенко, В. Лукінов, В. Медяник, М. Мороз, Н. Осадча, Т. Петровська М. Шафоростова, І. Юркова та ін.

Міждисциплінарність дослідження гірничодобувної галузі формує специфіка її розгляду в наступних галузях знань:

- економіки – обґрунтування значення в структурі економіки, як детермінанти економічного, інноваційного, сталого розвитку; виявлення особливостей господарювання та зайнятості в галузі;

- безпеки – визначення ролі в національних пріоритетах (глобальна стабільність без зовнішньої залежності, особливо енергетичної); способи забезпечення цивільної, пожежної безпеки на об'єктах;

- екології – виявлення характеру впливу на довкілля, життя і здоров'я суспільства, дотримання принципів сталості;

- техніці та інженерії (механічній, електричній інженерії, інформаційних технологій, енергетиці) – визначення особливостей організації процесу добування, транспортування, переробки корисних копалин, їх консервації, закриття і ліквідації;

- геології – дослідження будови та речовинного складу твердої оболонки Землі, розвідування корисних копалин, масштабів їх вичерпності та невикористаного потенціалу;

- географії – дослідження просторового розташування корисних копалин, можливостей розроблення кар'єрів на основі родовищ, взаємозв'язку з іншими природними ресурсами в цілісності природного комплексу;

- соціології – оцінка впливу галузі на суспільство з точки зору забезпечення якості життя і людського розвитку (екологічна і безпекова компоненти), можливості задоволення його потреб (у тому числі, доступу до послуг енергозабезпечення, особливо фінансового);

- державному управлінні, праві – визначення особливостей державного впливу на процеси в галузі, контролю за дотриманням регламентованих стандартів з погляду врахування інтересів народу та збереження національного багатства;

- охороні здоров'я – дослідження особливостей лікування та профілактики захворювань, набутих унаслідок зайнятості в галузі, а також ширшого впливу на населення в зоні добування і виробництва;

- освіті і педагогіці – визначення особливостей кадрового забезпечення галузі, підвищення кваліфікації фахівців і робітників.

Міждисциплінарність дослідження гірничодобувної галузі формує окремий науковий напрям. У законодавстві України він регламентований як гірнична наука. Згідно з Гірничим Законом України – це система наукових знань про умови залягання, способи і засоби розвідки, видобутку та збагачення корисних копалин [1].

На стику наукових розвідок економіки і геології формується також новий напрям – економічна геологія, яка досліджує [2, с. 44]:

- надра як середовище (об'єкти) для організації і проведення науково-господарської діяльності геологічних підприємств;

- корисні копалини як об'єкти вивчення для геологічних підприємств;

- використання надр (господарські процеси) для видобування корисних копалин та для інших потреб.

У галузі знань техніки провідною є гірнича справа, яка є галуззю науки і техніки, що охоплює сукупність процесів видобування корисних копалин з надр чи на поверхні Землі, а також їх попередньої обробки для використання в

господарстві; як галузь діяльності людини з освоєння надр, гірнича справа була невід'ємною складовою життєдіяльності племен, що з давніх часів населяли території різних країн світу, та до нині започаткувала історію техніки й справила суттєвий вплив на становлення людського суспільства [3, с. 73; 4].

У сфері освіти в ході підготовки фахівців та робітників вирізняється категорія гірничої освіти. Згідно з стандартом вищої освіти України за спеціальністю 184 «Гірництво» здійснюється підготовка фахівців – гірничих інженерів (з буріння (бурових робіт), буропідричних (підричних) робіт, вентиляції, гірничих робіт, кріплення, у тому числі свердловин, піротехнічних, саперних та підричних робіт, технічної діагностики та ін.), начальників проходки шахти, менеджерів у добувній промисловості, начальників та майстрів виробничих дільниць (підрозділів) у промисловості, начальників (завідувачів) науково-дослідних підрозділів та підрозділів з науково-технічної підготовки виробництва, а також наукових співробітників у гірництві [5]. Відповідні професії визначаються також для робітничих кадрів та бакалаврату.

Таким чином, в економіці актуальними є дослідницькі виміри методології гірничої науки, економічної геології та гірничої справи. Вони закладають теоретико-методологічні основи дослідження гірничодобувної галузі як стратегічної детермінанти економічного розвитку. Специфіка гірничодобувної галузі вимагає також специфічних підходів у підготовці кадрів, вимоги щодо яких обґрунтовує гірнича освіта. У подальших дослідженнях автора буде більш детально досліджено особливості кадрового забезпечення розвитку гірничодобувної галузі з ефективним використанням інтелектуально-трудового потенціалу.

Література

1. Гірничий закон України № 1127-XIV від 6.10.1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-14/ed20150101#n16>
2. Бодюк А. В. Господарські процеси вивчення надр як об'єкти економічної геології / А. В. Бодюк // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія : Гірництво. – 2015. – Вип. 27. – С. 43–49.
3. Колган О. В. Словник найуживаніших термінів гірничої справи / О. В. Колган. – Слов'янськ, СДПУ, 2007. – 323 с.
4. Петровська Т. Е. Становлення вугільної промисловості як галузі світового паливно-енергетичного комплексу / Т. Е. Петровська // Ефективна економіка. – 2012. – № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1471>
5. Стандарт вищої освіти. Галузь знань 18 «Виробництво та технології», 184 «Гірництво» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/2018/04/23/184-girnitstvo-magistr-11042018.docx>

WORLD ECONOMY

Zineb Benlbrikia

Phd Student Center for Doctoral Studies: Law, Economics and Management
National School of Commerce and Management
Abdelmalek Essaadi University, Tangier, Morocco

INTERNATIONALISATION DES PME MAROCAINES: ÉTUDE DES EFFETS DES PROGRAMMES D'APPUI SUR LE RENFORCEMENT DU POSITIONNEMENT ÉCONOMIQUE DU PAYS

Abstract. *Les PME marocaines sont une Composante essentielle du tissu économique marocain, les PME représentent à elles seules plus de 98% des entreprises et participent considérablement à la création de l'emploi, de la valeur et de la richesse.*

A l'ère d'une conjoncture économique orientée vers ouverture sur les marchés étrangers, la PME est devenue un acteur incontournable dans la promotion des biens et services du pays lui permettant ainsi de conquérir de nouveaux marchés grâce à des dispositifs de soutien émanant des politiques internes.

De ce fait, de nombreux de programmes d'appui ont été mis en place pour renforcer la capacité des PME et asseoir leurs volontés de s'explorer vers de nouvelles frontières.

Dans ce papier, le but est d'analyser la relation entre la mise en place de ces programmes et l'internationalisation des entreprises. Il s'agit d'étudier leur impact sur l'accroissement des flux commerciaux que connaissent les PME marocaines à l'international.

Mots-clés: *PME, Internationalisation, programmes d'appui.*

INTRODUCTION

La présence des entreprises sur la scène internationale et leur implantation sur des marchés étrangers correspondent à un phénomène bien connu qui n'est autre que l'internationalisation. Ce phénomène subdivise cependant les PME en deux principales catégories : Celles qui s'internationalisent par leurs propres moyens et celles qui s'inscrivent dans le cadre de programmes d'appui à l'international.

Notre travail se rapporte à la deuxième catégorie avec cette particularité de volonté réelle de réussite à l'international. Cette seconde catégorie nous amène de façon plus précise à nous questionner sur l'incidence du recours aux programmes d'appui sur le processus l'internationalisation des PME .Le but étant de présenter les accomplissements réels de la collaboration entre les PME et les entités génératrices de programmes d'appui dans le processus d'internationalisation.

Méthodologie

La posture épistémologique régissant notre étude est positiviste (observation d'une réalité).

L'hypothèse principale stipule un effet de causalité qui va de la mise en place de programme à la croissance économique permettant l'internationalisation des entreprises. C'est à travers l'approche qualitative qui a été utilisée à l'aide d'entretiens individuels semi-directifs réalisés avec du personnel des ministères et des entités génératrices des programmes, complétés par des observations et une analyse documentaire que nous avons tenté d'explorer cette hypothèse.

Résultats des recherches

Parmi les programmes d'appui phare nous retrouvons Le programme primo-exportateur. Lancé par le ministère chargé du Commerce extérieur, la CGEM, Maroc Export et l'Asmex, il vise à accompagner 100 primo-exportateurs pour les deux premières éditions 2017 et 2018. Ce programme s'inscrit dans le cadre de la stratégie 2017-2027 du ministère pour le développement du commerce extérieur, Il a pour but le renforcement de la politique d'accompagnement à l'international des entreprises. Selon le bilan dressé le programme primo-exportateurs a pu jusque-là respecter ses prévisions et faire bénéficier 100 entreprises jusqu'en 2018. Les données des années suivantes manquent encore puisque le programme s'étale sur la période 2016-2020, réparties par année comme suit:

Table 1

Tableau Cumul du nombre de bénéficiaires du programme primo-exportateur

Tableau Cumul du nombre de bénéficiaires du programme jusqu'en 2018.		
Année	Nombre d'entreprises bénéficiaires	Nombre cumulé d'entreprises bénéficiaires
2017	50	50
2018	50	100
2019	—	—
2020	—	—

Source: «Rapport sur le programme primo-exportateurs par le Secrétariat d'État Chargé du Commerce Extérieur Direction de la Politique des Échanges Commerciaux»

Au côté des entités citées avant, nous retrouvons Maroc PME parmi les entités d'appui; bras opérationnel du ministère de l'industrie et du commerce, depuis sa création en 2002, elle accompagne les PME dans l'amélioration de leur compétitivité. Les analyses documentaires confirment que les deux programmes les plus pertinents pour d'accompagnement des PME sont les programmes IMTIAZ et MOUSSANADA.

Le programme IMTIAZ a pour objectif de sélectionner et de soutenir les PME en phase d'amorçage ou de croissance. Arrêté en 2012, les résultats du programme font état d'un bénéfice de plus 116 entreprises, avec un investissements global 2.63 MM DHS et prêt de 8721 d'emplois créés.

Figure 1. Les opérations de l'action accès au Marché du programme MOUSSANADA. MAROC PME

Source: Rapport ANPME: MOUSSANADA, pour prendre le cap de la compétitivité Septembre 2013

Le programme MOUSSANADA quant à lui vise à accompagner les PME marocaines dans la modernisation et d'amélioration de leur système d'informations. Ce qui permet aux entreprises d'améliorer leur productivité et compétitivité sur le plan national et international. Le programme regroupe 12 actions dont une qui nous

intéresse qui est l'accès aux marchés. L'interviewé responsable au sein du département marketing et régionalisation à Maroc PME a été questionné sur le détail de cette action pour cerner ce processus, qui se décline en 5 opérations.

Les résultats de l'interview ont permis de dresser un bilan de l'ensemble des projets menées par MAROC PME, jusqu'à fin 2013. On estime que le nombre de bénéficiaires a atteint un total de 955 entreprises pour 1521 actions entreprises. Concernant l'accès aux marchés cette action n'a concerné que 4% des opérations d'accompagnement du programme. Aujourd'hui cette proportion a encore baissé et ne représente en fin 2018, que 1% des actions ne regroupant qu'une vingtaine d'entreprises.

Conclusion

Plusieurs problématiques, en relation avec l'accès des PME aux marchés internationaux ont été traitées. Il s'agit, entre autres, de la compréhension des motivations à l'internationalisation de la PME et de sa participation à l'essor économique du pays d'origine.

L'importance de cette étude est de montrer l'effet de synergie entre facteurs internes (composantes de l'entreprise) et externes (amélioration de l'environnement et mise en place des programmes d'appui) pour la création de la valeur, de l'emploi et le renforcement du positionnement économique du pays. Nous pensons qu'il s'agit d'une voie à examiner pour consolider l'image du Maroc à l'international et agrandir le spectre de son modèle de développement.

References

1. Akdim, H. 2016, La dynamique du processus d'internationalisation des PME de la région Fès-Meknès (Maroc) : analyse théorique et étude empirique - Rennes : Université Rennes 2, 2016.
2. Dafir, A. 2012, La diplomatie économique marocaine en Afrique subsaharienne: réalités et enjeux, Dans *Géoéconomie* 2012/4 (n° 63), pages 73 à 83.
3. Dominguez, N. 2017, Nouvelles stratégies d'internationalisation des PME : Innover pour conquérir de nouveaux marchés. ISTE Editions.
4. Laghzaoui, S. 2003, Internationalisation des PME : apports d'une analyse en termes de ressources et compétences, Dans *Management & Avenir* 2009/2 (n° 22), pages 52 à 69.
5. Lernoux, F. Boschmans, K. Bouyon, S. Martin, I. Van Caillie, D. (2012) Internationalisation des PME Comment réussir à l'étranger. Éditions Larcier 23 janvier 2013.
6. Porter, M. 1990. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, MacMillan.
7. Porter, M. 2003. 'The economic performance of regions', *Regional Studies*, 37: 549–578.

ENTERPRISES ECONOMICS AND MANAGEMENT

Azarova Anzhelika,
Ph.D., Professor
Vinnitsia National Technical University
Solomoniuk Iryna
Student,
Vinnitsia National Technical University

MODELING OF THE PROCESS OF ESTIMATING THE INFLUENCE OF INTERNAL FACTORS ON PRICE ON THE BASIS OF THE CORRELATION- REGRESSION METHOD LEAST SQUARES

Азарова А.О.,
канд. техн. наук, професор
Вінницький національний технічний університет
Соломонюк І.І.
студентка,
Вінницький національний технічний університет

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ВНУТРІШНІХ ФАКТОРІВ НА ЦІНУ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ КОРЕЛЯЦІЙНО-РЕГРЕСІЙНОГО МЕТОДУ НАЙМЕНШИХ КВАДРАТІВ

Abstract. *The article presents a multifactor correlation-regression model of the dependence of the unit price and the internal factors of influence on it, which is estimated on the basis of the corresponding coefficients of elasticity.*

Keywords: *correlation-regression model, price, coefficient of elasticity*

Анотація. *У статті складено багатofакторну кореляційно-регресійну модель залежності ціни одиниці продукції та внутрішніх факторів впливу на неї, який оцінено на основі відповідних коефіцієнтів еластичності.*

Ключові слова: *кореляційно-регресійну модель, ціна, коефіцієнт еластичності*

За сучасних умов ринкової економіки важливого значення набуває визначення оптимальної ціни продукції та управління нею для встановлення оптимального значення. Для реалізації цього задуму розроблено відповідну кореляційно-регресійну модель, яка встановлює залежність ціни від внутрішніх факторів на підприємстві, а саме: витрат на матеріали, витрат на заробітну плату, витрат на збут, амортизації та обсягу виробництва даної продукції:

$$\hat{y}_i = f(x_1, \dots, x_5) \quad (1)$$

де x_1 – витрати на матеріали; x_2 – витрати на заробітну плату; x_3 – витрати на збут; x_4 – амортизація; x_5 – обсяг виробництва даної продукції.

Дана регресійна модель є інструментом управління ціною. Також за допомогою наведеної регресійної моделі можна дати відповідь на питання щодо відсоткової зміни ціни за рахунок впливу відповідного фактору.

Визначимо вплив внутрішніх факторів на ціну продукції.

Таблиця 1

Розрахункові дані для оцінювання параметрів моделі

№ п/п	Ціна одиниці продукції з ПДВ (грн) y	Витрати на матеріали (грн), x_1	Витрати на заробітну плату (грн), x_2	Витрати на збут (грн), x_3	Величина амортизаційних відрахувань (грн), x_4	Кількість виготовленої продукції (шт.), x_5
1	3,40	408 000,00	93330,09	178 500,00	51 000,00	255000
2	3,74	889 100,00	191418,19	313 800,00	73 220,00	523000
3	3,74	1 163 160,00	289067,09	359 000,00	71 800,00	718000
4	3,74	325 650,00	135603,14	136 500,00	58 500,00	195000
5	4,30	189 200,00	80520,08	110 000,00	26 400,00	110000
6	4,50	176 000,00	62220,06	70 000,00	10 000,00	100000
7	4,10	1 096 200,00	360876,36	406 000,00	104 400,00	580000
8	4,10	654 900,00	205143,21	324 500,00	88 500,00	295000
9	4,10	922 500,00	312930,31	360 000,00	90 000,00	450000
10	4,15	902 000,00	289872,29	396 000,00	52 800,00	440000
11	4,15	1 441 300,00	454755,45	639 000,00	99 400,00	710000

Ідентифікуємо змінні моделі:

y — ціна одиниці продукції з ПДВ (залежна змінна);

x_1 — витрати на матеріали (незалежна змінна);

x_2 — витрати на заробітну плату (незалежна змінна);

x_3 — витрати на збут (незалежна змінна);

x_4 — величина амортизаційних відрахувань (незалежна змінна);

x_5 — кількість виготовленої продукції (незалежна змінна).

Специфікуємо модель, тобто в даному випадку визначимо її аналітичну форму:

$$\hat{y}_i = b_0 + b_1x_{1i} + b_2x_{2i} + b_3x_{3i} + b_4x_{4i} + b_5x_{5i}. \quad (2)$$

Оцінимо параметри моделі на основі методу найменших квадратів, попередньо висунувши гіпотезу, що всі чотири передумови для його застосування дотримані. Маємо: $b = (X^T X)^{-1} \cdot X^T Y$.

$$X := \begin{pmatrix} 1 & 408\,000 & 93\,330,09 & 178\,500 & 51\,000 & 255\,000 \\ 1 & 889\,100 & 191\,418,19 & 313\,800 & 73\,220 & 523\,000 \\ 1 & 1\,163\,160 & 289\,067,09 & 359\,000 & 71\,800 & 718\,000 \\ 1 & 325\,650 & 135\,603,14 & 136\,500 & 58\,500 & 195\,000 \\ 1 & 189\,200 & 80\,520,08 & 110\,000 & 26\,400 & 110\,000 \\ 1 & 176\,000 & 62\,220,06 & 70\,000 & 10\,000 & 100\,000 \\ 1 & 1\,096\,200 & 360\,876,36 & 406\,000 & 104\,400 & 580\,000 \\ 1 & 654\,900 & 205\,143,21 & 324\,500 & 88\,500 & 295\,000 \\ 1 & 922\,500 & 312\,930,31 & 360\,000 & 90\,000 & 450\,000 \\ 1 & 902\,000 & 289\,872,29 & 396\,000 & 52\,800 & 440\,000 \\ 1 & 1\,441\,300 & 454\,755,45 & 639\,000 & 99\,400 & 710\,000 \end{pmatrix} \quad Y := \begin{pmatrix} 3,40 \\ 3,74 \\ 3,74 \\ 3,74 \\ 4,30 \\ 4,50 \\ 4,10 \\ 4,10 \\ 4,10 \\ 4,15 \\ 4,15 \end{pmatrix}$$

$$X^T \times X = \begin{pmatrix} 11 & 8,168 \cdot 10^6 & 2,475 \cdot 10^6 & 3,293 \cdot 10^6 & 7,26 \cdot 10^5 & 4,376 \cdot 10^6 \\ 8,168 \cdot 10^6 & 7,855 \cdot 10^{12} & 2,35 \cdot 10^{12} & 3,115 \cdot 10^{12} & 6,416 \cdot 10^{11} & 4,17 \cdot 10^{12} \\ 2,475 \cdot 10^6 & 2,35 \cdot 10^{12} & 7,186 \cdot 10^{11} & 9,433 \cdot 10^{11} & 1,947 \cdot 10^{11} & 1,234 \cdot 10^{12} \\ 3,293 \cdot 10^6 & 3,115 \cdot 10^{12} & 9,433 \cdot 10^{11} & 1,26 \cdot 10^{12} & 2,574 \cdot 10^{11} & 1,634 \cdot 10^{12} \\ 7,26 \cdot 10^5 & 6,416 \cdot 10^{11} & 1,947 \cdot 10^{11} & 2,574 \cdot 10^{11} & 5,684 \cdot 10^{10} & 3,391 \cdot 10^{11} \\ 4,376 \cdot 10^6 & 4,17 \cdot 10^{12} & 1,234 \cdot 10^{12} & 1,634 \cdot 10^{12} & 3,391 \cdot 10^{11} & 2,238 \cdot 10^{12} \end{pmatrix}$$

$$X^T Y = \begin{pmatrix} 44,02 \\ 3,257 \cdot 10^7 \\ 9,94 \cdot 10^6 \\ 1,319 \cdot 10^7 \\ 2,885 \cdot 10^6 \\ 1,737 \cdot 10^7 \end{pmatrix}$$

$$X^T \times X^{-1} = \begin{pmatrix} 1,088 & 1,185 \cdot 10^{-8} & -5,638 \cdot 10^{-6} & -9,047 \cdot 10^{-6} & -9,245 \cdot 10^{-6} & -1,309 \cdot 10^{-8} \\ 1,185 \cdot 10^{-8} & 2,843 \cdot 10^{-10} & -1,59 \cdot 10^{-10} & -2,076 \cdot 10^{-10} & -4,063 \cdot 10^{-11} & -3,076 \cdot 10^{-10} \\ -5,638 \cdot 10^{-6} & -1,59 \cdot 10^{-10} & 1,831 \cdot 10^{-10} & 6,169 \cdot 10^{-11} & -2,452 \cdot 10^{-11} & 1,651 \cdot 10^{-10} \\ -9,047 \cdot 10^{-6} & -2,076 \cdot 10^{-10} & 6,169 \cdot 10^{-11} & 2,085 \cdot 10^{-10} & 1,887 \cdot 10^{-11} & 2,191 \cdot 10^{-10} \\ -9,245 \cdot 10^{-6} & -4,063 \cdot 10^{-11} & -2,452 \cdot 10^{-11} & 1,887 \cdot 10^{-11} & 3,636 \cdot 10^{-10} & 3,88 \cdot 10^{-11} \\ -1,309 \cdot 10^{-8} & -3,076 \cdot 10^{-10} & 1,651 \cdot 10^{-10} & 2,191 \cdot 10^{-10} & 3,88 \cdot 10^{-11} & 3,423 \cdot 10^{-10} \end{pmatrix}$$

Підставимо отримані значення оберненої матриці $(X^T X)^{-1}$ і добуток матриць $X^T Y$ в оператор оцінювання і визначимо оцінки параметрів моделі:

$$b = (X^T X)^{-1} X^T Y = \begin{pmatrix} 4,484 \\ 6,112 \cdot 10^{-6} \\ 1,332 \cdot 10^{-6} \\ -4,841 \cdot 10^{-6} \\ -9,28 \cdot 10^{-6} \\ -8,192 \cdot 10^{-6} \end{pmatrix}$$

Таким чином, $b_0 = 4,484$; $b_1 = 6,112 \cdot 10^{-6}$; $b_2 = 1,332 \cdot 10^{-6}$; $b_3 = -4,841 \cdot 10^{-6}$; $b_4 = -9,28 \cdot 10^{-6}$; $b_5 = -8,192 \cdot 10^{-6}$.

Звідси економетрична модель має вигляд

$$\hat{y} = 4,484 + 6,112 \cdot 10^{-6} x_1 + 1,332 \cdot 10^{-6} x_2 + (-4,841 \cdot 10^{-6}) x_3 + (-9,28 \cdot 10^{-6}) x_4 + (-8,192 \cdot 10^{-6}) x_5. \quad (3)$$

Знайдемо коефіцієнт детермінації: $D = \frac{SSR}{SST} = \frac{b^T X^T Y - n \bar{y}^2}{\sum_{i=1}^n y_i^2 - n \bar{y}^2}.$ (4)

$$D = \frac{b^T (X^T Y) = 176.857}{0,696963636} = 0,7128$$

Це означає, що отримане нами рівняння лінійної регресії є значущим, тобто оцінена модель є адекватною.

Обчислимо коефіцієнти еластичності.

$$E_j = b_j \frac{\bar{x}_j}{\bar{y}}, \quad j = \overline{1, p} \quad (5)$$

Оскільки побудована багатфакторна регресійна модель є адекватною, то можна на її основі розрахувати коефіцієнти еластичності екзогенних змінних – факторних ознак.

Для цього спочатку обчислимо середні арифметичні значення екзогенних та ендогенної змінних:

$$\begin{aligned}\bar{x}_1 &= \frac{8\,168\,010,00}{11} = 742\,546,36; \quad \bar{x}_2 = \frac{2\,475\,736,28}{11} = 225\,066,93; \\ \bar{x}_3 &= \frac{3\,293\,309,00}{11} = 299\,390,91; \quad ; \quad \bar{x}_4 = \frac{726\,020,00}{11} = 66\,001,82; \\ \bar{x}_5 &= \frac{4\,376\,000}{11} = 397\,818,18; \quad \bar{y} = \frac{44}{11} = 4.\end{aligned}$$

Еластичність ціни до зміни витрати на матеріали дорівнює:

$$E_1 = 6,112 \cdot 10^{-6} \cdot \frac{742\,546,36}{4} \approx 1,13$$

Це означає, що при збільшенні витрат на матеріали на 1%, ціна збільшиться на 1,13%.

Еластичність ціни до зміни витрат на заробітну плату:

$$E_2 = 1,332 \cdot 10^{-6} \cdot \frac{225\,066,93}{4} \approx 0,07$$

Це означає, що при збільшенні витрат на заробітну плату на 1%, ціна збільшиться на 0,07%.

Еластичність ціни до витрат на збут плати:

$$E_3 = -4,841 \cdot 10^{-6} \cdot \frac{299\,390,91}{4} \approx -0,36$$

Це означає, що при збільшенні витрат на збут на 1%, ціна зменшиться на 0,36%.

Еластичність ціни до зміни витрат на амортизаційні відрахування:

$$E_4 = -9,28 \cdot 10^{-6} \cdot \frac{66\,001,82}{4} \approx -0,15$$

Це означає, що при збільшенні витрат на амортизаційні відрахування на 1%, ціна зменшиться на 0,15%.

Еластичність ціни до зміни кількості виготовленої продукції:

$$E_5 = -8,192 \cdot 10^{-6} \cdot \frac{397\,818,18}{4} \approx -0,81$$

Це означає, що при збільшенні кількості виготовленої продукції на 1%, ціна зменшиться на 0,81%.

Коефіцієнт $b_0 = 4,484$ характеризує граничну ціну.

Отже, еластичність ціни одиниці продукції до внутрішніх факторів: до зміни витрат на матеріали становить 1,13, до зміни витрат на заробітну плату дорівнює 0,09, до витрат на збут -0,25, до величини амортизаційних відрахувань -0,09, до кількості виготовленої продукції -0,091.

Література:

1. Тішков Б. О. Економетрична оцінка прибутку підприємства, як показника для індикативного планування. Моделювання та інформаційні системи в економіці. 2009. Вип. 80. С. 121-131.

2. Куріненко О. В. Переваги та недоліки існуючих моделей оцінки фінансового стану підприємства. Моделювання регіональної економіки. 2010. № 2. С. 42-50.
3. Азарова А. О., Рузакова О. В. Математичні моделі та методи оцінювання фінансового стану підприємства. Вінниця : ВНТУ, 2010. 172 с.
4. Середюк В. Б. Застосування методів імітаційного моделювання при прогнозуванні фінансових показників діяльності підприємства. Моделювання та інформаційні системи в економіці. 2014. № 90. С. 126-136.
5. Жилінська Л. О., Салига К. С. Економетрична модель бізнес-процесів щодо оцінювання впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємств машинобудування / Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. 2016. №6. С. 55-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2016_6_11.
6. Ковтун О. І. Визначення параметрів та оцінювання ефективності заходів державної економічної політики на основі використання економетричних моделей. Mechanism of Economic Regulation. 2012. № 4. С. 147-158.

Dmytriiev Illia,
Doctor of Economic Sciences, Professor
Shevchenko Inna
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kharkiv National Automobile and Highway University (Ukraine, Kharkiv)

ENTREPRENEURSHIP AS A DRIVER OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Дмитрієв І.А.,
доктор економічних наук, професор
Шевченко І.Ю.
доктор економічних наук, доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет (Україна, м. Харків)

ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ДРАЙВЕР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Abstract. *The article describes entrepreneurship as a driver of socio-economic development. It was substantiated that entrepreneurship has a special function to stimulate the socio-economic development, the essence of which is in constantly updating and improving the socio-economic environment through giving it an innovative character.*

Key words: *entrepreneurship, entrepreneurial activity, entrepreneur, enterprise, socio-economic development.*

Анотація. *У статті надано характеристику підприємництву як драйверу соціально-економічного розвитку. Обґрунтовано, що підприємництво виконує особливу функцію щодо стимулювання соціально-економічного розвитку, сутність якої зводиться до постійного оновлення та вдосконалення соціально-економічного середовища через надання йому інноваційного характеру.*

Ключові слова: *підприємництво, підприємницька діяльність, підприємець, підприємство, соціально-економічний розвиток.*

У сучасних умовах підприємництво виступає атрибутивною ознакою будь-якої соціально-економічної системи, що ґрунтується на ринкових принципах господарювання. Та, навіть, більше – саме підприємництво часто є основою і базовою умовою формування та розвитку ринкових відносин у соціально-економічному середовищі.

Багатьма вченими-економістами в наукових працях зазначалося на особливій важливості підприємництва для забезпечення соціально-економічного розвитку на мікро-, мезо- і макрорівнях. Розглянемо деякі з основних підходів до обґрунтування підприємництва як драйвера соціально-економічного розвитку.

Підприємництво як процес самовідновлення та самоорганізації індивідуумів і підприємств у взаємодії з мікро- та макросередовищем має на меті максимізувати можливості підприємця щодо задоволення комплексу соціально-економічних потреб у межах нерівноважного динамічного балансу суперечливих соціально-економічних інтересів учасників цього процесу – індивідуумів, підприємств і суспільства [1].

Підприємництво являє собою самостійне організаційно-господарське новаторство на основі використання різних можливостей для випуску нових товарів або старих товарів новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту з метою одержання прибутку та самореалізації власної мети [2].

Втім, одержання прибутку внаслідок задоволення потреб як окремих споживачів, так і суспільства загалом в товарах (продукції, послугах, роботах) надає підприємцю як суб'єкту вільного економічного господарювання фінансові можливості не лише для саморозвитку власної справи, а й для виконання зобов'язань перед бюджетами й іншими господарюючими суб'єктами [3].

Підприємництво одночасно можна визначити як: діяльність, спрямовану на максимізацію прибутку; ініціативну та передбачену законодавством діяльність громадян, що полягає у виробництві продукції, наданні послуг, виконанні робіт; пряму функцію реалізації власності; процес організаційної новації; дії, спрямовані на зростання економічного потенціалу, розвиток виробництва та присвоєння прибутку; специфічний вид діяльності, спрямований на безперервний пошук можливих змін в існуючих формах підприємств і суспільства та постійну реалізацію цих змін [4].

Аналітичне дослідження наукового дискурсу щодо розуміння підприємництва на різних етапах еволюції товарного виробництва та ринкової системи господарювання [5] дозволяє зробити висновок про широкий діапазон дефінування підприємництва як драйверу соціально-економічного розвитку, в тому числі як: виду діяльності, спрямованої на одержання прибутку, що ґрунтується на самостійній і систематичній ініціативі, відповідальності та інновативності за умов постійної наявності фактору ризику; поведження господарюючого суб'єкта, особливого виду економічної активності, форми участі індивіда в системі ринкових відносин; сукупності економічних і соціальних процесів, що регулюють неврівноважені соціально-економічні системи мікро-, мезо- та макрорівнів; форми реалізації особистого економічного інтересу в умовах взаємодії з іншими учасниками ринкових відносин; виробничої функції господарської діяльності; інноваційного стилю управління, що забезпечує ефективну взаємодію суб'єкта підприємництва як відкритої соціально-економічної мікросистеми з довкіллям.

Таким чином, підприємництво повинно завжди супроводжуватися науково-технічною, організаційною та комерційно-економічною творчістю, новими креативними підходами до вирішення господарських завдань.

Досвід розвинених країн переконливо свідчить про те, що сьогодні підприємництво – найбільш прогресивна система ведення господарства незалежно від соціального устрою суспільства та необхідна умова досягнення економічного успіху. Інтенсивний розвиток підприємництва трансформує економічну діяльність суспільства, робить різноманітними її форми, підвищує соціально-економічну ефективність суспільного виробництва [6].

Підприємництво сприяє розвитку конкуренції та маркетингу економічних відносин, посиленню відкритості національної економіки, зростанню й інтеграції ринку капіталу. Саме підприємництво створює

механізми координації та вироблення стратегії розвитку через ринок і конкуренцію, зв'язки між суб'єктами соціально-економічних відносин [7].

Тим самим, значення підприємництва для економіки та соціальної сфери зводиться до наступного:

1. Підприємництво слугує важелем для зміни структури економіки, прискорення економічного розвитку, трансформації суспільних відносин.
2. Розвиток підприємництва створює сприятливе середовище для конкуренції.
3. Підприємництво є каталізатором виробничих і управлінських новацій.
4. Підприємництво сприяє екологізації виробництва та раціоналізації використання всіх видів ресурсів.
5. Підприємництво забезпечує стимули до високоефективної праці [8].

У контексті позиціонування підприємництва як драйвера соціально-економічного розвитку слід звернути увагу на твердження щодо того, що «підприємництво забезпечує ефективний пошук адекватного балансу між одержанням прибутку, збереженням довкілля та соціальною справедливістю, що є вирішальним фактором для переходу до сталого розвитку» [9].

На підставі зазначеного можна зробити наступний висновок: підприємництво виконує особливу функцію щодо стимулювання соціально-економічного розвитку, сутність якої зводиться до постійного оновлення та вдосконалення соціально-економічного середовища через надання йому інноваційного характеру. У процесі розвитку підприємництво неодмінно призводить до руйнування традиційних підходів до ведення господарства, що сприяє прискоренню розвитку країни на основі використання новітніх моделей управління соціально-економічними системами.

Особливу важливість інтенсифікація розвитку підприємництва має для країн з перехідною та інтеграційно орієнтованою економікою, до яких наразі належить Україна. Результати попереднього дослідження [10] вказали на наявність комплексних і систематичних проблем матеріально-технічного, техніко-технологічного, кадрового, фінансово-інвестиційного, інтелектуально-інноваційного та інфраструктурно-інформаційного забезпечення провадження підприємницької діяльності в Україні.

У контексті обґрунтування підприємництва як драйвера соціально-економічного розвитку та з огляду на завершення терміну дії Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» цілком зрозумілою є нагальна необхідність формування новітнього методичного забезпечення інтенсифікації розвитку підприємництва в Україні як первісної умови якісного розроблення й ефективної реалізації Стратегії сталого розвитку України до 2030 року.

Література

1. Колесникова Л. Предпринимательство: от «максимизации прибыли» к синергии социально-экономических систем. Вопросы экономики. 2001. № 10. С. 40-54.
2. Мочерний С.В., Устенко О.А., Чеботар С.І. Основи підприємницької діяльності: навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 279 с.

3. Лапуста М.Г. Предпринимательство: учебник для высш. учеб. заведений. М.: ИНФРА-М, 2012. 608 с.
4. Асаул А.Н., Войнаренко М.П., Крюкова И.В., Люлин П.Б. Организация предпринимательской деятельности: учебник для вузов. 5-е изд., перераб. и доп. М.: Проспект, 2016. 400 с.
5. Дмитрієв І.А., Майборода Ю.В. Соціально-економічна сутність малого підприємництва, проблеми його розвитку в Україні. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2012. № 1. С. 35-38.
6. Диба М.І., Данилюк І.В. Теоретико-практичні аспекти становлення підприємництва. Маркетинг в Україні. 2001. № 2. С. 22-23.
7. Основы предпринимательства: учебное пособие для студентов экон. спец. вузов / М.М. Баранников, В.А. Воробьев, А.Н. Кизилев и др.; Под общ. ред. А.С. Пелиха. 5-е изд., перераб. и доп. Ростов н/Д: Феникс, 2004. 508 с.
8. Taranyuk L. Entrepreneurship, trade and exchange activity. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_1817_60182254.pdf (date of request: 15.01.2020)
9. Садеков А.А. Предпринимательство и устойчивое развитие: монография. Донецк: ДонГУЭТ им. М.Туган-Барановского, 2002. 420 с.
10. Shevchenko I., Bardakov A., Sopelnyk V. Trends and patterns of development of entrepreneurship in Ukraine. Business and Economics: Collection of scientific articles. Verlag SWG imex GmbH, Nuremberg, Germany, 2019. URL: <http://conferencii.com/ru/conferences> (date of request: 17.01.2020)

Andriy Ya. Mastylo
postgraduate student,
National Management Academy

PLACE OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE GDP OF COUNTRY

Андрій Мاستило
аспірант,
Національна академія управління

МІСЦЕ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ВВП КРАЇНИ

Abstract. *The article identifies the direct and indirect contribution of intellectual property to the GDP of different countries. Indicators of the state of the intellectual property system testify to the development of the creative economy.*

In Ukraine, intellectual property generates a much smaller share of production in the economy. Economies with stronger copyright protection and enforcement tend to have a higher share of intellectual property in GDP and a high level of creativity.

Keywords: *intellectual property (IP), patents, share of IP in GDP, trademarks, creative economy.*

Анотація. *У статті визначено прямий та опосередкований внесок інтелектуальної власності у ВВП різних країн. Показники стану системи інтелектуальної власності свідчать про розвиток креативної економіки.*

В Україні інтелектуальна власність генерує значно меншу частку виробництва в економіці. Економіки з більш сильним захистом авторських прав та їх дотриманням мають більшу частку інтелектуальної власності у ВВП та високий рівень креативності.

Ключові слова: *інтелектуальна власність (ІП), патенти, частка ІС у ВВП, торговельні марки, креативна економія.*

В Україні інтелектуальна власність генерує значно меншу частку виробництва в економіці. В економіках із сильнішим захистом авторських прав та правозастосування, як правило, спостерігається більш висока частка інтелектуальної власності у ВВП та високий рівень креативності. Встановлено, що 45% загального обсягу економічного виробництва в ЄС припадає на галузі з інтелектуальною власністю, тоді як у США 38% ВВП.

Інтелектуальна власність – це сукупне поняття, яке визначає права на різноманітні об'єкти, зокрема, результати інтелектуальної (творчої) діяльності в галузі літератури, мистецтва, науки й техніки, а також в інших галузях творчості тощо [3].

Дослідники класифікують інтелектуальну власність на три основні елементи: інтелектуальні продукти (результати творчої діяльності, важливий для інтелектуально підготовленого кола осіб); інтелектуальна власність (права власності на результати інтелектуальної діяльності); нематеріальні активи (патенти, технологічні та технічні досягнення, інші об'єкти інтелектуальної власності підприємств) [1-2].

У 2007-2017 роках у США, Китаї, Японії, ЄС та Україні відбулося зростання як доходів, так і витрат за право користуватися ІВ, що можна оцінити як непрямий внесок галузей ІВ у економіку країн (табл. 1). Ці дані вказують на

суттєвий розвиток креативної економіки у США та Японії, яка слугує прикладом наслідування для інших країн.

Таблиця 1

Динаміка доходів та платежів за використання інтелектуальної власності у США, Китаї, Японії, ЄС та Україні

Indicator Name	2007	2015	2016	2017	Темп росту, 2007/2017 у %
Китай					
Плата за використання інтелектуальної власності, дохід, млн. дол.	342,6	1084,6	1161,2	4803,0	1302
Плата за використання інтелектуальної власності, платежі/ витрати, млн. дол.	8192,1	22022,4	23979,6	28746,5	251
Європейський Союз					
Плата за використання інтелектуальної власності, дохід, млн. дол.	79216,2	124857,0	119235,3	138489,7	75
Плата за використання інтелектуальної власності, платежі/ витрати, млн. дол.	101973,7	219797,5	185430,7	198834,4	95
Японія					
Плата за використання інтелектуальної власності, дохід, млн. дол.	23228,6	36477,0	39136,4	41721,3	80
Плата за використання інтелектуальної власності, платежі/ витрати, млн. дол.	16677,8	17033,8	20246,4	21381,4	28
Україна					
Плата за використання інтелектуальної власності, дохід, млн. дол.	53,0	85,0	73,0	72,0	36
Плата за використання інтелектуальної власності, платежі/ витрати, млн. дол.	577,0	358,0	358,0	430,0	-25
США					
Плата за використання інтелектуальної власності, дохід, млн. дол.	97802,0	124769,0	124387,0	126523,0	29
Плата за використання інтелектуальної власності, платежі/ витрати, млн. дол.	26479,0	40609,0	46987,0	53440,0	102

Джерело: [4].

* - Плата за використання інтелектуальної власності – це платежі та квитанції між резидентами та нерезидентами за дозволене використання майнових прав (таких як патенти, торговельні марки, авторські права, виробничі процеси та зразки, включаючи комерційну таємницю та франшизи) та за використання за допомогою ліцензійних угод, виготовлених оригіналів або прототипів та суміжні права

Витрати за право користуватися ІВ суттєво перевищують доходи у Китаї, ЄС та Україні. Разом з цим у Японії та США доходи суттєво перевищують витрати, що вказує на лідерство цих країн у створенні інноваційної продукції та послуг, які користуються попитом за кордоном.

Промислові інтенсивні галузі інтелектуальної власності створили 29,2% усіх робочих місць в ЄС протягом 2014-2016 років. В середньому за цей період

вони працевлаштували майже 63 мільйони людей в ЄС. Крім того, було створено ще 21 мільйон робочих місць у галузях, які постачають товари та послуги в інтенсивні галузі інтелектуальної власності. Враховуючи непрямі робочі місця, загальна кількість робочих місць, залежних від підприємств галузі інтелектуальної власності, зростає до 83,8 млн. (38,9%). За той же період промисловості, що інтенсивно захищаються правами інтелектуальної власності, генерували майже 45% від загального обсягу ВВП в ЄС на суму 6,6 трлн. Вони також становили більшу частку обсягу торгівлі ЄС з рештою світу та генерували торговельний надлишок, тим самим допомагаючи підтримувати зовнішню торгівлю ЄС в цілому збалансованою. Серед галузей, пов'язаних з інтелектуальною власністю, економічна вага галузей, що займаються розвитком технологій пом'якшенням зміни клімату (ТПКЗ), і тих, що стосуються Четвертої промислової революції (4IR), зросла за останні роки. Галузі ТПКЗ складала 2,5% зайнятості та 4,7% ВВП в ЄС у 2014-2016 роках, тоді як сектори 4IR складала 1,9% зайнятості та 3,9% ВВП за той самий період. Внесок інтенсивних галузей інтелектуальної власності у ВВП був вище середнього рівня в ЄС у Норвегії та нижче в Ісландії та Швейцарії. Вклад у зайнятість становив або перевищував середній показник в ЄС в Ісландії та Швейцарії, але нижчим у Норвегії.

Загальний ВВП ЄС в 2014-2016 р. становив приблизно 14,6 трлн. євро. Майже 45% загального обсягу економічного виробництва в ЄС припадає на галузі з інтелектуальною власністю. Галузь, що займається торговими марками, вносить 37,3% ВВП, тоді як патентно-інтенсивні галузі досягають відповідно 16,2% та 16,1%, при цьому менший внесок галузей, що займаються авторськими правами.

Зважаючи на те, що 44,8% ВВП (додана вартість) в економіці та 29,2% зайнятості створюється в галузях інтелектуальною власності, додана вартість на одного працівника є вищою у галузях, що інтенсивно захищаються правами ІВ, ніж у решті економік світу.

Такі країни, як Австрія, Данія, Фінляндія, Німеччина, Люксембург, Мальта та Швеція, перевищують середній показник по ЄС щодо створення прав інтелектуальної власності на одного працівника. Інтенсивні галузі інтелектуальної власності в інших країнах-членах ЄС, таких як Румунія, Словаччина, Угорщина та Чеська Республіка, мають найвищу частку робочих місць, які припадають на компанії ІВ, що базуються в інших країнах. Загалом 22,7% робочих місць ЄС у галузях, пов'язаних з ІВ, створюються в дочірніх компаніях іноземних компаній, більшість з яких походять з іншої країни-члена ЄС. Тільки в Естонії, Нідерландах, Великобританії та Ірландії компанії, які не є членами ЄС, створюють більше робочих місць, ніж компанії з інших країн-членів ЄС.

Підсумовуючи, країни з меншою економікою, як правило, мають більше патентів на одиницю ВВП. Місцеві витрати на оплату праці для підготовки патентних заявок, ймовірно, впливають на частку ІВ у ВВП. США та Європа демонструють міцний зв'язок між щорічними поданнями патентів та ВВП. Японія та Китай за останні роки збільшили кількість патентів по відношенню до ВВП. Це може бути пов'язано з довірою до відповідних патентних систем та

цінністю патентів для економічного зростання. В Україні інтелектуальна власність генерує значно меншу частку виробництва в економіці. В економіках із сильнішим захистом авторських прав та правозастосування, як правило, спостерігається більш висока частка інтелектуальної власності у ВВП та високий рівень креативності. Встановлено, що 45% загального обсягу економічного виробництва в ЄС припадає на галузі з інтелектуальною власністю, тоді як у США 38% ВВП.

Література

1. Андрощук Г. О. Національна інноваційна система: оптимізація співвідношення інтелектуальної власності, інновацій та економічного розвитку. Інтелектуальна економіка: глобальні тенденції та національні перспективи : матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 26 трав. 2016 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2016, С. 165–175.
2. Економіка й організація інноваційної діяльності: Підручник / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін. Під ред. проф. О.І. Волкова, проф. М.П. Денисенка. К.: ВД «Професіонал», 2004, 960 с.
3. Семенова В. Г. Дослідження сутності інтелектуальної власності в сучасних економічних умовах / В. Г. Семенова // Технологический аудит и резервы производства, 2015, №6 (26), С. 74-77.
4. Science & Technology. URL: <https://data.worldbank.org/topic/science-and-technology> (accessed 05/10/2019).

Chubuk Lesia

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CRITICAL ASPECTS OF FUNCTIONING OF THE GRAINE ELEVATORS INFRASTRUCTURE IN UKRAINE

Чубук Л.П.

кандидат економічних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КРИТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ЕЛЕВАТОРНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Abstract. *There is analyzed the state of the elevator economy in the national economy. The dynamics of transport volumes and grain transshipment in 2014 - 2018 are demonstrated. The critical aspects of functioning of the main components of the grain elevators and grain market infrastructure are revealed, and the directions of their solution are explained.*

Key words: *grain elevators, road transport, rail transportation, seaports, logistic infrastructure, grain trading.*

Анотація. *Проаналізовано стан елеваторного господарства в національній економіці. Показано динаміку обсягів перевезень та перевалки зерна у 2014 – 2018 рр. Виявлено критичні аспекти функціонування основних складових інфраструктури елеваторного господарства та зернового ринку, показано напрямки їх вирішення.*

Ключові слова: *зернові елеватори, автотранспортні перевезення, залізничні перевезення, морські порти, логістична інфраструктура, зернотрейдинг.*

В умовах значного зростання обсягів експорту зерна та зниження цін на світових ринках (порівняно із 2011 р. на сьогодні ціни знизились майже наполовину) для вітчизняних виробників, зернотрейдерів все більш гострою стає проблема високих логістичних витрат. На думку експертів, високі логістичні витрати зумовлені не лише дефіцитом відповідних ресурсів, але й низькою ефективністю зернової (елеваторної) логістики. Відповідно до інтегрального показника Світового банку Logistics Performance Index (LPI), за яким вимірюється порівняльна ефективність логістики у різних країнах світу, Україна у 2016 р. знаходилась лише на 80-му місці та на третину поступалась лідерів цього рейтингу – Німеччині.

У вимірі додаткових витрат виробників, експортерів зерна неефективність логістики може бути проілюстрована такими цифрами. Транспортування зерна на внутрішньому ринку обходиться виробникам і трейдерам в середньому на 20 дол./т дорожче, порівняно з аналогічними послугами в європейських країнах, що як наслідок приводить до щорічних втрат у розмірі близько 600 млн дол. У нинішніх умовах витрати на переміщення зерна від лінійних елеваторів до портів Чорного моря приблизно на 40% перевищують подібні витрати у Франції та Німеччині, на 30% – такі ж витрати у США [1].

Інфраструктура зернового ринку та елеваторного господарства представлена такими основними елементами: системою збирання та зберігання зерна (елеватори), транспортною системою та портовими потужностями. Проблеми зернової логістики, з якими стикаються підприємства елеваторного господарства України, і які впливають на ефективність їх роботи, можуть бути представлені двобічно: як проблеми, що виникають з боку зовнішньої логістичної мережі, та такі, що виникають з боку безпосередньо елеваторного підприємства.

Характеризуючи елементний склад інфраструктури елеваторного господарства, слід зазначити, що станом на кінець 2018 р. в Україні нараховувалось 1 237 елеваторів (що на 7% більше, ніж у 2017 р.), ємність яких досягала 49 млн т потужностей [2, с. 39]. За період 2015-2018 рр. спостерігається тенденція до нарощування обсягів потужностей елеваторів (не враховуючи збільшення кількості/ємності складів напільного зберігання в умовах сільськогосподарських виробників) на 36% [3, с. 40]. За потужностями зберігання топ найкрупніших операторів елеваторного господарства у 2018 р. включав такі державні та приватні компанії: ДПЗКУ (3,7 млн т.), Кернел Груп (2,8 млн т.), Укрлендфармінг (2,7 млн т.), Нібулон (2,0 млн т.), Держрезерв (1,2 млн т.), МХП (1,1 млн т.), Оптимус Агро (1,1 млн т.), Прометей (1,0 млн т.), Тессласгруп (0,8 млн т.), Гленкор Інтернешнл (0,7 млн т.) [2, с. 39]. Не зважаючи на досить значний і зростаючий обсяг ємностей зберігання, ключовими проблемами елеваторних підприємств є: застарілі, суттєво зношені потужності зберігання; висока енергоємність послуг, які надаються; невідповідність зосередження елеваторних сховищ карті врожайності зернових культур, їх дефіцит в переважній більшості областей; невідповідність наявних потужностей та транспортних логістичних маршрутів першочергового обслуговування; відсутність доступу до залізних шляхів [4].

Найбільш гостро на сьогодні стоять проблеми зовнішньої логістичної мережі, проте ефективність підприємств елеваторного господарства значною мірою залежить і від так званих «вузьких місць» самих елеваторних комплексів [5, с. 32-33]. Зернова (елеваторна) логістика є однією з найбільш витратних складових, оскільки включає в себе комплекс заходів із відвантаження на елеваторний комплекс, проходженням приймання (у тому числі, взяття проб, лабораторний аналіз), переробки (сушіння, очищення), зберігання продукції та відвантаження на залізничний, автомобільний, річковий, морський транспорт. Високі витрати пов'язані не лише з прямими витратами на енергоносії та ефективністю їх використання, а й зі значними часовими втратами у зв'язку зі здійсненням основних операцій, в разі, якщо обладнання елеватора застаріло. «Вузькими місцями» елеваторних підприємств, що можуть знижувати їх оборотність та ефективність роботи в загальному випадку є: 1) під'їзні шляхи; 2) місця для стоянки автотранспорту; 3) відбір проб; 4) система зважування; 5) лабораторна база; 6) завальна яма; 7) система норій; 8) сушка; 9) силоси; 10) технічні засоби відвантаження/ приймання декількох культур; 11) система відвантаження на автомобільний/ залізничний транспорт. Ключові напрямки покращення логістичного ланцюга постачання зерна на експорт стосовно до елеваторів охоплюють: розробку сайдингів на силосах; впровадження нового

розвантажувально/завантажувального обладнання; будівництво нових, збільшення потужностей існуючих елеваторів, їх реконструкція та модернізація.

У табл. 1 наведено загальні дані щодо обсягів перевезення та перевалки зерна в українській логістичній системі за період 2014-2018 рр.

Таблиця 1

Перевезення та перевалка зерна в Україні у 2014-2018 рр. (у млн т.)

	2014	2015	2016	2017	2018
Порти	32,8	36,8	39,4	39,2	40,3
Залізничний транспорт	25,2	28,7	31,2	35,9	33,0
Автомобільний транспорт	11,9	10,8	12,0	13,1	12,7

Джерело: складено за [2, с. 40].

Як видно з даних таблиці, за аналізований період порівняно стабільними були обсяги перевезень автомобільним транспортом, а також відбувся приріст на 31% перевалки зерна через порти (де відбувається відвантаження зернової продукції на експорт). Проте негативним проявом останніх років є скорочення обсягів перевезень залізницею на 8% (у 2018 р. порівняно із 2017 р.), яке оператори ринку зернотрейдингу пов'язують із незадовільним станом транспортної бази та неефективністю політики ціноутворення і планування маршрутів Укрзалізницею [4; 6].

Надзвичайно актуальними є завдання у сфері вдосконалення логістики перевезень зерна. Стосовно до автотранспортних перевезень такими є: розвиток дорожньої мережі у сільській місцевості; впровадження автоматизованих систем автоперевезень; встановлення рівномірного габаритно-вагового контролю по усій території країни.

У сфері залізничних перевезень критично гостро стоять такі питання: збільшення кількості вагонів-зерновозів та локомотивів (у 2019 р. кількість вагонів зерновозів зросла понад 23 тис. од., але при цьому не збільшилась кількість локомотивів); підвищення оборотності вагонів (строк обороту у днях вагонів зріс з 7-9 діб (у 2018 р.) до 14-16 діб (у 2019 р.)); нарощування обсягів вантажоперевезень зерна (у 2017 р. залізницею було перевезено 35,7 млн т. зернових, а у 2018 р. – лише 32,9 млн т.); покращення парку локомотивів та зерновозів (ступінь зносу техніки, що належить Укрзалізниці, досягає у 2018 р. 99,6%); вдосконалення залізничних станцій біля портів; ремонт і модернізація залізничної інфраструктури; підвищення ефективності організації та планування залізничних перевезень зернових вантажів [2; 4; 6].

Відносно до морських портів ключовими напрямками покращення логістики є: заходи із днопоглиблення, збільшення тяги; нарощування потужностей із перевалки та одночасного зберігання зернових вантажів [2, с. 40].

Отже, стосовно до основних проблем зернової логістики в національній економіці в цілому, то вони пов'язані із наступними ключовими аспектами: 1) недостатність потужностей зі зберігання зерна (кількісний та якісний

дефіцит); 2) обмеженість потужностей з перевалки зерна у портах; 3) невідповідність потребам внутрішнього ринку транспортної інфраструктури [7]. Кожна із вказаних проблем, у свою чергу, багатопланова. Так, зокрема, незадовільний стан транспортної інфраструктури проявляється через: 1) малу потужність елеваторів, що викликає затримку обробки зернових та зростання черг автотранспорту на елеваторах; 2) дефіцит рухомого складу, який призводить до затримки вивезення і псування продукції, сприяє посиленому зношуванню транспортних засобів; 3) поганий стан автодоріг, під'їзних шляхів та інфраструктури трас, що як наслідок, зумовлює формування транспортних тарифів за умов запланованого перевантаження транспортних засобів [8]. Вирішення перерахованих вище проблем створить підґрунтя для підвищення ефективності елеваторного господарства та більш повного використання експортного потенціалу аграрно-промислового комплексу.

Література

1. Маслак А. Ежегодно производители зерна теряют на логистике 600 млн дол. // Пропозиція: Главный журнал по вопросам агробизнеса. – 17 ноября 2016. – URL: <http://propozitsiya.com/ezhegodno-proizvoditeli-zerna-teryayut-na-logistike-600-mln>.
2. Агробізнес України: інфографічний довідник. 2018/19 // Baker Tilly, Credit Agricole, AEQUO / Latifundist: сайт. – URL: <https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2019/>.
3. Агробізнес України: інфографічний довідник. 2015 / Baker Tilly, Latifundist Media, «Райффайзен Банк Аваль» // Baker Tilly: сайт. – URL: http://businessviews.com.ua/ru/get_file/id/Ukrainian%20Agribusiness%202015.pdf.
4. Горбачов М. Сучасні елеватори та логістична інфраструктура – ключ до нарощування експорту / ZN.UA: сайт. – 04.10.2019. – URL: https://dt.ua/finances/suchasni-elevatori-ta-logistichna-infrastruktura-klyuch-do-naroschuvannya-eksportu-325395_.html.
5. Мельник П. Збалансованість елеваторної логістики / П. Мельник, О. Смокотнин // АгроЕліта. – 2016. – №1(1). – С. 32 – 34.
6. Мірошніченко І. Безвідповідальний абсурд Укрзалізниці. Існуючий колапс «підкріпимо» агротрейдом // Ліга. Блоги: сайт. – 23.08.2019. – URL: <https://blog.liga.net/user/imirosnichenko/article/34298>
7. Маслак О. Розвиток зернової логістики в Україні / О. Маслак // Агробізнес Сьогодні. – №14 (333). 2016. – липень. – URL: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/5898-rozvytok-zernovoi-logistyky-v-ukraini.html>.
8. Кучерова Я. Проблемы и пути решения в агрологистическом комплексе Украины / Я. Кучерова // Ассоциация аграрных перевозчиков Украины: сайт. – URL: <http://aapu.com.ua/problems-i-puti-resheniya-v-agrologisticheskom-komplekse-ukrainy/>.

Shevchenko Liudmyla

Doctor of Economic Sciences, Full Professor,
Yaroslav Mudryi National Law University (Ukraine, Kharkiv)

ORGANIZATIONAL DYSFUNCTIONS AND PATHOLOGIES: HOW HR CONSULTANT MUST INTERPRET THEM

Шевченко Л. С.

доктор екон. наук, професор

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ДИСФУНКЦІЇ ТА ПАТОЛОГІЇ: ЯК ЇХ МАЄ ТЛУМАЧИТИ HR-КОНСУЛЬТАНТ

Abstract. *The article describes the nature and forms of manifestation of personnel dysfunctions and pathologies in business organizations. The task of HR consultants is to increase the personnel efficiency.*

Key words: *organizational dysfunction, organizational pathology, company staff, HR consulting.*

Анотація. *У статті розкрито сутність та форми прояву кадрових дисфункцій і патологій у бізнес-організаціях. Завданням HR-консультантів є підвищення ефективності кадрової роботи.*

Ключові слова: *організаційна дисфункція, організаційна патологія, персонал фірми, HR-консалтинг.*

Важливим напрямом сучасного консалтингу є функціональна діагностика, яка передбачає поглиблене дослідження спеціалізованих функцій бізнес-організації. Вона є основою всієї системи планування і прогнозування в нових ринкових умовах, складання плану розвитку фірми на коротко- і довгостроковий періоди. Деякі автори використовують функціональну діагностику достатньо вузько – лише як методику аналізу банкрутств та основу для розроблення плану санації (при виникненні труднощів або дисфункцій).

Завданнями функціональної діагностики є:

- оцінка стану основних сфер діяльності бізнес-організації: маркетингу, управління персоналом, виробництва, фінансів, інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності тощо;
- аналітична підготовка управлінського рішення;
- розроблення функціональних стратегій відповідно до загального алгоритму стратегування.

Чільне місце у функціональній діагностиці має бути відведено виявленню дисфункцій і патологій у діяльності бізнес-організації, які деформують функціонування господарського об'єкта, їх причин та форм прояву.

Термін «дисфункція» запозичено з біології. Із застосовуваних в економічній науці понять найближчим до нього є термін «інституціональна пастка», під якою розуміється неефективна стійка норма (неефективний інститут). О. Сухарев під дисфункцією запропонував розуміти порушення функцій будь-якого органу, системи, економічного інституту, переважно

якісного характеру – за аналогії з дисфункцією організму в біології [1, с. 71-72].

Організаційна дисфункція означає нерівноважний динамічний стан бізнес-організації, за якого окремі характеристики даної системи втрачають свою якість, що призводить або до відхилення моделі поведінки бізнес-організації від оптимальної, або до закріплення неефективної норми, але при цьому організація продовжує функціонувати, хоча й зазнає дестабілізації. На рівні фірми організаційні дисфункції можуть стосуватися будь-якої сфери її діяльності; бути внутрішніми й зовнішніми; за наслідками – дисфункціями розвитку (обумовлюють зміни в системі та в об'єктах її впливу) і кризовими дисфункціями (вести до руйнування організації); за рівнем прояву – наноекономічними (притаманними окремим підрозділам, структурним одиницям організації) і мікроекономічними (дисфункціями підприємств, організацій як цілісних систем) [2].

Завдання HR-консультантів полягає у тому, аби виявити основні прояви та запропонувати практичні кроки до подолання кадрових дисфункцій. Особливої уваги потребують:

– нерівноважні стани (дисбаланси) внутрішніх ринків праці. Останні мають ту особливість, що внутрішньофірмовий попит на працю задовольняється її внутрішньофірмовою пропозицією. HR-консультанти у цьому бачать певні переваги: працівники, які вже зайняті на даному підприємстві, добре знайомі зі специфікою технології та організації праці, методами управління й вимогами роботодавця; кваліфікація та професійна підготовка «свого» працівника повністю відповідає потребам фірми; внутрішньофірмове переміщення працівника задовольняє його потреби у творчому зростанні, стабілізує склад зайнятих. Утім, внутрішні ринки праці завжди структуровані. В їх складі є сегменти некваліфікованої, кваліфікованої і висококваліфікованої праці – відповідно до диференціації робіт і спеціальностей. При цьому кожен із сегментів внутрішнього ринку праці має власну кон'юнктуру, яка може бути: рівноважною – якщо попит на працю та її пропозиція з боку працівників фірми збігаються; працедефіцитною – коли попит на працю перевищує її пропозицію внаслідок, наприклад, розширення підприємства і створення нових робочих місць; праценадлишковою – за умови, що внутрішньофірмова пропозиція праці перевищує внутрішньофірмовий попит. У результаті утворюється тимчасове внутрішнє безробіття: частина персоналу фактично не працює, але офіційно вважається зайнятою. Будь-який дисбаланс на внутрішньому ринку праці – чи то приховані дефіцити, чи надлишки робочої сили – послаблює конкурентоспроможність фірми, погіршує якість використання її трудового потенціалу і потребує обов'язкового врегулювання;

– дисфункції роботи в командах, а саме: 1) виникнення «ефекту безбілетника», коли член команди користується всіма перевагами роботи в команді, але його внесок у спільні результати занадто низький, не відповідає середньому рівню для даної команди; 2) формування «одностайного» образу мислення, яке не сприяє реалістичній оцінці альтернативних дій та способів економічної поведінки; 3) поява в командах так званих трикстерів, місія яких – нести нове і змінювати систему. У бізнесі трикстери найчастіше займають

посади директорів із розвитку, комерційних директорів, PR-директорів. Це менеджери змін із глобально-детальним мисленням. Але для системних керівників трикстер у команді стає вже великою проблемою, адже він своєю некерованістю і, на перший погляд, безсистемністю може зруйнувати не тільки команду, а й всю бізнес-систему організації, увівши її в хаос. Однак може й додати багато конструктиву до її функціонування, оскільки здатен виконувати важливі ролі: «стартер» – працівник, якому цікаво пробувати, запускати, впроваджувати нове, чого ще ніхто не робив; «спринтер» – працівник із високим власним ритмом життя, який швидко приймає рішення і швидко виконує роботу, бере на себе відповідальність і всі ризики проекту; «провідник через нестабільність в епоху Homo confusus» – працівник, який є опорою для людини розгубленої [3];

– дисфункціональна плинність персоналу, тобто звільнення за власним бажанням висококваліфікованих працівників, які мають специфічні знання, здобуті насамперед у фірмі та за її кошт, що впливає на економічні результати й кадрову безпеку фірми. HR-консультанти рекомендують вивчати причини та фактори такого явища, з'ясовувати особливості кадрової політики фірми щодо залучення та утримання персоналу, розробляти заходи з управління лояльністю та надійністю персоналу;

– некомпетентність працівників, яка призводить до численних помилок у виконанні управлінських рішень. HR-консультантам добре відомі стадії розвитку співробітників фірми: несвідома некомпетентність (людина не знає про існування якоїсь сфери діяльності і тому не бачить потреби її вивчати) – свідомо некомпетентність (людина знає про якусь сферу діяльності і розуміє, що вона в ній абсолютно не компетентна) – свідомо компетентність (людина освоїла нову сферу діяльності і почала в ній практикувати) – несвідома компетентність (людина виконує дії на рівні автоматизму) – усвідомлена неусвідомлена некомпетентність, або рівень гуру (людина свідомо повертається на рівень несвідомої некомпетентності і усвідомлює, що чогось не знає) [4]. Уважається, що співробітники просуваються по кар'єрних східцях, поки не вичерпають свій потенціал компетентності. Однак повертають на попереднє місце роботи або звільняють тільки тих, хто вочевидь не зміг упоратися зі своєю роботою або не мав особистих зв'язків із керівниками. Як наслідок – організація деградує, несе матеріальні і нематеріальні, у тому числі репутаційні, втрати.

Організаційна патологія – це вже стійке порушення оптимального функціонування і розвитку організації, неспроможність її елементів виконувати задані функції. Термін запроваджено польською дослідницею Я. Станішкіс (Jadwiga Staniszkis) у рамках аналізу організаційних структур та їх дисфункцій. Зараз організаційні патології визначають як: 1) відхилення процесів, що відбуваються в організації, та результатів її діяльності від існуючої норми; 2) збій у протіканні процесів, дисфункцію елементів організації та періодичне (або систематичне) недосягнення організацією поставлених цілей.

До кадрових патологій слід віднести:

– хронічні конфлікти в організації (міжособистісні, між особою і групою, міжгрупові тощо), викликані нерозумінням або протилежністю інтересів людей

і колективів у процесі їх спільної трудової діяльності. Серед причин конфліктів: невизначеність перспектив розвитку організації; недостатня узгодженість цілей організації та дій учасників групи та окремих працівників; нечітке розмежування прав і обов'язків працівників; недостатній рівень професіоналізму підлеглих; несприятливі умови праці; різне ставлення керівника до членів організації (наявність «любимчиків») та ін. Дисфункціональний конфлікт знижує продуктивність праці і особисту задоволеність, ліквідує співпрацю між членами колективу;

– втрату керованості персоналу, причиною чого можуть бути: перевищення діапазону контролю (норми керованості); нечітко сформульовані завдання для працівників; переважання особистих інтересів працівників або менеджерів над організаційними; виникнення всередині організації протидіючих угруповань. За таких умов HR-консультант, по суті, починає виконувати функцію антикризового консультанта;

– автаркію підрозділів, відсутність або втрату налагодженої ефективної взаємодії між підрозділами організації. У закордонному менеджменті є поняття «бункерний менталітет». Ідеться про психологічний настрій в організації, коли підрозділи не хочуть ділитися інформацією і співпрацювати один з одним, що знижує ефективність роботи та демотивує працівників. Бізнес-консультант має звернути увагу клієнта на неприпустимість такого ходу подій.

Для розроблення практичних заходів (програми) із подолання кадрових дисфункцій і можливих патологій доречно користуватися моделлю діагностики бізнес-організації, яку запропонувала консалтингова фірма PwC [5]. HR-консультанти повинні порекомендувати менеджерам з'ясувати питання: інтегрування процесів кадрового планування з іншими бізнес-процесами; відповідності кадрових рішень заявленим цілям і цінностям фірми; інвестування фірми у працівників (програми розвитку, підвищення кваліфікації та перекваліфікації); наявності у працівників навичок роботи з цифровими ресурсами. У результаті такої діагностики робиться загальний висновок щодо ефективності кадрової стратегії бізнес-організації. Наступний крок – розроблення консультаційного проекту щодо вдосконалення кадрової стратегії та механізмів її реалізації в конкретній бізнес-організації.

Література

1. Сухарев О. Концепция экономической дисфункции и эволюция фирмы. Вопросы экономики. 2002. № 10. С. 70-81.
2. Носик О. М. Інноваційна дисфункція української економіки: проблема визначення поняття. Економічний аналіз. 2013. Т. 14. № 1. С. 111-117.
3. Чібісова О. Люди хаосу в бізнесі. Як направити енергію трикстерів на користь справи. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/lyudi-haosu-v-biznesi-yak-napraviti-energiyu-triksteriv-na-korist-spravi-50017713.html>
4. Стадії розвитку співробітників в компанії. URL: <http://sbm.pnu.edu.ua/2019/02/26/stadiyi-rozvytku-spivrobitnykiv-v-kompaniyi/>
5. Workforce Strategy Diagnostic. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/people-organisation/workforce-strategy-diagnostic.html> force Strategy

PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT AND REGIONAL ECONOMY

Nushaba Aslan Hajiyevea,

P.hD, University of Technology of Azerbaijan, Ganja, Azerbaijan

Ayshah Viladdin Mammedova,

Doctorate, University of Technology of Azerbaijan, Ganja, Azerbaijan

Zeynab Bahram Gojayevea,

Doctorate, University of Technology of Azerbaijan, Ganja, Azerbaijan

Seymur Jeyhun Mammedov

University of Technology of Azerbaijan, Ganja, Azerbaijan

INCLUSIVE ECONOMY AS AN INTEGRATED FACTOR OF HUMAN DEVELOPMENT AND STRUGGLING WITH POVERTY IN AZERBAIJAN REPUBLIC

Abstract. *This article is about human development in Azerbaijan, poverty alleviation as one of the most important conditions for inclusive development, the analysis of the existing social problems as the initiating the process of planning and managing of inclusive development, problems of poverty and ways to successfully struggle with it, improving the guarantee of nutrition security of the population, ways to strengthen and expanding the various industries operating in the country due to ensuring the sustainable inclusive development process.*

Keywords. *inclusive development index, sustainable human development, per capita income, social-economic problems.*

Human development is of particular importance in addressing social problems in the Republic of Azerbaijan, including the fight against poverty. As we know, the level of human development is estimated by the HDI. According to UN reports, the human development index in the Republic of Azerbaijan is increasing year by year, and since 2010 our country has joined the group of countries with the highest results in human development.

It is known that according to international standards, human development for each country is calculated on the basis of 3 basic indicators. One of them is the level of education. The education level is characterized by two key indicators: the average number of years of education in the country and the percentage of young people covered by education. These are very important indicators and, on the one hand, give an idea of the level of education of the population, on the other hand it reflects the interest in education in the country, indicating how many percent of young people aged 6-23 are involved in education. These two parameters are very important in terms of the formation of a sustainable inclusive community [3].

Another indicator of human development in the country is public health. The situation in this area is also based on two indicators. One is the expected life expectancy of the population. Another indicator of health is the infant mortality rate at the age of one year. In calculating the HDI, the per capita income is taken as an economic indicator [1].

Increased per capita incomes and overall economic growth in the country created conditions for increased attention to education and health care at the state level. Independence After the reconstruction, activities aimed at improving education

were launched in Azerbaijan. One of these activities is to strengthen the financial base of education. This activity is carried out at the expense of construction or major repairs of new educational institutions. At the same time, the process of modernization of educational programs is underway. According to published data, over three thousand new schools have been built or substantially reconstructed in the country over the past 15 years. The curricula of both secondary and higher schools have been modernized. These measures ensure the preservation and development of a high level of education in the country [3].

The peculiarity of human development in the Republic of Azerbaijan is that our country is the initiator of inclusion of new disciplines and modern knowledge in the curriculum. For example, the concept of national education, approved by national leader Heydar Aliyev, began in 2001 to teach sustainable human development in secondary schools. This global process began in 2005, four years later. The same year the UN and UNESCO declared 2005-2014 the Decade for Sustainable Development in the world. The initiative of the Republic of Azerbaijan, which began this process four years ago, was evaluated as an "innovative idea and activity" and information about the initiative of our country was spread by the UN all over the world [2].

This trend was continued at the initiative of President Ilham Aliyev in 2015, and for the first time in the world universities have begun training in the new specialty - "Sustainable Development Management".

Strengthening and expanding sports and medical facilities also contributed to the rise of the HDI in the Republic of Azerbaijan. There are 50 Olympic centers and dozens of medical centers in our country. All these measures are very important from the point of view of inclusive development and sustainability of this process.

The peculiarity of inclusive development is that economic progress is immediately addressed to the social problems of the population. For this reason, when assessing the inclusive development situation, the poverty status in the country and the consequences of combating it are analyzed when calculating the inclusive development index. It is known that the fight against poverty, especially poverty, is among the global priorities. He focused on fighting poverty among the 17 Sustainable Development Goals adopted at the UN and World Summit in September 2015 [1].

In this regard, assessing the situation of inclusive development in the Republic of Azerbaijan analyzed the dynamics of poverty reduction in the country. At the beginning of the 21st century a large part of the population was considered poor. Poverty level was also influenced by the aggressive policy of the Republic of Armenia. As a result of Armenia's aggression against Azerbaijan in the process of Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict, 20% of the territory of our country was occupied, about one million refugees and IDPs were created. The exclusion of large territories from economic turnover and the fact that more than one million marriages have exacerbated the poverty situation in our country. 4 resolutions adopted by the UN Security Council on the unconditional release of Azerbaijan's proposals have not yet been implemented by Armenia.

It should be noted that the policy of the Republic of Azerbaijan, based on international law, ensures the return of all occupied territories and the return of refugees and internally displaced persons to their homeland. The liberation of some

of the occupied territories, their economic, social, demographic and environmental rehabilitation proves that this process must be successful.

The analysis of the results achieved in the fight against poverty in the Republic of Azerbaijan shows that several factors play an important role in solving this problem. The first factor in the success of the fight against poverty is a fourfold increase in the economy. This factor contributed to the creation of a large number of new jobs in industry, agriculture, and the service sector, contributing to increased incomes. Another reason for the success of the fight against poverty was the development of human potential [1].

It should be noted that international organizations have also contributed to the implementation of national programs to combat poverty. In the early years of our independence, the United Nations Development Program, the World Bank, the UN Commission on Refugees and IDPs, the World Food Organization and other organizations provided various support for the fight against poverty. Food, other material, technical, technological and expert advice is one of these forms of support. Such measures have had a significant impact on the reduction of poverty in Azerbaijan.

Thus, it is clear that the process of planning and managing inclusive development begins with an analysis of existing social problems. The deprivations, including poverty, are the most widespread situation. Poverty is observed in all countries in one way or another. Accurate identification of the reasons for this deprivation will ensure the success of the struggle. The development strategy of the Republic of Azerbaijan reaffirms that the high level of human development and the successful fight against poverty are an important factor in sustainable human development.

References

1. Alekberov UK - Fundamentals of Inclusive Development Management (Textbook for Higher Education). Baku, Education, 2018, 216 pages.
2. Malofeyev NN, Shmatko ND, Integration and special educational institutions: the need for change // Defectology 2008. - №2.
3. Malofeyev N.N. Special Education in a Changing World. Europe - M. 2009.

Yuriy Bakun

Candidate of Agricultural Science, Doctoral Student,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ADVISORY SUPPORT FOR IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF COMMUNITIES AND RURAL AREAS

Abstract. *The significance of taking into account of modern tendencies in planning and development of local authorities has been emphasized in the article. The current trends are associated with the provision of greater rights and powers to local authorities in solving of local problems. The use of experience and potential of the advisory services have been proposed for increase of effectiveness of their work. Thus the significance of the article is concluded in determination the role of advisory support in the formation of goals and the choice of mechanisms to increase the competitiveness of communities and rural areas.*

Key words: *advisory support, competitiveness of firms, competitiveness of rural areas, development of rural communities and areas, local authorities*

INTRODUCTION

The globalization of the economy and the growth of the internationalization of life changed the roles of the main market participants, redistributed responsibilities between state, regions and communities for economic development at the local level. Ensuring a positive trend in local development is becoming more and more technological and complex. The role of the state as a major player in the local economy has declined. Now, the subjects of international economic relations are most often enterprises, regions and territorial communities. The local governments seek to improve the welfare of their communities. They understand, that in order to succeed, their efforts must be more thoughtful, strategic, planned, ambitious and innovative. Many local governments have lack the experience of modern governance. Accordingly, it is relevant to use the potential and experience of consulting services in resolving these issues.

The purpose of the article is to determine the role of advisory support in the formation of goals and the choice of mechanisms to increase the competitiveness of communities and rural areas.

This question is the subject of many scientists' attention. Among such scholars we can point out such as Burton R.J.F., Wilson G.A. [1], Clement. J. [2], Cloke P., Goodwin M. [3], Diem K.G. [4], Korton, D.C. [5], Swanson, B.E. [6], Van den Ban A.W. [7] and others.

For the last 50 years, there have been significant changes in the practice of planning for the development of territorial communities (local development) in developed countries of the world. These changes are in three ways.

1. The levels of responsibility of the authorities for the implementation of planning for the development of territories have changed. Territorial communities have assumed almost all responsibility for the local situation, education, recreation and life in the community.

2. The methodology for implementing the local development management process has changed. All community activities are subordinate to the strategy. This

strategy is created and implemented by the community and implemented through ongoing activities.

3. The subject of local governance has changed. Local governments began to independently expand their influence in the region through partnership and inter-municipal cooperation, creating local factors of competitive advantage. Among these factors we can point out: joint projects to increase competitiveness - transport corridors, industrial parks, public-private partnerships, clusters, etc.

In such circumstances, local authorities should deeply understand the characteristics of the dynamics of local economic development, possess the necessary knowledge, information, skills and experience to ensure greater competitiveness of their communities in a complex world. Today they cannot wait for decisions from state authorities level, but they must independently resolve their issues of local development. Such issues include the creation of new jobs, increasing employment, attracting investments, increasing local budget revenues, improving the quality of life, developing infrastructure.

Earlier, Ukrainian local governments were practically deprived of opportunities to influence the economy and the development of their territories. They practically had no funds for development planning.

All planning activities (documentation) could be paid only from the development budget, the size of which was very small and it was not enough even to solve critical current problems. It is known that in most territorial communities, especially small and monofunctional, the volume of this resource amounted to less than 5 percent of the budget. This led to the fact, that the development of scientific and engineering substantiation of the plans for the systematic development of society and territory was constantly postponed.

Today we are involved in the processes of major changes and expectations. On the whole, positive changes took place in tax and budget legislation. The budgets of local governments have become more crowded. Communities moved from fulfilling the function of paying salaries to employees of budgetary institutions to solving local problems. They become really interested in the growth of the economy on their territory. In addition to additional financial resources, the amalgamated communities, as well as cities of regional level, will soon receive additional authorities and additional responsibility. For proper governance, it is necessary to have new knowledge and management skills of a higher level, including in the field of development planning and understanding of global development processes of local authorities.

In a global world, community capacity is the foundation of economic development. It closely affects on their competitiveness. Therefore, the development potential of communities is associated with the creation of an attractive environment for business development, the ability of communities to attract and develop the activities of those enterprises that will best ensure the growth of labor productivity, creation of better jobs and high added value.

An indicator of the competitiveness of the territory and a prerequisite for development is the investment attractiveness of the local economy. Signs of competitiveness of the territory are:

- depends on the productivity of firms located in the territory and the amount of value added that they create;
- local factor conditions (business climate, infrastructure, community readiness for cooperation and action) determine the level of competitiveness of the territory;
- strategies, plans, programs and development projects of territorial communities are embodied in a highly competitive environment.

In this regard, local governments can make a choice in favor for one of two common accents to increase competitiveness:

- the first is competitiveness based on cost reduction;
- the second is competitiveness based on an increase in the productivity of firms and the level of value added.

Competitiveness for a company is the ability of a company, under equal conditions, for all market participants to produce goods or services that sell better in the markets, increasing their own income.

Competitiveness for the territory is the ability of the local economy (firms located on the territory), under equal conditions for all market participants, to produce goods or services that are better sold in the markets:

- increasing the individual and total income of the community,
- creating interest for local businesses,
- attracting external investments to the territory,
- encouraging the placement and work of people in the area.

Territorial communities and businesses have a common development goal - increasing income. This goal is achieved through a strategy to increase competitiveness and attract innovative high-performance investments that will ensure a high level of added value.

The more highly profitable firms with high labor productivity and high added value work in the community, the higher the quality of life of citizens. Communities with a diversified economy lose their monofunctional dependence on one enterprise and have great chances for stable development.

In general, the main goals of planning are aimed at first of all:

- 1) create quality jobs for the local population,
- 2) ensure economic stability in a particular area,
- 3) to form a diversified economic base.

To achieve these goals, the plans of local governments should be aimed at developing the economy and increasing the competitiveness of the territorial community and should contain instruments, activities, programs and projects that are aimed at attracting investment, supporting entrepreneurship, creating new business forms, supporting working enterprises, developing local markets, the creation of clusters, industrial innovation or industrial research parks, business incubators, business centers, funds of supporting of business, the establishment of inter-municipal cooperation, the creation of public-private partnerships, the marketing of the territory, the establishment of the communication system and the like.

In addressing these issues for local governments, it is important to improve the qualifications of their employees using the experience of consulting services.

References

1. Burton, R.J.F., and Wilson, G.A. (2006). Injecting social psychology theory into conceptualisations of agricultural agency: Towards a post-productivist farmer self-identity? *Journal of Rural Studies*, 22(1), 95-115.
2. Clement, J. (1999). Results? Behaviour change! A Challenge for Extension Change. *Journal of Extension*, 37(2).
3. Cloke, P., and Goodwin, M. (1992). Conceptualising countryside change: from post-Fordism to rural structured coherence. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 17, 321-336.
4. Diem, K.G. (2003). Programme Development in a Political World – It's All About Impact. *Journal of Extension* Volume, 41(1). URL : <http://www.joe.org/joe/2003february/a6.shtml>.
5. Kortan, D. C. (1980). Community organizations and rural development: A learning process approach. *Public Administration Review*, 40(5), 480-511.
6. Swanson, B.E. (2006) The Changing Role of Agricultural Extension in a Global Economy. *Journal of International Agricultural and Extension Education*. Volume 13 Number 3, pp. 5-19.
7. Van den Ban, A.W. (1999). Agricultural Development; Opportunities and Threats for Farmers and Implications for Extension Organisations. *Journal of International Agricultural and Extension Education*, 6(3), 145-156.

MONEY, FINANCE AND CREDIT

Barbora Drugdová

Department of Insurance, Faculty of National Economics,
University of Economics in Bratislava, Slovakia

THE INSURANCE MARKET IN SLOVAKIA

Abstract. *The Slovak insurance market is a dynamically developing commercial market, which forms part of the financial market. As at 31.12.2018 there operated 21 commercial insurance companies on the Slovak commercial insurance market. The evolution of the market in life insurance in recent years is more dynamic than in the non-life insurance. The population is gradually becoming aware of life risks and uses insurance products of life insurance.*

Key words: *insurance commercial market, commercial insurance companies, indicators of the insurance market, technical insurance premium*

JEL Classification: *G22*

1. Introduction

Insurance as a non-productive sector is of a vital importance to the national economy of every advanced and modern economy. Insurance, as one of the ways of covering the risks, is part of the finances, namely the finances of all the entities of the national economy. Insurance plays an important role not only in the insurance of business risks, but also in international risks, which we include according to Insurance Act no. 39/2015 Coll. on Insurance in the Slovak Republic among non-life risks. Insurance and insurance intervene directly or indirectly in all areas of human activity, so they affect every business, enterprise, citizen, society, and foreign. All changes in the company are also in some way reflected in the insurance business. The development of science, technology and culture brings new modern products, new activities and new risks to the market.

2. Characteristic of the Insurance Market

The insurance market is the place where supply and demand for insurance come together. Insurance is a specific commodity, the essence of which is the transfer of risk. The insurance market operates on the basis of market principles. The insurance industry, covering the insurance market, has an irreplaceable position in every economy because it offers the risk management tools that the current “venture company” produces. As a result, it is also referred to as a secondary sector of economic activity because it deals with the negative consequences that would have occurred even if the insurance had not existed.

The subject of the insurance market is insurance and reinsurance. Insurance, as one of the important sectors of the market economy, offers its services in the insurance market, or insurance and reinsurance. The insurance industry includes insurance houses, insurance companies, insurance companies from other Member States, branches of an insurance company from another Member State, foreign insurance and reinsurance undertakings from another Member State, insurance intermediaries, insurance supervision, insurance association, insurers’ office, insurance institutions offering insurance apart from their main business (banks, leasing companies, car services, etc.) and other entities. In the Slovak commercial insurance market, similarly as in other European Union countries and in the advanced

world in a strong competitive environment, commercial insurance companies and their intermediaries are applying for clients – the insured. Similarly, as in other markets, the condition of fair competition includes the creation of quality insurance products and their price evaluation (reasonable price for optimum insurance protection).

The commercial insurance market, its scope, efficiency, and the importance in terms of the national economy can be characterized by several indicators. Among the most frequent indicators we encounter in the literature are the following: the number of commercial insurers, technical premiums, the share of life and non-life insurance in GDP, the ratio of life and non-life insurance, the number of employees of commercial insurers (number of internal and external employees), insurance products, and other indicators. In the next part, we analyze selected indicators of the commercial insurance market for 2018.

3. The Commercial Insurance Market and Analysis of Selected Indicators of the Commercial Insurance Market in the Slovak Republic

In the next part of the paper, we will analysis of selected indicators of the commercial insurance market in the Slovak Republic for the year 2018. In 2018, twenty-one commercial insurance companies operated in the Slovak insurance market, creating a relatively strong competitive environment among them. Of the total number of insurers operating on the Slovak insurance market, 21 commercial insurance companies were associated in the Slovak Insurance Association as of 31 December 2018. Of the members of the Slovak Insurance Association, fourteen commercial insurance companies had universal/general licence; life insurance was provided by four commercial insurers and non-life insurance by three commercial insurance companies. (Spring: Slovak Insurance Association (SAP) Internal Materials, Bratislava, 2019).

The most important indicators of the commercial insurance market include technical premiums. Table 1 shows the technical premiums as at 31 December 2017 in thousands of euros and that as at 31 December 2018 thousands of euros. We present both years to compare the development of this indicator of the insurance market.

Table 1

Technical premium insurance premium as at 31 December 2017 and as at 31 December 2018 in EUR thousands

Year	Life insurance	Share	Non-life insurance	Share	Total
2017	1,279,400	52.3 %	1,167,881	47.7 %	2,447,281
2018	1,269,677	50.5 %	1,245,551	49.5 %	2,536,100

Source: Internal materials, SAP, Bratislava 2016, Internal materials, SAP, Bratislava 2019

In the next part of the paper, we compare the years 2017 and 2018. We will analyse the total technical premium as at 31 December 2017 and as at 31 December 2018 and the technical premium of life insurance and that of non-life insurance as at 31 December 2017 and 31 December 2018. The total technical premium as at 31 December 2017 achieved the amount of 2,447,281 thousand euros. Of this, the technical life-insurance non-insurance premium amounted to 1,279,400 thousand euros and the non-life technical insurance premium was 1,167,881 tis. euros. As at 31

December 2018, the total technical premium achieved the amount of 2,536,100 thousand euros. Of this, the technical premium of life insurance amounted to 1,269,677 thousand euros, and the technical premium of non-life insurance was 1,245,551 thousand euros. The total technical premium in 2018, was 2,536,100 thousand euros in comparison with the total technical premium in the year 2017, which was 2,447,281 thousand euros – it was higher in comparison with preceding year.

Table 2

**Technical insurance premium in life insurance and non-life insurance
as at 31 December 2018 in EUR thousands**

No.	Commercial insurance company	Technical insurance premium in life insurance	Technical insurance premium in non-life insurance
1	AEGON Life Insurance company, a.s.	50,976	0
2	Allianz – Slovenská poisťovňa/Slovak Insurance company, a. s.	232,654	396,257
3	ČSOB Poisťovňa/Insurance company, a. s.	52,754	43,360
4	ERGO Life Insurance company, a.s.	2,824	1,155
5	Generali Slovensko insurance company, a. s.	102,288	143,984
6	NN Life Insurance company, a. s.	75,384	0
7	KOMUNÁLNA insurance company, a.s.VIG	100,063	85,816
8	KOOPERATIVA insurance company, a. s., VIG	346,987	272,736
9	Insurance company Cardif Slovakia, a.s.	5,930	23,772
10	Poštová poisťovňa/Post Office Insurance company, a.s.	13,995	1,851
11	Insurance company of the Slovak Savings Bank, a. s. VIG	0	0
12	UNION Insurance company, a. s.	9,424	48,036
13	UNIQA Insurance company, a. s.	31,795	97,860
14	Wüstenrot Insurance company, a. s..	29,424	26,849
15	AXA, Life-insurance company, a. s. branch of insurance from another Member State	52,824	17,201
16	AXA, insurance company, a. s. branch/agency from another Member State	0	0
17	BASLER, Sachversicherungs, insurance company, a. s. from another Member State	0	4 264
18	Collonade Insurance, S.A., insurance company, a. s. from another Member State	0	26,444
19	D.A.S.	0	0
20	Groupama insurance company, a.s., branch/agency	372	9,985
21	MetLife, Europe	120,347	6,059
22	Slovak Office of Insurers	0	13
	Total	1,269,677	1,245,551

Source: Internal materials, SAP, Bratislava 2019

The share of life insurance on the total technical premium in the year 2018 was 50.5% and in the year 2017 it was 52.3% – it was a decline in comparison with the

preceding year. The share of non-life insurance on the total technical premium in the year 2018 was 49.5% and in the year 2017 the amount was 47.7 % – an increase in comparison with the previous year. The ratio of life insurance and non-life insurance in the year 2018 was 50.5 : 49.5, and in the year 2017 it was 52.3 : 47.7 – in favour of life insurance.

Table 2 depicts the technical premium in life and non-life insurance as at 31 December 2018 in thousand euros and the participation of individual commercial insurance companies in the total technical insurance premium on the Slovak insurance market.

The total technical premium in 2018 was 2,536,100 thous. euros. As can be seen from Table 2, technical insurance in life and non-life insurance as at 31 December 2018 (ths. Euro) of the insurance company Allianz-Slovenská poisťovňa, a. s., indicates it was the leader in the Slovak insurance market in the life insurance business with 239,329 thousand euros and in non-life insurance with 364,039 thousand euros. The second position was occupied by KOOOPERATÍVA, insurance company, a. s. in the area of life insurance amounting to 346 987 thous. euros and also in non-life insurance amounting to 272 736 thous. euros; the third place in life insurance business was taken by the insurance company Generali Slovensko, insurance company, a.s. with 102,288 thous. euros and in non-life insurance with 143,984 thous. euros.

Conclusion

In conclusion, we can say that the Slovak insurance market is a dynamically developing commercial market, which forms part of the financial market. The total technical premium in the year 2018 was 2,536,100 thousand euros. The share of life insurance of the total technical premium in the year 2018 was 50.5 % and in the year 2017, it was 52.3% – a decline in comparison with the preceding year. The share of non-life insurance on the total technical insurance premium in the year 2018 was 49.5 % and in the year 2017, it was 47.7% – an increase in comparison with the preceding year. The ratio of life insurance to non-life insurance in the year 2018 was 50,5 : 49,5 and in the year 2017, it was 52.3 : 47.7 – in favour of life insurance.

References

1. Beck, U. (1992). Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage, 1992. 260 pp.. ISBN 97- 808-039-8345-8
2. Breveníková, D. – Čejková, V. – Ondrejová, Z. (1995). Poistenie a poisťovníctvo. Anglicko – slovenský a slovensko – anglický slovník. Bratislava : Publ. ELITA, 184pp.
3. Drugdová, B. (2016). Insurance Non –life. Bratislava: ŠEVT Publisher, 180 pp.
4. Drugdová, B. (2016). THE COMMERCIAL INSURANCE MARKET AND INTERNATIONAL RISKS IN THE SLOVAK REPUBLIC, In International scientific conference Research and Innovation: Collection of scientific articles. - Yunona Publishing, New York, USA, 2019. - 200 p. ISBN 978-0-9988574-3-0
5. Kunreuther, H.C. - Pauly, M. V. – Mcmorrow, S.. (2013). Insurance and
6. Behavioral Economics: Improving Decisions in the Most Misunderstood Industry.
7. New York: Cambridge University Press, 329 pp.
8. www.slaspo.sk
9. www.cap.cz.
10. www.nbs.sk

Kyrychenko Anastasiia

Ph.D., Associate Professor

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv)

PECULIARITIES OF HEALTHCARE FINANCING IN UKRAINE AND CANADA

Кириченко А.В.

канд. ек. наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСУВАННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ ТА КАНАДІ

Abstract. *The article deals with peculiarities of healthcare financing in Ukraine and Canada.*

Key words: *healthcare, healthcare financing, compulsory health insurance, voluntary health insurance.*

Анотація. *У статті розглянуто особливості фінансування охорони здоров'я в Україні та Канаді.*

Ключові слова: *охорона здоров'я, фінансування охорони здоров'я, обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування.*

Система охорони здоров'я належить до пріоритетних напрямів соціальної політики будь-якої держави світу, оскільки здоров'я нації – надважлива складова державного соціально-економічного потенціалу.

Вітчизняна система охорони здоров'я виявилась вкрай неефективною з недостатнім фінансуванням та незадовільним медичним обслуговуванням. Фінансування охорони здоров'я має здійснюватися з державного бюджету, але на практиці його не вистачає і громадяни оплачують медичні послуги і ліки за власні кошти. Саме тому перед Україною повсталася необхідність переходу до нової системи фінансування охорони здоров'я громадян, яка зараз перебуває в стані реформування.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика охорони здоров'я та її фінансування в Україні та Канаді *

Показник	Держава	
	Україна	Канада
Фінансування охорони здоров'я, % ВВП	3,5	9,5
Обов'язкове медичне страхування	Фінансування з державного бюджету	Фінансування з державного бюджету
Добровільне медичне страхування, % громадян	6,0	66,7
Середня тривалість життя		
Чоловіки	66,7	80
Жінки	76,7	84

*Побудовано автором на основі [2; 3; 6; 7].

Метою статті є дослідження особливостей, проблем та тенденцій українського та канадського фінансування охорони здоров'я.

Порівняльну характеристику охорони здоров'я та її фінансування в Україні та Канаді наведено в таблиці 1.

Систему охорони здоров'я Канади відносять до моделі Беверіджа, тобто фінансування (до 90%) здійснюється з бюджету держави, а саме за рахунок оподаткування [4, с. 68]. Медицина є безкоштовною, але обов'язкове медичне страхування не покриває послуги дантиста, офтальмолога, частково виклик швидкої та ліки призначені за рецептом [6]. Канада займає сьоме місце за очікуваною тривалістю життя і 57% громадян задоволені системою охорони здоров'я. Крім обов'язкового медичного страхування в Канаді добре розвинене і добровільне – воно охоплює дві третини канадців та покриває медичні послуги та ліки, що не фінансуються з бюджету [7]. Щодо недоліків охорони здоров'я Канади, то основним з них є тривале очікування прийому до профільного спеціаліста за призначенням сімейного лікаря (від місяць до півроку) [6].

В Україні фінансування охорони здоров'я є вкрай недостатнім (3,5% ВВП), для порівняння в Канаді цей показник становить 9,5% і розмір ВВП є значно вищим за український. Добровільним медичним страхуванням охоплено лише 6% українців. Низький рівень бюджетного фінансування охорони здоров'я та не розвиненість добровільного медичного страхування призвели до того, що більше половини медичних витрат українці сплачують самостійно.

Для вирішення проблем, що є в сфері охорони здоров'я в Україні реформується система фінансуванні медицини. Від початку реформи відбулися такі зміни: створено Національну службу здоров'я України; фінансування медичних послуг на первинному рівні відбувається за бюджетні кошти (з 2020 р. програма медичних гарантій включатиме доволі широкий спектр амбулаторної та стаціонарної медичної допомоги, а також лікарських засобів. Пацієнти оплачуватимуть самостійно такі послуги як неекстрена стоматологія, звернення до лікаря без направлення, естетична медицина тощо) [5], тобто після закінчення реформи в Україні послуг, що будуть покриватись з бюджету буде більше ніж в Канаді.

Таблиця 2

Задоволеність медичною допомогою серед українців в 2016-2018 рр., %*

Показник**	Рік		
	2016	2017	2018
Діяльність терапевтів / сімейних лікарів	69,0	72,7	75,8
Діяльність вузького спеціаліста	67,0	65,7	65,9
Діяльність педіатрів	71,0	74,8	77,6
Діяльність стоматолога	71,0	74,0	71,4
Швидка медична допомога	73,0	69,9	65,0
Допомога у пологових будинках	61,0	60,5	64,1
Допомога у стаціонарі	56,0	57,2	55,9

*Побудовано автором за [1].

**відповіді “скоріше задоволені” та “цілком задоволені”.

Щодо задоволеності системою охорони здоров'я, то близько 57% канадців “задоволені” чи “дуже задоволені” [7]. Що стосується українців, то можна спостерігати такі зміни настроїв споживачів медичних послуг в процесі медичної реформи (табл. 2).

За результатами опитування “Індекс здоров'я. Україна”, переважна більшість українців в цілому задоволена тим, як працюють різні складові системи охорони здоров'я в Україні [1]. Рівень задоволеності перевищує цей показник в Канаді, пояснити це можна меншою вимогливістю українців в порівнянні з канадцами та формулюванням варіантів відповідей. В Канаді – “задоволені” чи “дуже задоволені”, а в Україні – “скоріше задоволені” та “цілком задоволені”.

Щодо недоліків в системі охорони здоров'я в Україні, то їх значно більше, ніж в Канаді (табл. 3).

Таблиця 3

**Основні недоліки в українській системі охорони здоров'я
у 2016-2018 рр., %***

Показник**	Рік	
	2017	2018
Висока вартість ліків	21,9	21,0
Корупція в Міністерстві охорони здоров'я	20,2	20,3
Висока вартість лікування	13,8	10,0
Брак сучасного обладнання	10,3	11,7
Неформальні платежі лікарям	11,6	11,6
Брак професіоналізму, некомпетентність медичного персоналу	8,2	9,3
Недбалість медичного персоналу	5,6	7,5
Брак медичного персоналу	2,4	2,7
Незручний розклад, довгі черги	2,6	2,7
Немає проблем	1,2	1,3
Незадовільний санітарно-гігієнічний стан закладів	1,3	1,0
Інше	0,8	0,8

*Побудовано автором за [1].

** Розподіл відповідей на запитання “На Вашу думку, які основні проблеми в системі охорони здоров'я? Назвіть до трьох проблем, починаючи з найважливішої” (перший вибір).

Аналіз першого вибору респондентів стосовно недоліків в системі охорони здоров'я говорить, що найвищий рівень стурбованості викликають: висока вартість ліків, корупція в Міністерстві охорони здоров'я, брак сучасного обладнання та неформальні платежі пацієнтів. Водночас привертає увагу скорочення частки тих, хто вважає проблемою високу вартість лікування.

Враховуючи велику кількість недоліків в українській системі охорони здоров'я можна дійти висновку про необхідність її подальшого реформування. Такий висновок підтверджує і ставлення до реформи системи охорони здоров'я українців. Так, впродовж 2016-2018 рр. суб'єктивне відчуття потреби в реформі охорони здоров'я зменшилось з 92,9% до 73,1%, проте в цілому залишалось досить високим [1].

Отже, в Україні необхідно продовжувати реформу обов'язкового медичного страхування з метою досягнення кращої якості надання медичних послуг та запобігання захворюванням. Для подальшого впровадження

обов'язкового медичного страхування в Україні необхідно враховувати досвід зарубіжних держав в цій сфері, зокрема позитивний досвід Канади.

Література

1. Індекс здоров'я. Україна. URL: <http://health-index.com.ua/>
2. Медичне страхування: коли добровільне стане обов'язковим і як це працюватиме. URL: https://24tv.ua/health/medichne_strahuvannya_koli_dobrovilne_stane_oboviazkovim_i_yak_tse_pratsyuvatime_n1166692
3. Офіційний сайт Держаної служби статистики України. [сайт]. URL: www.ukrstat.gov.ua
4. Тлуста Г. Медичне страхування в реформуванні системи охорони здоров'я України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2014. Вип. 3. С. 65-70
5. Хто платить за медичні послуги? Досвід США, Британії, Франції, Грузії та України. URL: <https://voxukraine.org/uk/hto-platit-za-medichni-poslugi-dosvid-ssha-britaniyi-frantsiyi-gruziyi-ta-ukrayini/>
6. Як лікують у Канаді: повільно, але ефективно. URL: https://tsn.ua/blogi/themes/health_sport/yak-likuyut-u-kanadi-povilno-ale-efektivno-1073745.html
7. Як працює система охорони здоров'я Канади. URL: <https://med-ukraine.info/news/2019/yak-pracyuye-sistema-ohoroni-zdorov-ya-kanadi-535>

Nechiporuk N.V.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance
and Accounting

Vovk Marina

master

Open University for Human Development "Ukraine", Kyiv

BUDGETARY SYSTEM OF UKRAINE: FEATURES AND DIRECTIONS AND IMPROVEMENTS

Нечипорук Н.В.,

к.е.н, доцент кафедри фінансів та обліку

Вовк Марина,

магістрант

Відкритий університет розвитку людини «Україна», Київ

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМКИ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Abstract. *The paper proves that fiscal policy is a key factor in the financial security of the state. The financial security mechanism is based on countering national interests - the individual, society, the state - and their threats. Today the national interests of Ukraine in the financial sphere are: strengthening and accelerated development of the banking system and stock market, aimed primarily at financing economic growth, improving the efficiency of the fiscal and social policy of the state; overcoming such destructive phenomena in the financial system as capital flight, dollarization of cash flow; further reduction of inflation and strengthening of the hryvnia.*

Keywords: *budgetary policies, budgetary system, financial security, globalization, financial destabilization*

Анотація. *У роботі доведено, що бюджетна політика є ключовим фактором фінансової безпеки держави. Механізм фінансової безпеки заснований на протидію національних інтересів - особистості, суспільства, держави - і їх загроз. Сьогодні національними інтересами України у фінансовій сфері є: зміцнення і прискорений розвиток банківської системи та фондового ринку, спрямоване, в першу чергу, на фінансування економічного зростання, підвищення ефективності бюджетно-податкової та соціальної політики держави; подолання таких деструктивних явищ у фінансовій системі, як витік капіталу, доларизація грошового обороту; подальше зниження інфляції і зміцнення гривні.*

Ключові слова: *бюджетна політика, бюджетна система, фінансова безпека, глобалізація, фінансова дестабілізація*

Саме бюджетна політика формує фінансову безпеку кожної держави. Перманентні фінансові кризи торкнулися всіх держав світу. Істотне уповільнення зростання ВВП у торгових партнерів, а також погіршення геополітичного стану в Центральній і Східній Європі негативно вплинули на їх економіки, що стало передумовою для істотного підвищення обсягу державного боргу та виникнення додаткових ризиків для забезпечення національної фінансової безпеки. Саме тому, дослідження питання боргової складової фінансової безпеки в умовах підвищення ризиків, притаманних державному боргу та формування стратегічних пріоритетів дотримання боргової безпеки є актуальним та своєчасним.

Економічна глобалізація супроводжується пришвидшенням міжнародних грошових потоків, підвищенням ролі позичкового капіталу та зростанням обсягів світової зовнішньої заборгованості, що призводить до фінансової дестабілізації глобальної економіки. Тому, на сучасному етапі важливе місце у процесі розробки та реалізації економічної політики кожної держави займає забезпечення її фінансової безпеки, однією із складових якої є боргова безпека держави.

Боргова безпека держави - це рівень внутрішньої і зовнішньої державної заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи [1].

Рівень боргової безпеки визначається багатьма факторами.

По-перше, ступінь боргової безпеки залежить від стану нормативно-правової бази, що регламентує формування та управління державним боргом, стратегію боргової політики країни.

По-друге, боргова безпека визначається загальним обсягом, структурою (за джерелами запозичень, видами валют, умовами емісії, погашення та обслуговування) боргових зобов'язань, а також графіком їх погашення.

По-третє, рівень боргової безпеки прямо залежить від стабільності параметрів монетарної політики та динаміки економічного зростання. Більше того, необхідність обслуговування зовнішнього боргу може бути обтяжливим фактором для збереження рівноваги платіжного балансу України та містить потенційну загрозу фінансовій безпеці держави.

По-четверте, боргова безпека визначається стабільністю політичного та економічного курсу країни [2].

При розгляді ризиків притаманних державному боргу особливу увагу доцільно приділити ризику умовних зобов'язань. У фінансовій теорії феномен масового прийняття урядом зобов'язань приватного сектору має назву «усуспільнення приватних боргів». Так, у ході нещодавніх фінансових криз у країнах з ринками, що формуються, вливання державних коштів у банківський капітал стало найвагомішим чинником зростання державного боргу [2].

Існування ж різноманітних неочевидних видатків і зобов'язань може істотно вплинути на спроможність суб'єктів державного сектору виконувати майбутні вимоги. Такі борги можуть виникати у зв'язку з моральними або соціальними зобов'язаннями на додаток до зобов'язань суто правового характеру.

У 2017-2018 рр. відносні показники боргового навантаження України певною мірою покращилися, але не досягають економічно безпечного рівня. У відносному вимірі державний і гарантований державою борг на кінець 2013 року складав 38,4% ВВП, а в кінці 2015 - вже 79,1% ВВП. Максимального значення співвідношення державного боргу і ВВП було досягнуто в кінці 2016 року - 81% ВВП. З того часу, відносний показник боргового навантаження поступово знижувався - до 71,8% ВВП на кінець 2017 р. і до 68,8% на кінець березня 2018 року. Такі зміни були зумовлені ревальвацією реального

обмінного курсу гривні. За результатами емпіричного дослідження ОЕСР граничний рівень державного боргу для країн з ринками, що формуються, складає 30-50 % ВВП, а для розвинутих країн - 70-90 % ВВП. В Україні фактичний обсяг державного боргу відносно ВВП перевищує ці гранично допустимі значення [3].

Індекс ЕМБІ + Україна (J.P. Morgan Emerging Markets Bond Index) характеризує різницю в прибутковості єврооблігацій України та казначейських зобов'язань США, а розраховується Світовим банком. Найвищий рівень цього індикатора дорівнював у 2015 р. 2 374,6 пунктів, що перевищувало критичне значення майже удвічі [3].

Відомо, що максимально допустиме значення співвідношення короткострокового зовнішнього боргу і міжнародних резервів, відповідно до критерію Грінспена, дорівнює 100%. В Україні даний показник у 2017 р. становив 248,4%, що вказує на потенційну нестійкість боргової позиції держави і приватного сектору, а також неадекватність офіційних валютних резервів цілям підтримки міжнародної ліквідності країни у випадку реверсу потоків капіталу [1].

У макроекономічному контексті небезпека високого боргового навантаження у державному секторі пов'язана з наступними факторами:

1) підвищенням ступеню економічної непевності і зменшенням у економіці приватних інвестицій, внаслідок дії ефекту витіснення, що пригнічує темпи економічного зростання країни;

2) виникненням необхідності генерування надлишку поточного рахунку платіжного балансу чи профіциту бюджету для обслуговування накопиченого боргу, що скорочує інвестиційний і споживчий попит в економіці;

3) втратою для уряду можливості проводити антициклічну фіскальну та монетарну політику, що позбавляє його інструментів підтримки сукупного попиту в кризових умовах і збільшує таким чином тривалість/ глибину економічної кризи;

4) підвищенням ризиків рефінансування державного боргу: уряд раптово може втратити доступ до позичкового фінансування, що породжуватиме кризу ліквідності і генеруватиме кризові імпульси для економіки;

5) посиленням вразливості економіки до впливу зовнішніх шоків з боку змін відсоткових ставок, цін на експортовані товари, попиту в країнах-партнерах, які можуть стати причиною дефолту [3].

Література

1. Elmendorf, D. W., & Sheiner, L. M. (2017). Federal budget policy with an aging population and persistently low interest rates. *Journal of Economic Perspectives*, 31(3), 175-94.
2. Chugunov, I., & Bryzhan, K. (2017). Budget policy in the economic transformation. *University Economic Bulletin*, (32/1), 241-251.
3. Ivanova, V., & Evans, M. (2017). Policy transfer in a transition state: the case of local government reform in the Ukraine. In *Policy transfer in global perspective* (pp. 95-112). Routledge.

Nesterenko S.S.,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Davydova Iona,
master
Open University for Human Development "Ukraine"

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF ENTERPRISE BANKRUPTCY

Нестеренко С. С.,
к.е.н, доцент кафедри фінансів та обліку
Давидова Ілона,
магістрант
Відкритий університет розвитку людини «Україна»

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА

Abstract. *Modern methods of financial analysis are considered. The bankruptcy probability of the enterprise is analyzed and the ways to improve the financial condition are proposed.*

Keywords: *financial result, bankruptcy probability, stability, liquidity, solvency*

Анотація. *Розглянуто сучасні методики фінансового аналізу. Здійснено аналіз ймовірності банкрутства підприємства та запропоновані шляхи покращення фінансового стану.*

Ключові слова: *фінансовий результат, ймовірність банкрутства, стійкість, ліквідність, платоспроможність*

Будь-яке підприємство, здійснюючи свою діяльність намагається максимізувати доходи та мінімізувати витрати. Це обумовлено тим, що основним економічним чинником, який в значній мірі визначає прибутковість підприємства, є фінансовий результат підприємства. А величина фінансового результату безпосередньо залежить від величин доходів та витрат підприємства за певний звітний період [1].

Фінансовий результат виступає тим комплексним показником, який узагальнює усі результати виробничо-господарської діяльності підприємства та визначає її ефективність. Оскільки величина фінансового результату визначає можливість подальшого розвитку підприємства (розширення виробництва, оновлення його основних фондів, впровадження нових прогресивних технологій і тощо) та створює запас фінансової стійкості, який дозволяє підприємству оперативно реагувати на зміни у ринковій кон'юктурі, то питання зниження витрат та збільшення доходів набувають особливої актуальності в сучасний період ринкових реформ та економічних перетворень [2,3].

Джерелами інформації для проведення фінансового аналізу ТОВ «Ашер 8» виступила річна фінансова звітність підприємства за 2014-2018 рр.

Фінансова стійкість – це стан майна підприємства, що гарантує йому платоспроможність. Фінансова стійкість підприємства передбачає, що ресурси, вкладені в підприємницьку діяльність, повинні окупитись за рахунок грошових надходжень від господарювання, а отриманий прибуток забезпечувати

самофінансування та незалежність підприємства від зовнішніх залучених джерел формування активів. Недостатня фінансова стійкість може призвести до неплатоспроможності підприємства і відсутності у нього коштів для розвитку і взагалі діяльності. Результати аналізу фінансової стійкості ТОВ «Ашер 8» представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Показники фінансової стійкості ТОВ «Ашер 8»

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2018/2014,%
Загальна величина запасів, тис. грн.	6195	6824	6353	8336	7474	120,65
Власні оборотні кошти, тис. грн.	1437	2856	9308	13593	44429	3091,79
Надлишок (нестача) власних оборотних коштів, тис. грн.	-4758	-3968	2955	5257	36955	-776,69
Коефіцієнт забезпечення запасів власними джерелами	0,23	0,42	1,47	1,63	5,94	2562,70
Коефіцієнт автономії, частка	0,84	0,87	0,98	0,79	0,87	102,53
Коефіцієнт фінансової залежності, частка	1,18	1,14	1,03	1,27	1,15	97,53
Коефіцієнт фінансової стійкості, частка	33,89	90,41	91,71	91,38	48,76	143,89
Коефіцієнт співвідношення залученого і власного капіталу, частка	0,03	0,01	0,01	0,01	0,02	69,50
Коефіцієнт стійкості фінансування, частка	0,86	0,88	0,99	0,80	0,88	103,20

Джерело: складено автором на підставі фінансової звітності ТОВ «Ашер 8» за 2014-2018рр.

З табл. 1 позитивним є зростання власних оборотних коштів у підприємства та підвищення забезпечення господарської діяльності ТОВ «Ашер 8» власними оборотними коштами.

Рекомендованим значенням коефіцієнту автономії є більше 0,5, тоді вважається, що підприємство менше залежне від зовнішніх джерел фінансування та більш фінансово стійке. За даними досліджуваного підприємства бачимо, що даний коефіцієнт перевищував рекомендоване значення протягом 5 останніх років.

Коефіцієнт фінансової залежності показує, яка сума загальної вартості майна припадає на 1 грн. власних коштів. За досліджуваний період цей показник був наближеним до оптимального.

Коефіцієнт фінансової стійкості також перевищував нормативне (рекомендоване) значення ($> 1,0$), що говорить про несуттєву частку залученого

капіталу в структурі джерел майна даного підприємства та має позитивний вплив на фінансовий стан.

У підприємства було достатньо стійких джерел фінансування, про що свідчить також показник стійкості фінансування.

Таким чином, протягом всього періоду, що досліджувався, спостерігається стійкість фінансового стану підприємства, яка характеризується тим, що сума власних оборотних засобів перевищує вартість запасів даного підприємства.

Здатність підприємства своєчасно погашати свої борги характеризує його платоспроможність та залежить від структури його активів та зобов'язань, можливості активів швидко перетворюватися у грошові (найбільш ліквідні) кошти.

Результати аналізу показників платоспроможності наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Показники платоспроможності ТОВ «Ашер 8»

Показник	Норматив	2014	2015	2016	2017	2018
Коефіцієнт абсолютної ліквідності, частка	0,2-0,3	0,012	0,002	0,020	0,001	0,002
Коефіцієнт швидкої ліквідності, частка	0,6-0,8	0,07	0,11	0,69	0,94	1,41
Коефіцієнт поточної ліквідності, частка	1,0-2,0	1,07	1,18	6,43	1,43	3,26

Джерело: складено автором на підставі фінансової звітності ТОВ «Ашер 8» за 2014-2018рр.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності показує, яка частина короткострокових зобов'язань підприємства може бути за необхідності погашена негайно (тільки за рахунок найбільш ліквідних активів). Для ТОВ «Ашер 8» цей показник свідчить про повну неспроможність підприємства в разі необхідності негайно погасити свої найбільш термінові борги.

Коефіцієнт швидкої ліквідності передбачає яку частку поточних боргів підприємство може погасити за рахунок грошових коштів та очікуваних надходжень від дебіторів. Цей показник для ТОВ «Ашер 8» за даними фінансової звітності був у нормальних межах в період 2016-2018рр.

Коефіцієнт поточної ліквідності показує, яку частину поточних зобов'язань підприємство спроможне погасити за рахунок ліквідних оборотних коштів. Оскільки поточні зобов'язання підприємства погашаються в основному за рахунок поточних активів, для забезпечення нормального рівня ліквідності необхідно, щоб вартість поточних активів перевищувала суму поточних зобов'язань. З табл. 2 видно, що протягом досліджуваного періоду поточна ліквідність підприємства була нормальною.

Отже, підприємство було платоспроможним, а структура його активів і зобов'язань була нормальною.

Далі проведемо оцінку ймовірності втрати підприємством своєї платоспроможності, яка може призвести до банкрутства (таблиця 3).

Для даної діагностики були розраховані показники наступних 3 моделей:

1) двофакторної моделі Альтмана:

$$Z = -0,3877 - 1,0736 K_n + 0,0579 K_{авт} \quad (1)$$

де K_n – коефіцієнт покриття, $K_{авт}$ – коефіцієнт автономності.

2) п'ятифакторної моделі Альтмана:

$$Z = 1,2 X_1 + 1,4 X_2 + 3,3 X_3 + 0,6 X_4 + 1 X_5 \quad (2)$$

де X_1 – відношення власного оборотного капіталу до вартості всіх активів підприємства,

X_2 – відношення нерозподіленого прибутку до суми всіх активів підприємства,

X_3 – рівень доходності активів,

X_4 – коефіцієнт фінансового ризику,

X_5 – коефіцієнт оборотності активів.

3) моделі Лису:

$$Z = 0,063 X_1 + 0,092 X_2 + 0,057 X_3 + 0,001 X_4 \quad (3)$$

де X_1 – відношення оборотних активів до вартості всіх активів підприємства,

X_2 – відношення прибутку від реалізації до суми всіх активів підприємства,

X_3 – відношення нерозподіленого прибутку до вартості всіх активів,

X_4 – відношення власного та залученого капіталу.

Таблиця 3

Результати оцінки ймовірності банкрутства ТОВ «Ашер 8»

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	Висновок щодо перспектив
Коефіцієнт Альтмана (двохфакторна модель)	-1,5	-1,6	-7,2	-1,9	-3,8	$Z < 0$ – не висока ймовірність
Коефіцієнт Альтмана (п'ятифакторна модель)	21,2	54,9	55,8	55,7	31,9	$Z > 3,0$ – дуже низька ймовірність
Модель Лису	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	$Z > 0,037$ – низька ймовірність

Джерело: складено і розраховано автором на підставі фінансової звітності ТОВ «Ашер 8»

З табл. 3. можна зробити висновок, що підприємство має гарну довгострокову перспективу щодо платоспроможності, ймовірність стати банкрутом найближчим часом дуже низька.

Таким чином, за результатами проведеного аналізу можна зробити висновок, що підприємство є платоспроможним та фінансово стійким. Але негативним є нерівномірність розвитку, про що свідчать коливання основних показників ефективності діяльності.

Для більш детального аналізу і з'ясування причин збитковості проаналізуємо доходи, витрати і фінансові результати діяльності підприємства.

Література

1. Fatihudin, D., & Mochklas, M. (2018). How Measuring Financial Performance. *International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCET)*, 6(9), 553-557.
2. Susilawati, E. (2019, May). Analysis of Company's Financial Condition, Growth, Size and Reputation of the Public Accountant Firms on Going Concern Opinion. In 1st International Conference on Economics, Business, Entrepreneurship, and Finance (ICEBEF 2018). Atlantis Press.
3. Wilczyńska, M. (2017). The analysis and evaluation of the financial condition of an enterprise using indicator analysis (Doctoral dissertation, Katedra Finansów i Systemów Finansowych).

Olena Bazhanova

master

Open University for Human Development "Ukraine"

IMPROVEMENT OF CREDIT CAPACITY ANALYSIS METHODS OF BANKS

Бажанова Олена

магістрант

Відкритий університет розвитку людини «Україна»

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ АНАЛІЗУ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКІВ БАНКУ

Abstract. *The theoretical findings are summarized and the ways of solving the scientific problem of improving the efficiency of risk management in the banking sector are proposed. A comprehensive systematic study of the theoretical and methodological principles of banking risk management, the problems of effective risk management in normal circumstances and in times of financial crisis have provided an opportunity to formulate relevant conclusions.*

Keywords: *credit standing, credit scoring, financial crisis, data analysis, back-testing*

Анотація. *Узагальнено теоретичні напрацювання і запропоновано шляхи вирішення наукової проблеми щодо покращення результативності управління ризиками в банківському секторі. Комплексне системне дослідження теоретико-методологічних засад управління банківськими ризиками, проблем ефективного управління ризиками в звичайних умовах та в період фінансової кризи надали можливість сформулювати відповідні висновки.*

Ключові слова: *кредитоспроможність, кредитний скоринг, фінансова криза, аналіз даних, бек-тестинг*

Сучасний арсенал методів кредитного скорингу базується на використанні інструментів предиктивного аналізу, що належать до широкого класу так званих методів поглибленого аналізу даних (data mining) [1]. До інструментів предиктивного аналізу належать регресія, дерево класифікації (дерево рішень), нейронні мережі, генетичні алгоритми й інші методи data mining. Особливістю цих методів є те, що вони використовують спеціальну навчальну вибірку клієнтів-позичальників, про яких уже відомо, добре вони себе зарекомендували, або ні. Саме від вибору вхідних даних значною мірою залежить якість підсумкової оцінки і зрештою ефективність оцінки ризику кредитного портфеля.

Досвід впровадження скорингу свідчить, що є певні методологічні проблеми його застосування банківській практиці. Одна з проблем полягає в тому, скорингові моделі необхідно розробляти на вибірці, зробленій з найбільш «свіжих» клієнтів, періодично перевіряти якість роботи системи (бек-тестинг) і, коли її якість погіршується, розробляти нову модель [2].

Нова модель розробляється в середньому раз на півтора року, період між заміною моделі може варіюватися залежно від того, наскільки стабільною була економіка в цей час.

Необхідно відзначити, що в умовах фінансової кризи велике значення мають якісні критерії оцінки позичальника, які не можна представити певним числовим параметром, а лише описово, тому при розробці відповідних

скорингових систем слід використовувати підходи, ефективні при моделюванні так званих якісних змінних. Саме такий підхід здається найбільш перспективним на нинішньому етапі розвитку банківської системи. Знизити ризики в сегменті споживчого кредитування можна за рахунок повноцінного задіяння банківських бюро, однак їх діяльність стримується низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників.

На основі аналізу різних систем пропонуємо типову структуру системи банківського скорингу (рис. 1).

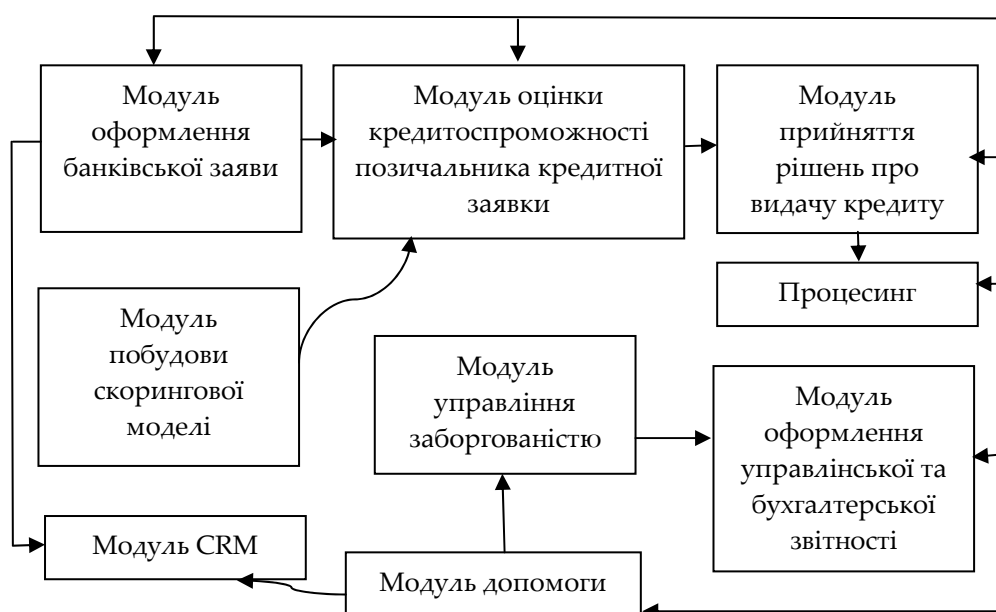

Рисунок 1. Структура системи банківського скорингу

Розглянемо докладніше складові елементи (модулі) системи кредитного скорингу.

Основними завданнями модуля оформлення банківської заявки є збір і обробка інформації про клієнта, передача заявки в модуль оцінки кредитоспроможності. До основних завдань модуля оцінки кредитоспроможності належать вибір того або іншого алгоритму (моделі) розрахунку кредитного рейтингу та формування звіту про кредитоспроможність клієнта відповідно до банківської заявки (одержання інтегрального показника). Основними завданнями модуля ухвалення рішення про видачу кредиту є розрахунок параметрів кредиту й оформлення угоди або мотивована відмова за результатами оцінки кредитоспроможності. До основних завдань модуля процесингу входять вибір способу зарахування коштів позичальникові, оформлення карти і зарахування коштів. До основних завдань модуля оформлення управлінської і бухгалтерської звітності належать одержання звітності в розрізі кожного клієнта, групи клієнтів, банківських продуктів і в цілому за банківським портфелем, своєчасна реєстрація операцій у головній книзі. До основних завдань модуля управління заборгованістю належать розрахунки резервів, нарахування відсотків, калькуляція інших розрахункових параметрів. До основних завдань модуля допомоги належать накопичення актуальної інформації про кредитні продукти, умови надання цих

продуктів, одержання допомоги у роботі системи в цілому. До основних завдань модуля CRM належать збір інформації про клієнтів, конкурентів і інших контрагентів [3].

Скоринг-системи дозволяють банківським працівникам швидко приймати рішення щодо кредитування, регулювати обсяги кредитування залежно від ситуації на ринку і визначати оптимальне співвідношення між прибутковістю банківських операцій і рівнем ризику [4].

Пропонуємо використовувати у системах кредитного скорингу нейронечіткі технології, які дозволяють розширити можливості моделювання складних економічних об'єктів, процесів, що є дуже актуальним в умовах фінансової кризи при відсутності достовірних даних, неповної і нечіткої статистичної інформації про об'єкт, складних нелінійних залежностей виходів від входів системи.

Для побудови нейронечіткої моделі оберемо такі фактори: коефіцієнт загальної ліквідності; коефіцієнт миттєвої ліквідності; коефіцієнт поточної ліквідності; коефіцієнт мобільності активів; коефіцієнт грошового потоку; коефіцієнт фінансової стійкості позичальника - юридичної особи, коефіцієнт незалежності; коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами.

Кредитний ризик тісно пов'язан з процентним ризиком. Дослідження показало, що управління процентним ризиком базується на певних фазах прогнозованої динаміки процентних ставок: мінімальна фаза: низькі процентні ставки та в майбутньому очікується їх зростання; середня позитивна фаза: середні процентні ставки, але в найближчому майбутньому очікується їх подальше зростання (досягнення вершини); максимальна фаза: високі процентні ставки та в найближчому майбутньому очікується їх зниження; середня негативна фаза: середні процентні ставки та в найближчому майбутньому очікується їх подальше зниження (досягнення мінімуму).

Оперативний аналіз процентного ризику та ризику ліквідності доцільно здійснювати за допомогою GAP-аналізу, що включає наступні етапи:

- визначення планового періоду оцінювання процентного ризику та ризику ліквідності;
- поділ планового періоду на інтервали згідно із строками виконання активів та пасивів (для процентного ризику використовуються чутливі до зміни процентної ставки активи та пасиви);
- групування активів і пасивів банку за строками; прогнозування обсягів та строків проведення активних і пасивних операцій банку в межах обраного періоду;
- обчислення розривів ліквідності (фактичного та прогнозного) в кожному із зафіксованих інтервалів;
- обчислення сукупного (кумулятивного) розриву протягом планового періоду.

Аналіз сучасних методів оцінки операційного ризику показав, що найбільш ефективним інструментом оцінки є «аналіз внутрішніх даних», обов'язковою умовою якого є можливість отримання повної та достовірної інформації стосовно величини збитків та факторів їх виникнення. Для цього в

дослідженні запропоновано впровадження журналу реєстрації збитків за операційним ризиком, який відображає причини та фактичні наслідки реалізації операційного ризику.

Аналіз реальних кредитних історій комерційного банку показав, що найбільш «вагомими» коефіцієнтами в скорингової моделі оцінки індивідуального кредитного ризику позичальника-юридичної особи (крім банку і бюджетної установи) є коефіцієнти миттєвої та поточної ліквідності, мобільність активів, грошовий потік та коефіцієнт фінансової стійкості позичальника-юридичної особи. У результаті аналізу кредитних історій позичальників-юридичних осіб з'ясовано, що значення індивідуального кредитного ризику є мінімальним у тому випадку, якщо значення коефіцієнту мобільності активів та коефіцієнту грошового потоку є «високим»; коефіцієнт мобільності активів більше 0,50, а коефіцієнт грошового потоку більше 1,5. При цьому коефіцієнти миттєвої та поточної ліквідності мають бути «середніми» (значення коефіцієнту миттєвої ліквідності знаходиться в інтервалі $[0,10 - 0,20)$, а значення коефіцієнту поточної ліквідності - в інтервалі $[0,25 - 0,50)$), або «високими» (значення коефіцієнту миттєвої ліквідності більше 0,20, а значення коефіцієнту поточної ліквідності більше 0,5). Рівень індивідуального кредитного ризику значно збільшується, коли коефіцієнти миттєвої та поточної ліквідності є «низькими» (значення коефіцієнту миттєвої ліквідності не досягає 0,05, а значення коефіцієнту поточної ліквідності менше, ніж 0,25).

Отже наведена нейронечітка модель оцінки кредитного ризику позичальника-юридичної особи можна використовувати для:

- розрахунку прогнозного значення рівня фінансового стану для будь-якої сукупності фінансових коефіцієнтів;
- визначення оптимальних значень фінансових показників позичальника (тобто таких їх значень, для яких рівень фінансового стану буде задовільним);
- аналізу тенденцій впливу значень фінансових показників позичальника на рівень кредитоспроможності;
- визначення діапазонів зміни кожного з фінансових показників, при яких рівень кредитного ризику залишається задовільним;
- оцінки кредитного ризику для різних банківських продуктів, які пропонуються корпоративному бізнесу.

Щоб відповідати умовам сучасної фінансової кризи, модель може бути доповнена іншими показниками фінансового стану позичальника - юридичної особи. Можливість поповнення моделі факторами - показниками, що впливають на рівень кредитного ризику позичальника, дозволяють на основі нейронечіткого підходу створювати підсистеми підтримки прийняття банківських рішень про кредитування корпоративного бізнесу.

Отже, нейронечіткі моделі кредитного скорингу доречні тоді, коли історичних даних недостатньо для побудови статистичної моделі, або коли в модель вводяться якісні чинники, які можуть бути оцінені виключно експертним шляхом. В умовах фінансової кризи саме такі моделі можуть бути

використані банками через відсутність необхідної статистичної бази та непрогнозованими змінами чинників зовнішнього середовища.

Таким чином запропонована нейронечітка моделі кредитного скорингу оцінки кредитного ризику позичальника-фізичної особи надає банку можливість: кредитування фізичних осіб в умовах кризи; оперативного моніторингу рівня і якості попиту на кредитні послуги з боку населення; своєчасного й адекватного управління банківськими ризиками у споживчому кредитуванні; зниження операційних витрат щодо аналізу кредитоспроможності здобувачів кредиту; розширення номенклатури банківських продуктів.

Література

1. Baron, M., & Xiong, W. (2017). Credit expansion and neglected crash risk. *The Quarterly Journal of Economics*, 132(2), 713-764.
2. Chang, C. L., McAleer, M., & Wong, W. K. (2018). Big data, computational science, economics, finance, marketing, management, and psychology: connections. *Journal of Risk and Financial Management*, 11(1), 15.
3. Chen, Y. K., Shen, C. H., Kao, L., & Yeh, C. Y. (2018). Bank liquidity risk and performance. *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*, 21(01), 1850007.
4. Dell'Ariccia, G., Laeven, L., & Suarez, G. A. (2017). Bank leverage and monetary policy's risk-taking channel: evidence from the United States. *the Journal of Finance*, 72(2), 613-654.

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Bardash Sergii,

Doctor of Economics, Professor

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Tetiana Osadcha

Doctor of Economics, Professor

Kherson State University (Kherson, Ukraine)

PROSPECTS FOR OVERCOMING THEORETICAL GAPS IN ENVIRONMENTAL AUDIT

Бардаш С.В.,

д-р екон. наук, професор

Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Осадча Т.С.

д-р екон. наук, професор

Херсонський державний університет

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПРОГАЛИН ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ

Abstract. *The article identifies the shortcomings of the regulatory framework for environmental audit in Ukraine, as well as its negative impact on the development of the theory and practice of environmental audit in Ukraine.*

Key words: *audit, environmental audit, ecology, imperfection of environmental legislation*

Анотація. *У статті визначені недоліки нормативного регламентування екологічного аудиту в Україні, а також його негативний вплив на розвиток теорії та практики проведення екологічного аудиту в Україні.*

Ключові слова: *аудит, екологічний аудит, екологія, недосконалість екологічного законодавства*

Найбільш актуальною проблемою, що є відлунням глобальних процесів, слід вважати пошук відповіді на питання, - як за умови провокації щодо зростання рівня споживання та відповідного зростання рівня виробництва, що є своєрідною рефлексією зростання матеріальних потреб людини, не порушити хиткого балансу: людство-добробут-екологія.

Науковому дослідженню доцільності, функціонування та стимулювання екологічного аудиту присвятили свої роботи такі вчені як О. Бондар, О. Веклич, Л. Гринів, О. Кантаєва, М. Кочерга, В. Міщенко, І. Пригара, О. Теліженко, С. Харічков, М. Хвесик, В. Шевчук та ін. Згадані, а також інші дослідники намагалися сформулювати теоретичні та методологічні основи екологічного аудиту, враховуючи сучасні концепції екологічного менеджменту, екологічного права, екології, а також аудиту. Існуюча міждисциплінарність екологічного аудиту свідчить про те, що формування його теорії та методології знаходиться лише на його початковому етапі.

Рефлексуючи на певні прогалини норм Закону України «Про екологічний аудит», варто зважати на те, що чинне нормативно-правове регламентування

екологічного аудиту має певний вплив на розвиток його теорії. Так у ст. 16 зазначається, що виконавець екологічного аудиту має право самостійно визначати форми і методи екологічного аудиту, однак можливі методи у Законі не визначені. Щодо форм, які може обирати виконавець екологічного аудиту питань ще більше, адже у законі [1] під формами екологічного аудиту розуміється внутрішній та зовнішній аудит (ст. 13, закону [11]). Такий поділ жодним чином не пливає на дії виконавця екологічного аудиту.

Певним недоліком визначення сутності екологічного аудиту є те, що в Україні й сьогодні превалює традиційний підхід до його проведення, основу якого складає перевірка фінансової звітності та облікової документації в екологічній сфері діяльності суб'єкта господарювання. Такий підхід до розуміння сутності екологічного аудиту закладено законодавством, тому в основному на практиці він здійснюється у спосіб зіставлення даних бухгалтерського обліку суб'єкта господарювання з критеріями, що відповідають нормам природоохоронного законодавства. Вважаємо, що «звуження» поняття екологічного аудиту лише до перевірки бухгалтерських документів і фінансової звітності значно обмежує спектр завдань, які апріорі властиві цьому значущому процесу оцінювання відповідності діяльності суб'єкта господарювання вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям, нормам, стандартам.

Вважаємо за доцільне також відзначити, що розкриття сутності екологічного аудиту як «процесу збирання і об'єктивного оцінювання доказів для встановлення відповідності ...» [1], є недосконалим.

Здійснити необхідні уточнення поняття «екологічний аудит» намагалися окремі автори. Зокрема на думку І. Пригари «Екологічний аудит – усвідомлене комплексне дослідження та оцінювання об'єктів екологічного контролю (суб'єктів економічної діяльності, продукції, робіт, послуг, природничих об'єктів тощо) уповноваженими на це юридичними (аудиторська організація) або фізичними (сертифікований еколог-аудитор) особами з метою попередження еколого-економічних правопорушень, визначення відповідності стану та діяльності цих об'єктів чинному екологічному законодавству (стандартам, нормам, вимогам тощо) для забезпечення екологічної безпеки та підвищення їх економічної конкурентоспроможності» [2, с. 26-27].

Варто зважати й на те, що подібного між аудиторською діяльністю та еколого-аудиторською діяльністю не так й багато. Зокрема, подібне полягає у методах збору та оцінювання доказів, адже доказами в екологічному аудиті є документально зафіксована інформація щодо діяльності об'єкта екологічного аудиту, яка може бути перевірена (ст. 6, закону [1]), у т.ч. звітність з охорони навколишнього середовища. Основна відмінність полягає у компетентності виконавця екологічного аудиту, - це екологічний аудитор, який має відповідну вищу освіту, досвід роботи у сфері охорони навколишнього природного середовища або суміжних сферах не менше чотирьох років підряд та здійснює еколого-аудиторську діяльність на підставі сертифікату. На наше переконання екологічний аудитор має мати базову вищу екологічну освіту, без якої неможливо виконати такі завдання екологічного аудиту, як: «оцінка впливу

діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища; оцінка ефективності, повноти й обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту» (ст. 8 закону [1]).

На нашу думку, більш досконалим слід вважати трактування екологічного аудиту, як оцінки ефективності та достатності природоохоронної діяльності суб'єкта господарювання, його структурного підрозділу, систем екологічного управління, повноти і своєчасності сплати екологічних зборів і платежів, визначення збитків, завданих довкіллю.

Означена відмінність між екологічним та фінансовим аудитом спонукала окремих дослідників порушити питання щодо безпідставності застосування поняття «екологічний аудит» та заміни його на «екологічний контроль», яка, на думку Н. Рунчевої, «дозволяє охопити весь процес внутрішнього і зовнішнього контролю екологічної діяльності, як на рівні окремого підприємства, так і на державному рівні» [3, с. 143]. В науковій літературі існують й інші пропозиції, зокрема:

- термінологічними еквівалентами визначення «екологічний аудит» можна вважати такі, як «екологічне обстеження», «екологічний огляд», «екологічна оцінка», «визначення сучасної екологічної оцінки» [4];
- екологічний аудит є методом контролю в системі екологічного менеджменту, за допомогою якого в стратегію бізнесу і в основні параметри виробничого процесу поетапно впроваджуються екологічні вимоги [5];
- екологічний аудит є організаційно-економічною системою незалежного (внутрішнього і зовнішнього) контролю та контролінгу виробничо-екологічної діяльності, фінансово-економічного стану підприємств [6].

У цілому, на нашу думку, вище наведені думки дослідників не упорядковують понятійний апарат, адже екологічний аудит не має нічого спільного з внутрішнім контролем. Екологічний аудит слід вважати зовнішнім контролем, що виконується або на замовлення власника, або керівника суб'єкта господарювання, або на замовлення третіх осіб.

Вважаємо, що вітчизняним науковцям слід бути послідовними, адже відбулося сприйняття аудиту, як продукту розвитку західної економіки, відповідно варто призупинити дискусію щодо доцільності застосування терміну «екологічний аудит», який сформувався у 80-ті рр. XX ст. як функціональний інструментарій внутрішнього корпоративного управління для посилення природоохоронного контролю, екологічної відповідальності персоналу [7, с. 42].

Слід визнати також й те, що в Україні не відбулося необхідного поширення екологічного аудиту, адже спостерігається: низька оцінка значення екологічного аудиту в реалізації концепції сталого розвитку, зокрема її екологічного компоненту; низький рівень вимогливості держави, громадськості до суб'єктів господарювання-забруднювачів; низький попит на еколого-аудиторські послуги; недосконалість екологічного законодавства, нормативно-правової бази екологічного аудиту; недотримання принципів сталого розвитку.

Література

1. Закон України «Про екологічний аудит», зі змінами і доповненнями від 16.10.2012 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-15>
2. Пригара І.О. Теоретико-організаційні основи активізації екологічного аудиту в умовах ринкових відносин. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата екон. наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. Сумський державний університет. 2014. 243 с.
3. Рунчева Н.В. Організація і методика контролю екологічної діяльності на макроекономічному рівні. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2012, № 2 (18). С. 140-144.
4. Міщенко В.Л. Методологія, методи організації та проведення екологічного аудиту територій (Карпатський регіон): вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського (Серія «Юридичні науки»). Т. 21 (60), 2008, № 1. С. 158–167.
5. Сахно Л. А. Екологічний облік і аудит у реформуванні традиційної системи обліку на підприємстві. Облік і фінанси АПК. 2009, № 1. С. 89-92.
6. Пізняк Т. І. Організаційно-економічні основи формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук спец. 08.00.06 / Тетяна Іванівна Пізняк; Сум. держ. ун-т. Суми, 2008. 21 с.
7. Бондар О., Білявський Г., Саталкін Ю., Пилипчук М. Екологічний аудит: світовий досвід і вітчизняні реалії. Вісн. НАН України, 2011, № 4. С. 42-51.

Natalia Stepanenko

master

Open University for Human Development "Ukraine"

ORGANIZATION AND METHODS OF ACCOUNTING AND AUDITING OF OPERATING EXPENSES OF THE ENTERPRISE

Степаненко Наталія

магістрант

Відкритий університет розвитку людини «Україна»

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ОБЛІКУ І АУДИТУ ОПЕРАЦІЙНИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА

Abstract. *Distribution of overhead costs is proposed to be phased in: 1 - grouping of overhead costs into fixed and variable; 2 - definition of function (operation); 3 - assignment to certain functions of fixed costs that are distributed; 4 - selection of distribution factor (base) for each type of indirect costs; 5 - calculation of the amount of expenses incurred per unit of their factor; 6 - attribution of production costs of the reporting period to manufactured dishes. Studies have shown that this method provides more accurate information when calculating the cost of production. The practical implementation of the developed methodological recommendations for accounting and formation of cost of production made it possible to calculate production cost for certain types of products, which significantly increased the level of cost and profit management.*

Keywords: *operating expenses, overhead costs, management, accounting, auditing*

Анотація. *Розподіл загальновиробничих витрат пропонується здійснювати поетапно: 1 – групування загальновиробничих витрат на постійні та змінні; 2 – визначення функції (операції); 3 – віднесення до визначених функцій постійних витрат, які розподіляються; 4 – вибір фактору (базис) розподілу для кожного виду непрямих витрат; 5 – розрахунок суми понесених витрат, що приходяться на одиницю їх фактору; 6 – віднесення виробничих витрат звітного періоду на виготовлені страви. Як показали дослідження, такий метод надає точнішу інформацію при обчисленні собівартості продукції. Втілення в практичну діяльність розроблених методичних рекомендацій щодо обліку і формування собівартості продукції дозволило розрахувати виробничу собівартість за окремими видами продукції, що значно підвищило рівень управління витратами і прибутком.*

Ключові слова: *операційні витрати, загальновиробничі витрати, управління, організація обліку, аудит*

Однією з головних причин нераціонального управління операційними витратами виробників виступає відсутність сучасного аналітичного забезпечення управління витратами, адаптованого до господарської діяльності підприємства в оперативному та стратегічному аспектах, що призводить до прийняття необґрунтованих управлінських рішень через нерозуміння механізму цільової собівартості, а отже, як наслідок, зниження прибутковості окремого підприємства [1].

На рахунку 23 “Виробництво” пропонуємо витрати на виробництво власної продукції відображати наступним чином:

- прямі матеріальні витрати, які можна безпосередньо віднести до конкретного об’єкта виготовленої продукції, вести на субрахунок 231 “Прямі матеріальні витрати”;

- витрати, що відносяться до виробництва усієї виробленої продукції (заробітна плата та відрахування від неї, амортизація технологічного обладнання, витрати на освітлення, опалення та водопостачання виробничих приміщень) вести на субрахунку 232 “Інші виробничі витрати”.

Разом дебетовий оборот субрахунків 231 “Прямі матеріальні витрати” та 232 “Інші виробничі витрати” буде акумулювати інформацію про витрати на виробництво власної продукції підприємств. При цьому виробничі витрати, зібрані на субрахунку 232 “Інші виробничі витрати” наприкінці звітного періоду будуть списані безпосередньо на собівартість реалізованої продукції, що цілком припустимо з огляду на мінімальні залишки нереалізованої продукції.

Але, з іншого боку, на рахунку 23 “Виробництво” повинні відображатися витрати, які безпосередньо відносяться на виробництво конкретної продукції.

Такі витрати є непрямими, оскільки не можуть бути економічно доцільним шляхом віднесені на певний вид продукції, тому в даному випадку краще використовувати рахунок 91 “Загальновиробничі витрати”.

При цьому розподіляти загальновиробничі витрати (рахунок 91) після закінчення місяця в порядку, наведеному в додатку 1 до П(С)БО 16 “Витрати”, між об’єктами витрат не потрібно. Такі витрати слід списувати на собівартість реалізованої продукції. По-перше, це обумовлено особливістю виробничого циклу.

Собівартість реалізованої продукції власного виробництва списується на рахунок 901 “Собівартість реалізованої готової продукції з урахуванням загальновиробничих витрат”.

Дохід від реалізації виробів, які не проходили стадій обробки відображається на рахунку 702 “Дохід від реалізації товарів”, а їх собівартість – на рахунку 902 “Собівартість реалізованих товарів”.

Оприбутковувати продовольчу сировину, що надходить, слід за її первісною вартістю. Первісна вартість сировини, що надійшла, визначається відповідно до п. 9 П(С)БО 9 “Запаси” та обліковується за первісною вартістю.

В основу даного підходу покладений виробничий підхід, який розглядається в методичних рекомендаціях щодо впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, гармонізованих з міжнародними стандартами.

Рекомендовано за дебетом рахунку 23 „Виробництво” протягом звітного місяця відображати: прямі витрати (сировина); непрямі, в частині змінних (повною мірою, виходячи із фактичної потужності) і постійні розподілені загальновиробничі витрати (виходячи із нормальної потужності). У цьому зв’язку, на наш погляд, з метою обліку непрямих витрат (заробітна плата, водопостачання, опалення тощо) доцільно запровадити рахунок 91 „Загальновиробничі витрати”. Адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні пропонується обліковувати окремо, на відповідних рахунках класу 9 „Витрати діяльності”.

Запропоновано методику розподілу загальновиробничих витрат, що базується на використанні функціонального підходу (АВС), який є інформаційним забезпеченням управління функціями (операціями), обраними

підприємством самостійно. При його застосуванні витрати підприємства групують спочатку за функціями виробничо-господарської діяльності, а потім відносять на собівартість конкретних видів продукції.

Розподіл загальновиробничих витрат пропонується здійснювати поетапно: 1 – групування загальновиробничих витрат на постійні та змінні; 2 – визначення функції (операції); 3 – віднесення до визначених функцій постійних витрат, які розподіляються; 4 – вибір фактору (бази) розподілу для кожного виду непрямих витрат; 5 – розрахунок суми понесених витрат, що приходяться на одиницю їх фактору; 6 – віднесення виробничих витрат звітного періоду на виготовлені страви. Як показали дослідження, такий метод надає точнішу інформацію при обчисленні собівартості продукції.

Практика показує, [2] що здійснення аудиту собівартості сприяє функціонуванню високоефективної системи бухгалтерського обліку; запобігає виникненню порушень; сприяє мінімізації витрат виробничих запасів, грошових коштів; надає керівництву інформацію про фінансово-господарську діяльність для ефективного управління витратами. сам по собі аудит не має значного впливу на виробничо-господарську діяльність підприємств, виконувана інформаційна експертиза дає змогу знизити підприємницький ризик, оскільки отримана в ході аудиту інформація дає можливість прийняти більш правильне, економічно доцільне рішення як у внутрішній діяльності самого підприємства, так і з боку потенційних інвесторів та ділових партнерів.

У ході аудиту собівартості необхідно перевірити порядок [3]:

- списання паливно-мастильних матеріалів;
- визначення амортизаційних відрахувань на повне відновлення вартості машин і обладнання;
- правильність віднесення до складу собівартості витрат на експлуатацію і ремонт обладнання;
- поділ витрат на змінні та постійні відповідно до класифікаційних ознак П(С)БО 16 «Витрати» і розподіл витрат за видами продукції.

При здійсненні аудиту передбачено перевірити графіки проведення ремонтів; внутрішню організаційно-розпорядчу документацію; попередні матеріали державного і внутрішнього контролю; первинні зведені облікові документи, реєстри бухгалтерського обліку та фінансову, статистичну звітність.

Запропонована методика аудиту передбачає оцінювання ведення обліку та управління витратами на підприємстві. В залежності від суми оцінок, аудитор визначає загальний стан витрат на підприємстві. Якщо сума оцінок дорівнює або перевищує 40 балів, то можна зробити висновок, що облік та управління витратами ведеться на підприємстві вірно, стабільно і, відповідно, діяльність підприємства є прибутковою. Якщо загальна аудиторська оцінка менша, ніж 40 балів, аудитор робить висновок, що витрати підприємства обліковуються і використовуються не належним чином, через що підприємство не отримує бажаного доходу.

Для зручності необхідно побудувати графік Ганта. Це можливо за допомогою MS Excel та MS Project.

Література

1. Ax, C., & Greve, J. (2017). Adoption of management accounting innovations: Organizational culture compatibility and perceived outcomes. *Management Accounting Research*, 34, 59-74.
2. Banker, R. D., Byzalov, D., Fang, S., & Liang, Y. (2018). Cost management research. *Journal of Management Accounting Research*, 30(3), 187-209.
3. Habib, A., & Hasan, M. M. (2019). Corporate social responsibility and cost stickiness. *Business & Society*, 58(3), 453-492.

Volosovskaya Olga

master

Open University for Human Development "Ukraine"

ORGANIZATION AND METHODOLOGY OF ACCOUNTING OF FIXED ASSETS OF ENTERPRISE AND ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF THEIR USE

Волосовська Ольга

магістрант

Відкритий університет розвитку людини «Україна»

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ОБЛІКУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ПІДПРИЄМСТВА ТА АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Abstract. *Separate on the basis of the task of accounting and analysis of fixed assets. The methods of analysis of the efficiency of use of fixed assets are considered. Sources of accounting information at the enterprise are analyzed in order to analyze the efficiency of use of fixed assets.*

Keywords: *fixed assets, analysis, accounting organization, credentials, factor analysis*

Анотація. *Відокремлено основні завдання обліку та аналізу основних засобів. Розглянуто методики здійснення аналізу ефективності використання основних засобів. Проаналізовані джерела облікової інформації на підприємстві з метою аналізу ефективності використання основних засобів.*

Ключові слова: *основні засоби, аналіз, організація обліку, облікові дані, факторний аналіз*

Суб'єкти господарювання незалежно від виду діяльності, форм власності і підпорядкованості, ведуть бухгалтерський облік майна і господарських операцій відповідно до чинного законодавства. Основні засоби визначають сучасний рівень виробництва, оскільки раціональне використання основних засобів є одним з основних факторів підвищення ефективності виробництва, що призводить до збільшення випуску продукції без додаткових капіталовкладень.

Дана тема є актуальною для промислового підприємства - основні засоби здатні впливати на кінцеві результати господарської діяльності: випуск продукції, її собівартість, прибуток, рентабельність, стійкість фінансового стану. Таким чином, інформованість щодо наявності основних засобів, організаційно-аналітичне забезпечення та постійний контроль за їх ефективним використанням має величезне значення в організації всього виробничого процесу.

Аналіз дослідження теорії та практики показує, що основними завданнями обліку й аналізу процесу експлуатації основних засобів є:

- формування інформації про наявний стан процесу експлуатації основних засобів за їхніми видами;
- підготовка і передача обґрунтованої, якісної й достовірної інформації про процес експлуатації основних засобів для забезпечення своєчасності прийняття управлінських рішень;
- використання облікових даних для оцінки ефективності експлуатації основних засобів за допомогою методів економічного аналізу [2].

У сучасних умовах функціонування підприємствам для провадження господарської діяльності потрібна наявність великої кількості технічно складних об'єктів основних засобів. Оскільки вони мають забезпечувати безперервний процес виробництва, тому великого значення набувають якісні характеристики та кількісний склад техніко-матеріальної бази галузі. Її ефективне використання дозволяє підвищити продуктивність праці та знизити собівартість продукції. Тому особливого значення набуває необхідність управління, посилення контролю за наявними основними засобами підприємств та своєчасне отримання об'єктивної, повної та достовірної інформації, яку можуть забезпечити лише якісно сформовані аналітичні дані.

На формування та експлуатацію матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств впливають як специфічні особливості виробничого процесу, так і зовнішні чинники – частка національних або зовнішніх інвесторів у статутному капіталі, обмеження щодо застосування окремих об'єктів основних засобів, джерела їх надходження тощо.

На сьогоднішній день аналіз орієнтований на комплексне дослідження проблем, що дозволяє виявити як слабкі місця у діяльності підприємств, так і запобігти банкрутству, дозволяє виявити резерви для покращення фінансових результатів за рахунок різних об'єктів обліку, зокрема, основних засобів.

У деяких методиках [1,3] структурний аналіз визначають як обов'язковий елемент для ознайомлення з загальними показниками фінансового стану. З нього вчені рекомендують розпочинати аналіз і відповідно до виявлених недоліків обирати методи для наступних розрахунків. Даний метод аналізу є важливим, оскільки його призначення слугує для забезпеченні міжгосподарських порівнянь, за допомогою яких можливо аналізувати звітність різних сфер діяльності й обсяги виробництва підприємств.

Тому, відповідно до вищезазначених методів задля забезпечення загальної оцінки інформаційних та статистичних даних коефіцієнти необхідно групувати у таблиці та формувати конкретні висновки за отриманими результатами та планувати процес оновлення основних засобів.

Переважає більшість вчених-економістів узагальнюють показники стану й ефективності використання об'єктів основних засобів, об'єднуючи їх у три основні групи. Також, вони виокремлюють у них часткові та загальні показники економічної ефективності використання основних засобів (табл. 1)

Таблиця 1

Показники економічної ефективності використання основних засобів

№	Показник	Що включає
1.	Показники забезпечення підприємства основними засобами	Питома вага основних засобів у складі необоротних активів, у валюті балансу підприємства
2.	Показники стану, наявності, руху основних засобів	Коефіцієнти зносу, придатності, оновлення, вибуття та приросту, фондоозброєність.
3.	Показники ефективності використання основних засобів	Фондовіддача, рентабельність; узагальнюючі та часткові показники і фактори, що впливають на їх зміну.

Джерело: складено на підставі [4,5]

Так, аналіз структури та наявності основних засобів дозволяє оцінювати їх як співвідношення з огляду на їх використання у безперервному виробничому процесі, проводити міжгосподарські порівняння.

Основні етапи для проведення аналізу основних засобів на підприємствах України (рис.1).

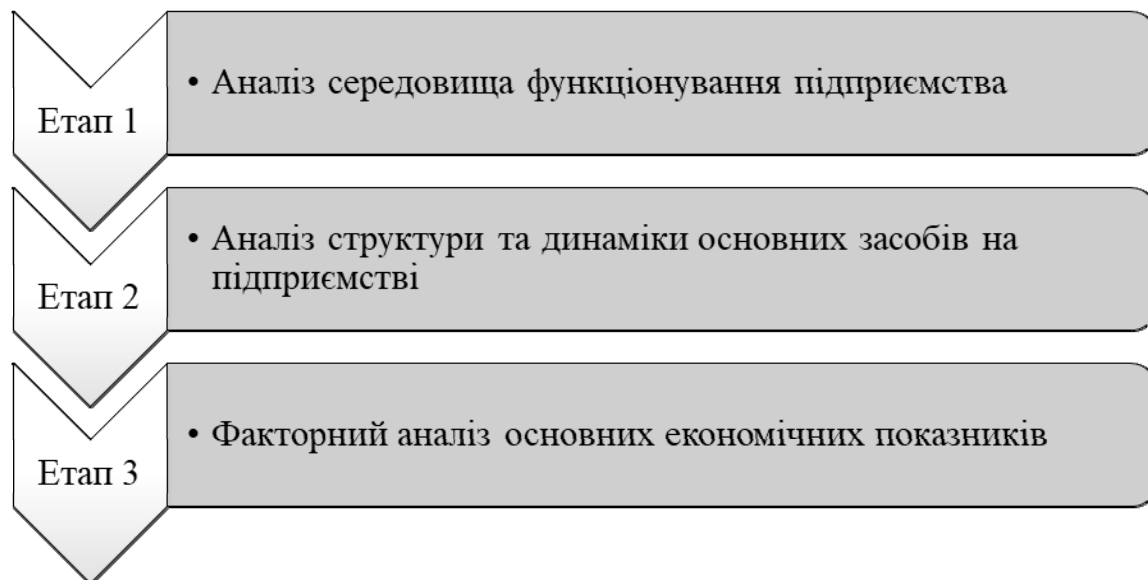

Рисунок 1. Етапи аналізу ефективності використання основних засобів підприємства

Джерело: складено автором

Етап 1 – аналіз середовища функціонування підприємства – передбачає накопичення інформації про стан зовнішнього середовища наявності, структуру основних засобів і особливості їх використання в цілому по галузі та на підприємствах.

Етап 2 – аналіз структури та динаміки основних засобів. На цьому етапі визначається вартісний обсяг основних засобів виробничого та невиробничого призначення, відповідний розподіл їх на машини, обладнання, транспортні засоби, споруди, будівлі та інші. Проводиться аналіз їх динаміки за відповідними групами.

Етап 3 є розрахунковим – реалізується на інформації обліку про основні засоби підприємства. Цей етап передбачає виявлення факторів, що впливають на рівень використання основних засобів. Третій етап включає в себе проведення факторного аналізу. Факторний аналіз – вид комплексного аналізу господарської діяльності, з допомогою якого з'ясовують і класифікують фактори, які впливають на певні явища, процеси. Метою факторного аналізу є з'ясування, який із факторів (їх сукупність) справляє визначальний вплив на встановлені процес, явище тощо.

Зазначений підхід до комплексного аналізу основних засобів дозволить врахувати галузеві особливості та визначати стратегічні цілі та заходи, необхідні для реалізації обраної методики аналізу та управління ефективністю використання об'єктів основних засобів підприємств.

Вагомого значення у забезпеченні ефективності економічного аналізу основних засобів набувають зміст та якість інформаційного забезпечення аналітичних досліджень.

Слід зазначити, що достовірність і повнота отриманих результатів аналізу використання основних засобів залежать, насамперед, від рівня достовірності бухгалтерського обліку, урегульованості системи реєстрації операцій за об'єктами основних засобів, достовірності інвентаризаційних описів, повноти заповнення облікових документів, точності віднесення об'єктів до облікових класифікаційних груп, глибини розробки та ведення реєстрів аналітичного обліку.

Визначені основні теоретичні аспекти проведення аналізу основних засобів. Виділено основні етапи проведення аналізу: аналіз середовища функціонування підприємства; аналіз структури та динаміки основних засобів на підприємстві; факторний аналіз основних економічних показників основних засобів.

Зазначений підхід до комплексного аналізу основних засобів дозволяє врахувати галузеві особливості та визначити стратегічні цілі і дії, необхідні для реалізації обраної моделі аналізу та управління ефективністю використання об'єктів основних засобів підприємств.

Література

1. Грабовецький Б.Є. Економічний аналіз: навч. посібник / Б.Є. Грабовецький. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
2. Клименко О.В. Інформаційні системи і технології в обліку: навч. посіб. / О.В.Клименко. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 320 с.
3. Лучик С.Д. Інформаційні системи і технології в обліку: навч. посіб. / С.Д. Лучик, Н.В. Басун, І.А. Довгань, М.В. Лучик, І.П. Яремова. – К.: Центр навчальної літератури, 2013. – 468 с.
4. Потриваєва Н. В. Сучасні проблеми обліку основних засобів в системі діючого законодавства: монографія / Н. В. Потриваєва, В.В. Погорєлова. – К.: Інноваційна економіка, 2014. – 232 с.

MATHEMATICAL METHODS IN ECONOMY

Arsenyev Y.N.,

Doctor of Technical Sciences, Professor,

RANEPA, Tula branch, Russia

Davydova T.Y.

Candidate of Sciences (Pedagogical), docent,

Tula State Pedagogical University

LOGICAL-SEMANTIC MODELS OF INTELLECT DESCRIPTION AND FUNCTIONING

Abstract. *The features of logical and semantic models for describing intelligence and its functioning as part of complex decision-making systems are studied.*

Keywords: *models, intelligence, semantics, soul, conscience, choice of alternatives, decision-making, computer modeling systems.*

Investigations of the phenomenon of a human being, of the mysteries of his thinking, aimed at creating artificial intellect and various creatures «with reason» are based on knowledge of cybernetics, medicine psychology and neurophysiology, pedagogy. The models of «human factor» are widely used in informational, technical and technological, social-economical systems. The capability of a subject to behave in the conditions of uncertainty, to systematize his knowledge, to take decisions is considered in computer models, describing the processes of human creative thinking. The subsystems of moral-ethical and socially secure adaptation are widely used in automatization of projecting, information protection, intellectual systems of management and decision making. Intellectual systems of decision making and computer tutorship (Intelligence Tutor systems - ITS) are capable of considering the type and level of the ultimate user, of perceiving his actions, of forecasting the consequences of realization of aims and motives of behavior of a man, exceeding him in grounding and speed of taking decisions. The means, modeling the functions of natural and innate intellect, are basic means of intellectual software (ISW), allowing to automatism thinking activity both of an ultimate user and of the programmer himself.

Intellect as the ability of human soul and reason to generate and take new decisions, is still not understood in unclear and difficultly formalizable situations for researchers-physiologists, psychologists and system analysts. It is of utter importance to understand the architectonics (metamodels and components of processors) of human thinking, of the alternatives of structural-logical organization of ITS, of reproduction of conscious (formal-logical) and unconscious (emotional-intuitive) mechanisms of creative thinking and decision making, of setting basic relations between them in the situations of analysis and choosing of actions at the stages of finding aims, taking decisions and putting them into practice [3]. Integration of bases of knowledge and data, computers and ISW will make it possible to create robot-technical systems, emotionally and morally oriented super-computers (emos-computers) [2, 3], capable of reproducing productive creative thinking of a human being, and in the future perspective - survival and reproduction of societies of

intellectual robots, secure for humans and environment, for studying the depths of oceans, earth and space. While projecting and realization of supercomputer systems three main components of human intellect are singled out (Fig. 1, 2): above-consciousness (soul), consciousness (reason), sub-consciousness (id). Emotions and sensuality, based on main psychosocial relations (hopes, faith, love, will, conscience, honor), act as accelerators of thinking and intuitive activity of a man. Faith and sensuality, blockading fears and instincts of a human being, lead him to doing exploits, and the absence of faith and fear deprive him of reason, lead to numerous troubles and catastrophes. The whole of connections and logical-intuitive motivations in cognition of truth includes seven basic meta-notions applicable to a man and emos-computers: «suffering (life) – truth (knowledge) - freedom- faith - love - hope - death». It must be reflected in the corresponding bases of knowledge ITS, provide for achievement of higher intellectual level compared to the level of intellect of one single «advanced» individual.

Development of models, system organization of robot-technical systems and ITS is connected with logical-semantic model of thinking «any image – action», allowing to realize complicated objects of taking decisions, identifying images, analyzing situations, operation control of their behavior or functioning, diagnosis of states. Nowadays there exist complexes of ISW of unclear logic and obscure multitudes, Fuzzy-chips for choosing rational (optimal) alternatives out of the multitude of the ones possible in spaces with inaccurately given parameters, symbol and interval data. Technical-economical effect of such achievements is connected with increase of degree of vitality and safety of neurointellect, transfer of social-psychological settings and logical-intuitive motivations, of models of unclear logic of choice and decision making, which are characteristic of a human being, to emos-sphere [2, 3]. A man in the cycle «communication – upbringing - education – self-education» acquires knowledge and skills of solving there main problems: 1) cognition (analysis) of cause-and-result relations through corresponding notions and there interrelations (by means of models); 2) synthesis in conclusions and decision-making; 3) formal-logical explanations or conclusions in judgments, in methods of achieving goals.

Particular creative achievements of a man are considerably dependant both on natural genetic abilities and of the quality of the education and upbringing he receives, the level of will and emotional efforts, applied during the process of cognition. In life and activity of a human being contradictions of his value orientation are revealed: divergence between real and declared behavior, between words and deeds, disharmony of conscious and unconscious, etc. The highest degrees in regards to this are in: a) morality - good (as antagonism of evil); in cognition – truth; b) economics – efficiency; c) in political and judicial spheres – justice. Opposing to evil, the intellect must reveal will, expressed in intuitive-emotional and thought-over recognition of the necessity of strong actions and the good. Interaction of basic subsystems of human intellect - soul, consciousness and subconsciousness is determined by metamodel with contours of self-training and adaptation (self-disposal) to receiving maximal economic or social effect. Activity of a human being with achieving different aims on the basis of self-training and adaptation favors

receiving by him the highest degrees of material («profit – benefit») and moral effects, self-assertion, increase of self-assessment (honor rating).

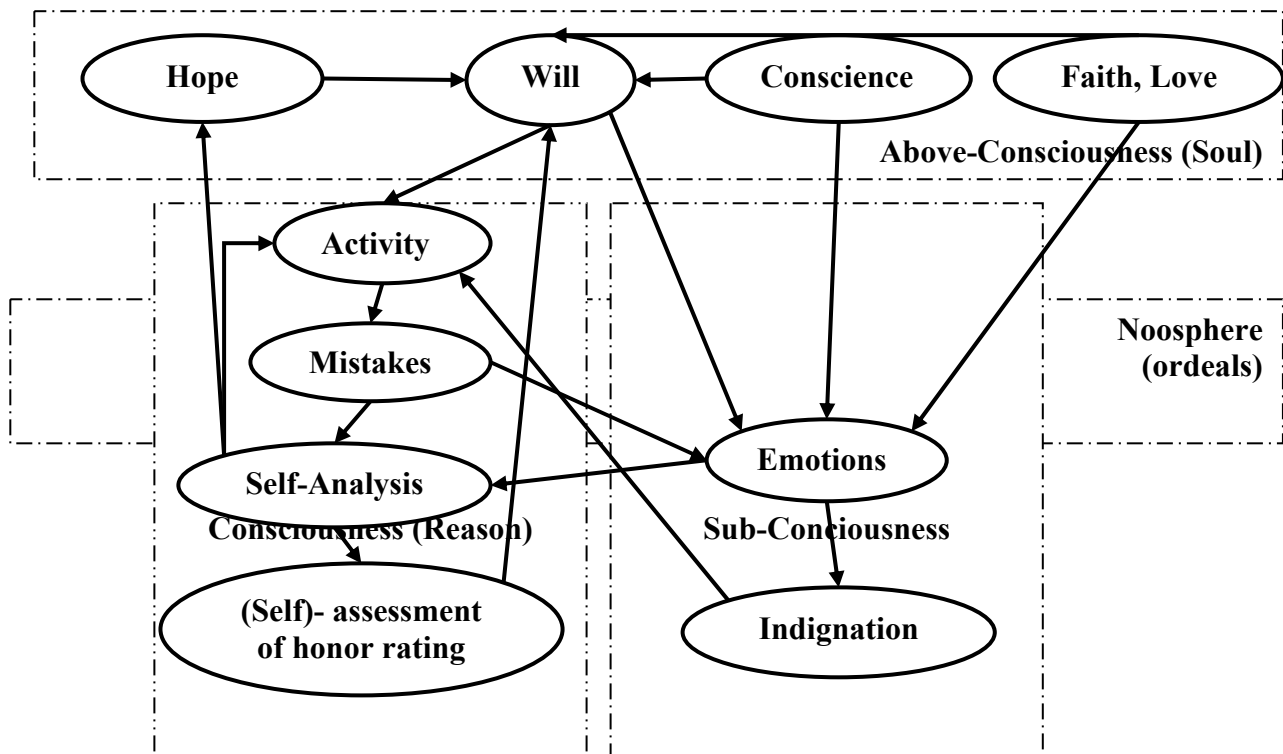

Fig. 1. Basic metamodels of human intellect

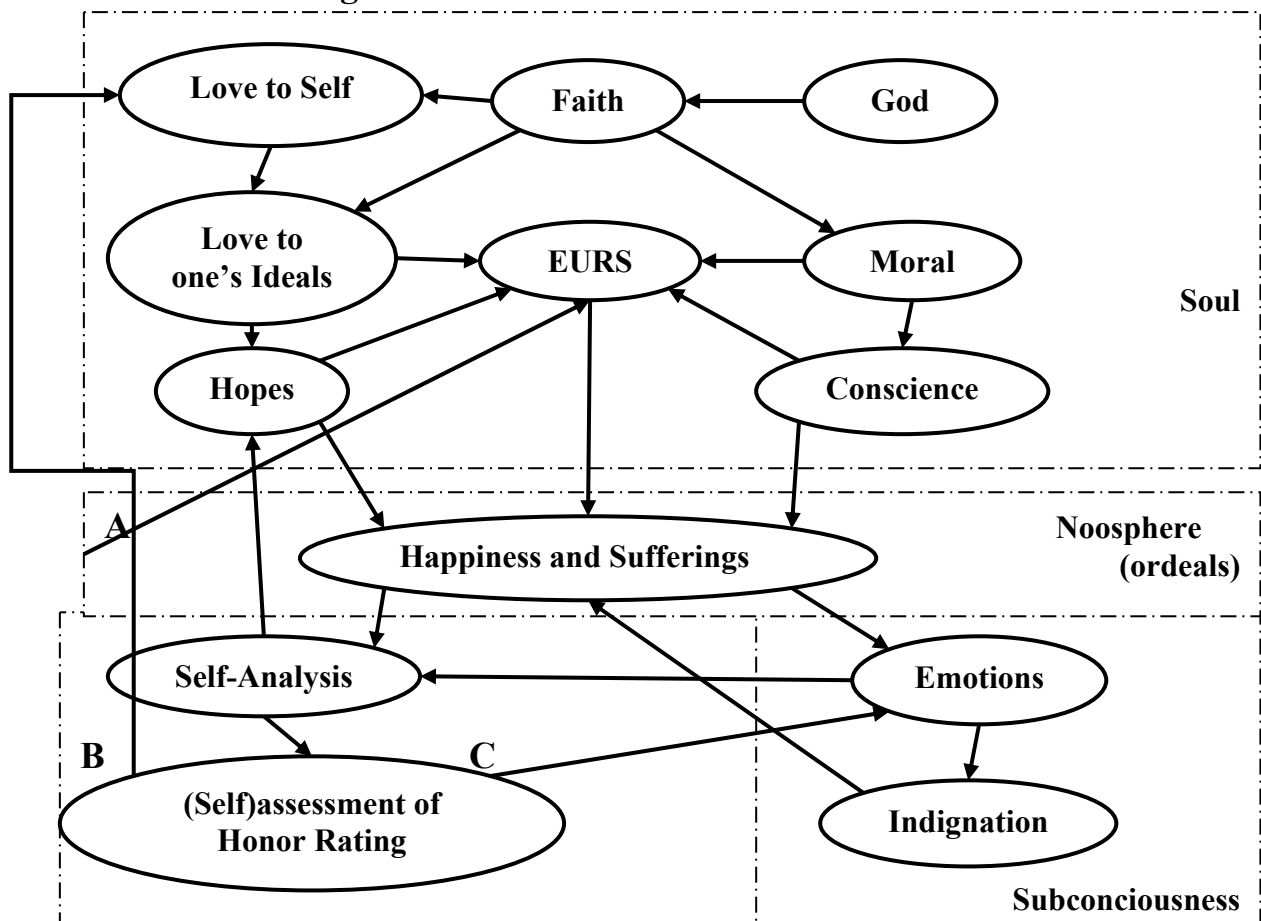

Fig. 2. Metamodels of human intellect:

A (C) – success by means of own efforts (other people); B – defeat.

The ideals of a human being are formed by the subsystem of faith, engendering the true love, stipulating for the corresponding emotional upraise of reserve strength (EURS), strengthening the will for achieving strategic goals. Faith necessarily includes moral, honorable rules of achieving goals, being based on metanotions of freedom, independence and self-dependence. However, the duality of objects of love (self and ideal) entails various (egoistic, altruistic, etc.) goals of activity of each single man, group of people and the whole society. Conscious perception of faith and its adequacy to scientific knowledge will bring people nearer to understanding the truth and themselves. Any compulsion to faith gives opposite effect – violation of rules of morality and behavior.

It is necessary to learn to model the functions of soul and reason of a human being, his abilities to cognition, synthesis and formal-logical reasoning in different spheres. To choosing the ways of acting with consideration of unconsciously regarded motives, imperatives, quickness of reactions, restricting directives, fears, intuitive-logical choice of thinking images, realization of decisions (Table 1).

Table 1

Rules of choice of the functioning of logic of intuitional rationalism on the basis of personal analysis of the degree of feeling satisfaction

Semantics of logical choice	Intuitive logics	
	Inducement to action	Realization of action
Satisfaction of needs	Logic of receiving maximum of profit or richness	Logic of shorts way to profit and richness
Getting pleasure	Logic of personal freedom in communication and staying near	Logic of rhythm and cycle in feeling pleasure

Intuition, based on specific natural logic of human intellect, is connected with logics linked to: a) satisfying everyday needs and trough this – survival of man; b) getting pleasure for achieving happiness and reproduction of people; c) synthesis, inducement to taking spiritual assessments and decisions in conditions of uncertainty, risk, and timely restrictions.

Intuitive logical rules of choice are not perceived by reason, but provide for deeply personal quick analysis with consideration of numerous subconscious emotions and feelings, working out informal explanation (conclusion), and intuitive integral assessment of the situation (something is not like it should be, bad, good, not at all).

Rules of choice in any unclear intuitive logic, inducement to action and realization of action are determined by: a) primitive version (choosing the shortest way – why work hard, reach something, it is better just to live); b) simple versions, beginning from just surviving and ending by direct going to set goals; c) considered versions of i-order ($i = 1, \dots, n$), connecting the choice of the shortest way with singling out alternatives of moving to the set aim with consideration of their priority, approaching by spiral way, with choosing of the ways of the second and third and higher orders for simultaneous achievement of several goals [4-6].

The creative process of spiritual, intuitive and conscious (professional) usage and formation of new knowledge is motivated, restricted and realized with different degrees of resultativeness on the basis of high emotions, and advanced intuition of a

gifted man. In reality the intuitive choice of the alternatives and decision making are determined by not so much by life experience and analysis of the consequences of the taken decisions but also (and mostly) rather than by strain and passed psychogenetic abilities, inheritance in orienting and systematization of knowledge, especially if these processes take place in extreme conditions of sufferings and creative up rise of a man. Modeling in emos-computers of intuition and reason of man, understanding of the nature of taking by him «good» and «wonderful» decisions will allow to use these results and effects for increasing safety and quality of life of people.

References

1. Arsenyev Yu.N., Davydova T.Yu., Razumovskaya T.I. Public administration and administrative law: Theory and practice. – Moscow-Tula: Tula State University Publ., 2018. - 320 p.
2. Arsenyev Y.N., Shelobaev S.I., Davydova T.Y. Personnel management. Models of management. – Moscow: UNITI-DANA, 2005. – 326 p.
3. Shyrochin V.P. Architechtonics of thinking and herointellect. 2 Volumes. – Kiev: Juniour, 2004.
4. Arsenyev Yu.N., Davydova T.Yu., Minaev V.S. Synergetics, cognitology, complex security: systems “nature - society - man”: monograph / for scientific. ed. Doctor of Technical Sciences, prof. Yu.N. Arsenyev. – Tula: Publishing House TSU, 2015. - 308 p.
5. Arsenyev Yu.N., Davydova T.Yu., Lebedeva N.Yu. et al. Modern management: effective management approaches: collective monograph. - Odessa: Kuprienko S.V, 2014. - 267 p.
6. Arsenyev Yu.N., Davydova T.Yu. Innovation, investment, intelligence: potential, capital, models: a monograph. – Tula: Publishing House TSU, 2013. - 447 p.

STATE ADMINISTRATION, SELF-GOVERNMENT AND GOVERNMENT SERVICE

Kobzev I.V.,

Candidate of Technical Sciences, Associated Professor

Melnykov O.F.,

Doctor of Public Administration, Professor

Orlov O.V.

Doctor of Public Administration, Professor

Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine, Ukraine

E-GOVERNMENT AND BLOCKCHAIN TECHNOLOGY

Кобзев І.В.

кандидат технічних наук, доцент

Мельников О.Ф.

доктор наук з державного управління, професор

Орлов О.В.

доктор наук з державного управління, професор

Харківський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України, Україна

ЕЛЕКТРОННИЙ УРЯД ТА ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙН

Abstract. *The article discusses block-chain technology as a type of information systems. Block-chain technology emerged as a result of successful development of bitcoin crypto currency. Fundamental novelty of the blockchain technology is its architecture, which allows decentralized transactions that do not require verification. There are many areas ready for experiments and innovations, but not all of them are ideal environment for the use of block- Blockchain is a safe, distributed, open and inexpensive database technology, which makes it an ideal tool for modernizing public services in e-government.*

Keywords: *information economy, e-government, bitcoin, block-chain, crypto currency.*

Анотація. *В статті розглядається такий різновид інформаційної системи, як блокчейн. Блокчейн з'явився завдяки успішному розвитку криптовалюти биткойн. Принципове нововведення блокчейна полягає в його архітектурі, яка забезпечує можливість децентралізованих трансакцій, що не вимагають довіри. Існує багато сфер, готових до експериментів і інновацій, але не усе можна назвати ідеальним середовищем для застосування блокчейн-технологій. Блокчейн є безпечною, розподіленою, відкритою і недорогою технологією баз даних, що робить її ідеальним інструментом для модернізації державних послуг в електронному уряді.*

Ключові слова: *інформаційна економіка, електронний уряд, биткойн, блокчейн, криптовалюта.*

На даний час термін «електронний уряд» широко використовується ученими і політиками, бізнесменами і цивільними активістами. і хоча розуміння і наповнення терміну ще не стало єдиним, набір загальних вимог до уряду інформаційного суспільства дозволяє припустити, що з впровадженням нових технологій і підходів з'являться ефективніші засоби доступу до інформації, а це,

у свою чергу, зменшить вартість транзакцій, зробити взаємодію з державними органами простішою, швидшою і комфортнішою.

Електронний уряд - це система взаємодії влади і суспільства на основі поєднання внутрішньої урядовою і зовнішньої громадської інфраструктури через владні Інтернет-представництва (портали), що розширює доступність державно-управлінських послуг в мережі Інтернет і скорочує терміни їх надання [1].

Створення електронного уряду припускає побудову загальнодержавної розподіленої системи громадського управління, яка вирішує повний спектр завдань, пов'язаних з управлінням документами і процесами їх обробки.

На додаток до безлічі технічних рішень, які головним чином відрізняються між собою лише заходами швидкості, надійності і безпеки передачі інформації (відповідно, і вартістю), з'являються технологічні нововведення, засновані на принципово нових підходах взаємодії учасників мережі і застосування, що мають високий потенціал, для цілей електронного уряду.

У цій статті ми розглянемо можливості використання в електронній системі державного управління технології «блокчейн», яка вже показала свою працездатність і затребуваність у сфері електронної комерції.

У Україні помітний істотний прогрес в створенні інфраструктури і сервісів електронного уряду. Ці успіхи обумовлені рядом причин: від прискореного розвитку сфери інформаційних послуг в цілому до спеціальних зусиль держави в цьому напрямі - таких як програми розвитку інформаційного суспільства. Критерієм розвитку є позиції України в рейтингу по індексу готовності до електронного уряду (за методикою ООН). Україна в 2018 році зі значенням індексу — 0,6150 виявилася на 82 місці серед 192 країн [2].

У рамках державних і галузевих програм інформатизації в Україні практично в усіх галузевих і регіональних органах управління створені корпоративні інформаційні системи різної міри складності і накопичені значні об'єми інформаційних ресурсів. проте відомчий підхід при створенні державних інформаційних систем тільки посилив роз'єднаність органів державного управління внаслідок того, що використовувалися різні програмні засоби і стандарти представлення інформації. Тоді як інтеграція інформаційних систем сприяла б підвищенню ефективності роботи держапарату в цілому за допомогою координації дій і ефективнішого використання інформаційних ресурсів.

«Блокчейн» (дослівно - «ланцюг блоків») - це технологія, запропонована в 2008 році, як вважається, невідомим ученим під псевдонімом Сатоши Накамото для проведення транзакцій з електронною валютою «біткойн» [3].

Блокчейн — це не гроші, монополію на виробництво яких має держава, а технологія, якій може користуватися держава і громадяни. Блокчейн є електронною книгою для обліку операцій. В той же час це і прозора розподілена база даних, що містить інформацію про усі транзакції, проведені учасниками системи, тобто про події цифрового світу. У разі біткоіна транзакціями є грошові перекази між гаманцями користувачів, які зберігають

приватність. а в термінах електронного уряду такі транзакції - результат взаємодій громадян і держави.

Блокчейн працює за наступними правилами. Блок транзакцій - спеціальна структура для запису групи транзакцій. Транзакція при цьому здійснюється лише тоді, коли вважається підтвердженою. Це зручно і надійно, якщо йдеться про здійснення платежів чи передачу конфіденційних даних. Аби транзакція вважалася достовірною («підтвердженою»), її формат і підписи мають бути перевірені. Після цього групу транзакцій записують в спеціальну структуру (так званий блок). В цих блоках інформацію можна швидко перевірити. А ще в кожному наступному зберігається інформація про попередній. При операціях із криптовалютами, наприклад, у ланцюжку блоків міститься інформація про всі вчинені коли-небудь операції з біткойнами [3].

Важливо розуміти, що технологія блокчейн — це, в першу чергу, принципи, на яких вона заснована, а не єдино можливий спосіб їх реалізації.

У ряді країн вже активно впроваджуються блокчейн-технології в наступних сферах діяльності: реєстрація різних рухомих і нерухомих активів і даних, таких як інтелектуальна власність, заповіти, соціальне забезпечення, дані про здоров'я в системі охорони здоров'я і в пенсійній системі. Є певні блокчейн-рішення для проведення аукціонів і підвищення прозорості державного і місцевих бюджетів, забезпечення чесного підрахунку голосів на виборах, створення краудфандингових майданчиків, що дозволяють інвесторам відстежувати, як і на що витрачаються гроші [4].

Концепція прозорого, децентралізованого, публічного реєстру може бути легко використана в побудові і адмініструванні земельного кадастру і інших реєстрах нерухомості.

Основна перевага такої системи — відхід від одного центрального реєстра-сховища, який уразливий для зовнішніх атак і природних явищ (на жаль, на практиці утримувачі таких реєстрів не занадто піклуються про наявність копії і розподілене їх зберігання) і де достовірність інформації залежить від адміністраторів. Потенційно з використанням технології блокчейн можна використовувати послуги віртуального нотаріуса (реєстратора), що засвідчує угоду [5].

У Україні блокчейн-технологію застосовують в створенні автономних систем по приватизації держмайна. Пілотний проект реалізовувався в м. Одеса і області, там і були проведені перші аукціони. Платформа E - Auction 3.0 дозволяє брати участь в аукціонах будь-якому бажаючому, запускати власні точки доступу до державних торгів і навіть купувати державне майно за криптовалюту [6].

Державне агентство з питань електронного урядування України підписало у 2017 році меморандум про співпрацю з компанією Bitfury. Повномасштабна блокчейн-програма eGovernance передбачає впровадження блокчейн-технології в платформу українського електронного уряду — в державних реєстрах, службах, соціальному забезпеченні, охороні здоров'я та енергетичному секторі. У перспективі програма масштабується на інші галузі, зокрема й кібербезпеку [7].

Ідея, що лежить в основі самої технології, - децентралізація управління не дозволяє втручатися в хід торгів. Журналісти також зможуть зареєструватися в системі і проглянути історію угод. Фонд державного майна України також має намір інтегрувати блокчейн-технології у свою роботу.

У Україні підписаний і меморандум про створення E-Vox - електронної системи проведення голосувань на блокчейні Ethereum. Розроблену систему, планують використовувати для проведення голосувань будь-якого рівня — від виборів в місцеві міські ради до виборів парламентських представників.

Міжнародний проект Blockchain Emergency ID допомагає особам без громадянства і біженцям без документів в ідентифікації особи і отриманні цифрового посвідчення: на блокчейн-платформі. У США і Іспанії в якості експерименту готуються до проведення «паралельних» виборів на блокчейн-платформі, щоб в майбутньому відійти від централізованого підрахунку голосів і забезпечити надійний захист від фальсифікацій.

У банківській сфері можливості блокчейна найбільш помітні. Банки у всьому світі активно співпрацюють з розробниками, розуміючи революційний характер названої технології, яка автоматизує і здешевлює в рази усі види фінансових послуг, включаючи і ті, що практично вже не використовуються. Конкуренція на глобальному і навіть регіональному ринку для національних банків через якийсь час буде ускладнена, якщо не неможлива без такого технологічного переозброєння. відмітимо, що

Вдається можливим використання технології блокчейн в процесі виборів і референдумів, в першу чергу, як варіанту голосування «вдома» або по місцю знаходження виборця: центральна комісія з виборів і проведення референдумів для кожного кандидата (чи для кожного питання, винесеного на референдум) створить «гаманець», в який громадяни зможуть направляти свої голоси, і кожна така транзакція буде завірена «колективним нотаріусом».

Ще одним прикладом використання технології блокчейн при веденні державного земельного кадастру може бути реєстр вартості земельних ділянок (далі — реєстр вартості). У ній зберігаються дані про кадастрову вартість земель, а вона, у свою чергу, використовується для розрахунку бази земельного податку.

Реєстр вартості, побудований на основі технології блокчейн, буде розподілений (як і у випадку з реєстром нерухомості, отримуємо у результаті менші витрати на зміст, ведення і захист): у усіх зацікавлених осіб є копії реєстра, що істотно спрощує доступ до необхідної інформації. використовуючи технологію блокчейн, кадастровий оцінювач після завершення своїх робіт вносить новий запис в публічний реєстр, майнери (на початковому етапі - фахівці виконкомів, а далі - громадяни, що мають технічні можливості) перевіряють нові транзакції.

Для того, щоб будь-який користувач зміг включитися в систему блокчейн, потрібні наступні умови: наявність «гаманця» - кабінету, де відображатимуться усі проведені транзакції разом з налаштуваннями аккаунта; наявність «адреса» одержувачів (інших учасником транзакцій), яких треба вказувати при здійсненні операцій.

Досвід комерційного і громадського використання технології блокчейн в різних країнах показує її явні переваги (простота, прозорість, дешевизна, надійність, швидкість) в порівнянні з традиційними процедурами. технології блокчейн краще всього застосовуються в тих сферах, де потрібно зберігання, постійну обробку і оновлення великих об'ємів захищених даних.

Для результативного опрацювання питання про використання технології блокчейн в різних сферах необхідно розвинути відповідні правові стандарти. На перших кроках використання блокчейна можна засновувати на загальних нормах цивільного і адміністративного права.

Потрібно враховувати: головна риса блокчейна в тому, що в основі усього лежить розподілена мережа із захищеною криптографічній інформацією без єдиного центру, робота якого може піддатися втручанню ззовні, або де можна було б довільно змінювати записи. Взаємодія на підставі блокчейна (автоматичні аукціони, «розумні контракти», децентралізовані автономні організації і інші форми) - це серйозний крок у бік децентралізації.

Блокчейн-технології найефективніше працюватимуть в системі державного управління з мінімальним втручанням в економіку, тобто там, де регулятор лише закріплює «правила гри» і забезпечує їх виконання, а також служить арбітром в спірних випадках.

Початкові рекомендації для органів державної влади і управління, залучених в розвиток електронного уряду в Україні:

1. Сприяти вивченню застосовності технології блокчейн в реалізації актуальних планів по розвитку інформаційного суспільства.

2. Сприяти проведенню хакатона з метою створення пілотних проектів по використанню технології блокчейн в державних сервісах.

3. Пропрацювати можливість запуску пілотних проектів на місцевому рівні на базі реєстра нерухомого майна, реєстра вартості земельних ділянок, електронної реєстратури поліклінік і так далі.

В цілому впровадження в систему електронного уряду рішень, заснованих на технології блокчейн, приведе до підвищення ефективності державного управління, зменшення вартості транзакцій; зробить взаємодію з державними органами простішою, швидшою, комфортнішою і ефективнішою. Результат всякої адміністративної процедури на практиці зводиться до внесення запису в той або інший реєстр, що відбиває цивільний стан, права власності, стан здоров'я і так далі, то блокчейн бачиться одночасно унікальною і універсальною технологією, що дозволяє оптимізувати або навіть автоматизувати практично будь-яку адміністративну процедуру і підвищити ефективність і прозорість електронного уряду.

Література

1. Серенко А. О. Механізми взаємодії органів влади з громадянами в системі електронного уряду: автореф. дис. канд. держ. упр : спец. 25.00.02 “Механізми державного управління” / А. О. Серенко; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х., 2011. – 21 с
2. Data Center [Електронний ресурс] // United Nations – Режим доступу до ресурсу: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-Center>.

3. Накамото С. Биткойн: система цифровой пиринговой наличности [Электронный ресурс] / Сатоши Накамото – Режим доступа до ресурсу: https://bitcoin.org/files/bitcoin-paper/bitcoin_ru.pdf.
4. Deloitte. Blockchain applications in the public sector [Электронный ресурс] // Deloitte. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/Innovation/deloitte-uk-blockchain-app-in-public-sector.pdf>.
5. 3 Ways That The Blockchain Will Change The Real Estate Market [Электронный ресурс] // Verizon Media – Режим доступа до ресурсу: <https://techcrunch.com/2016/02/06/3-ways-that-blockchain-will-change-the-real-estate-market/>.
6. В Украине стартует первый Blockchain-аукцион [Электронный ресурс] // PaySpace Magazine – Режим доступа до ресурсу: <https://psm7.com/news/v-ukraine-startuet-pervyj-blockchain-aukcion.html>.
7. "Попереду планети всієї": які компанії займаються блокчейном в Україні [Электронный ресурс] // Економічна правда. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.epravda.com.ua/projects/fintech/2019/10/9/652378/>.

Prykhodko Olga,
Candidate in Public Administration, Associate Professor
Pavliv Liudmyla
master's degree student
Dnipro National University Oles Honchar, Ukraine

OBSERVATION AND CONTROL FUNCTIONS IN PUBLIC TERRITORIAL GOVERNANCE

Приходько О.М.,
кандидат наук з державного управління, доцент
Павлів Л.В.
магістр
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

НАГЛЯДОВО-КОНТРОЛЬНІ ФУНКЦІЇ В ДЕРЖАВНОМУ ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ

Abstract. *Public administration in any country is impossible without appropriate measures to control the progress of organizational and managerial relations. Control is one of the most important elements of public administration, an important function of the state. The article analyzes the supervisory and control functions of public authorities.*

Keywords: *control; control principles; supervision; public administration bodies; governance; local governments.*

Анотація. *Убличне управління в будь-якій країні неможливе без відповідних заходів щодо контролю за перебігом здійснення організаційно-управлінських відносин. Контроль є одним з найважливіших елементів державного управління, важливою функцією держави. У статті проаналізовані наглядово-контрольні функції органів публічного врядування.*

Ключові слова: *контроль; принципи контролю; нагляд; органи публічного управління; державне управління; органи місцевого самоврядування.*

Наглядово-контрольні функції органів публічного врядування є явищем, яке відбиває поєднання функціональних, процедурних та процесуальних аспектів. Розглядаються, щонайменше, з трьох позицій: як особлива функція державного рівня управління, як сукупність проваджень, що становлять зміст адміністративного процесу на різних рівнях, включаючи місцеве врядування, як здійснення суспільного контролю. Якщо перша позиція не викликає сумнівів щодо її доцільності існування та вивчення, розгляд зазначених проблем з другої позиції вивчається, знаходиться у центрі прискіпливої уваги науковців та практиків з державного управління, то третя позиція потребує створення демократичних умов розвитку.

Так чи інакше доцільність вивчення наглядово-контрольних функцій самоврядування як самостійного виду пов'язана з тим, що управління є складним процесом і лише тісна та безперервна взаємодія елементів усієї системи дає можливість досліджувати його як цілісне явище. У єдності всіх своїх елементів він набуває принципово відмінних ознак, властивих системі в цілому.

Аналіз наукових праць з цієї проблематики свідчить про необхідність

розмежування понять "контроль" та "нагляд". Для визначення відмінностей між даними поняттями варто виділити відповідні критерії, такі як спосіб впливу, мета реалізації, можливість застосування примусових дій, організаційна підпорядкованість, дискретність. Результати аналізу систематизовані та наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльні характеристики понять "контроль" та "нагляд"

Ознака	Нагляд	Контроль
Спосіб впливу	Усунення порушень, виправлення недоліків	Можливість відміни, зміни відповідного рішення
Мета реалізації	Необов'язковість оцінки ефективності дій та рішень	Визначення доцільності та ефективності управлінських рішень
Застосування примусу	Констатування порушень	Можливість застосування санкцій
Підпорядкованість	Здійснюється поза межами підпорядкування	Службова субординація об'єкту та суб'єкту контролю
Дискретність	Залежність від виникнення службових ситуацій	Повсякденність, безперервність

Для визначення відмінностей між даними поняттями варто виділити відповідні критерії, такі як спосіб впливу, мета реалізації, можливість застосування примусових дій, організаційна підпорядкованість, дискретність.

За таким критерієм, як спосіб впливу можна констатувати наявність таких відмінностей: реалізація функції контролю передбачає можливість відмінити, змінити відповідне рішення, в той час як нагляд ставить питання про усунення порушень, повідомлення про виправлення недоліків.

Наступний критерій - мета реалізації. Контроль має на меті встановлення відповідності запланованого та реалізованого, забезпечення законності дій, а також доцільність та ефективність реалізації управлінських рішень. Функція нагляду пов'язана з потребою у точному та неухильному виконанні закону, певних рішень, вона може не супроводжуватися оцінкою ефективності, доцільності відповідних дій та рішень.

Важливим критерієм порівняння цих двох понять є можливість застосування примусу. В цьому контексті необхідно звернути увагу на те, що контроль на відміну від нагляду передбачає застосування певних санкцій.

Варто розглянути і такий критерій, як організаційна підпорядкованість об'єктів. Вважається, що наглядова діяльність здійснюється щодо об'єктів, які знаходяться поза межами службового підпорядкування. Об'єкт контрольної діяльності знаходиться з суб'єктом цієї діяльності у відносинах службової субординації.

Ще одну особливість розмежування нагляду та контролю пов'язують з дискретністю здійснення нагляду. Контроль є повсякденним та безперервним процесом. Проведення ж нагляду обумовлюється виникненням конкретних проблемних ситуацій у державному управлінні. Таким чином, наглядовий

діяльності не притаманні ознаки постійного відстеження ситуації управлінської діяльності, аналіз її впливу на суспільні відносини прийнятих управлінських рішень.

Семантична подібність термінів "контроль" та "нагляд", їх вживання в практиці без урахування відмінностей не є підставами уподібнювати зазначені явища, особливо, коли йдеться про постановку цілей, завдань, відбір технологій реалізації.

Завдання наглядово-контрольної діяльності вирішуються в процесі повсякденної діяльності різних державних органів та громадян, що знаходить відображення в припиненні порушень, при зупинці рішень, що приймаються, застосуванні заходів щодо ліквідації причин та умов, які їх породжують, відновленні порушених прав і інтересів громадян та юридичних осіб, покаранні винних осіб. За таких умов створюється атмосфера неприпустимості порушень, бездіяльності, працівники апарату управління діють в дусі суворого дотримання закону, виконання прийнятих рішень.

При цьому необхідно враховувати той факт, що процес державного управління на різних його рівнях є складним. Тому взаємодія усіх його елементів, включаючи нагляд та контроль, є об'єктивно виправданим та доцільним.

В той же час не можна не погодитися з тим, що ситуація взаємного проникнення рис нагляду та контролю одного в одне цілком припустима і реальна, а їх об'єднання в словосполучення - наглядово-контрольна діяльність, наглядово-контролюючі функції, - виправданим. Не випадково деякі автори вважають контроль більш широким поняттям, до змісту якого входить нагляд у якості однієї із специфічних його форм. Наглядово-контрольним функціям притаманні певні особливості:

- суб'єкти, які їх здійснюють (органи держави і їхні посадові особи, об'єднання громадян, органи місцевого самоврядування) представляють розгалужену систему;
- суб'єкти наглядово-контрольних функцій наділяються досить широким колом повноважень, можуть включати навіть право втручатися в управлінську діяльність;
- безпосереднім об'єктом наглядово-контрольних функцій виступає діяльність підконтрольних (піднаглядних) суб'єктів;
- офіційне відображення результатів наглядово-контрольної діяльності відбувається у відповідних документах.

Як правило, виділяють декілька груп наглядово-контрольних повноважень:

- а) за власною ініціативою, що здійснюються у будь-який час в межах відповідної компетенції;
- б) за необхідності, щодо усунення виявлених порушень та їхніх наслідків;
- в) з притягнення до відповідальності посадових осіб;
- г) опрацювання рекомендацій превентивного характеру тощо [2].

В процесі реалізації цих та інших функцій органами місцевого самоврядування відбувається їх регулювання нормами різних галузей національного законодавства, тому виникає потреба у виробленні єдиного

підходу до їх визначення, забезпечення єдності норм, які регламентують окремі аспекти діяльності органів самоврядування.

Наглядово-контрольні функції відображають важливу ланку роботи, потребують дослідження механізмів реалізації. Функції зумовлені природою, місцем самоврядування в системі народовладдя, завданнями та цілями, тому важливим питанням теоретичного обґрунтування функцій є їх класифікація. Чисельність класифікацій пояснюється різними підходами до їх вивчення та обраними ознаками. Відбиваючи певні аспекти управління, вони взаємно доповнюють одна одну та підкреслюють власні специфічні особливості. Так, об'єкт як ознака класифікації функцій, дає можливість враховувати питання, які виникають на ґрунті спільного проживання територіальної громади, зумовлюються потребами людей [1].

Отже, демократичні зміни, що відбуваються в суспільстві, реформи децентралізації зумовлюють підвищення важелів впливу органів самоорганізації населення на виконавчу владу, виконання наглядово-контрольних функцій, що забезпечують дієвість системи публічного врядування. Пошук можливостей, шляхів, механізмів їх оптимізації визнається нагальною потребою, орієнтиром подальшого розвитку громад.

Підводячи підсумок зазначимо, що організаційно-управлінські відносини в будь-якій державі не можуть належним чином розвиватися (удосконалюватися, оновлюватися, корегуватися під час здійснення управлінських дій, тощо) без належно організованої та ефективно працюючої системи контролю та нагляду – важливого чинника поступового розвитку суспільних відносин.

Література

1. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Гаращук Володимир Миколайович. – Х., 2003. – 412 с.
2. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закону України від 5 квітня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.

LAW

Arastun Aliyar Gasimov

PhD, Associate Professor, Department of Criminal Procedure,
Baku State University

FORENSIC CHARACTERISTICS AND EXEMPLARY PARAMETERS OF DEFENSE DISCOURSE

Abstract. *The forensic characteristics and exemplary parameters of the defense speech are studied in the article. In this research, in addition to large-scale scientific research in modern times, she also talks about the aspects of the criminalization of defense activities in parallel with the aspects of the criminal procedure of defense activities that have been highlighted in separate scientific articles, as well as the strategy, tactics and methodology of the defense activity are explained and the different classifications of the defense activity in the context of the medico-legal situation are dealt with. We believe it is appropriate to provide as much information as possible for the purposes of this article.*

Keywords: *defense speech, criminality, criminality, judge, prosecutor, lawyer, law, defense mechanism, court, procedure, defendant, case law*

The Criminalistics textbooks [1, 2, 3] published in Azerbaijan do not include the tactical and methodical issues of defense of public prosecution in the court, defense activity, as well as the tactical and methodical issues of defense activity in the court.

At public hearings, all proceedings before and after the process are recorded by the court secretariat in written or oral (in the form of a recording).

Court reports are important for recording the testimony of the accused and then listening to them. Acquaintance with the works of many American scholars who have investigated the gigantic volume of such records shows that there are specific features of defense speeches in US courts. The impact of the accused person's speech is very important. It is also important to note that the defendants' personal defenses are frequently encountered without the assistance of a lawyer. This is due to the fact that citizens are aware of the content and the nature of their rights and responsibilities, even at moderate levels.

Based on the analysis of literary texts learned on our part, it is possible to distinguish the following main styles of defense speeches: 1) Comprehensive speech; 2) Speech based on logical style; 3) Irregular expressions in speech; 4) Psychological impact; 5) Explanations associated with phenomenon; 6) Proving the authenticity of expressions; 7) Mutual (interactive) style; 8) Mixed Expressive Speech.

We think it is expedient to provide as much information as possible in the context of this article.

1. Comprehensive speech

The criterion of conviction or the most important of these criteria, called "real or true criterion," is a comprehensive explanation [10]. The key issue here is that the accused person is in a detailed description of the event itself [11, p. 49].

2. Speech based on logical style

Logical style or logic integrity is considered important in defense speech. The accused person's speech should be logical, as well as ideas and emotions must

complete each other.

3. Irregular Expressions in speech

At the court session, when the accused is inaccurate when crossing from one part of the incident to the other, his speech becomes tedious and turns into a set of irregular phrases. Logical structure should not be distorted when interpreting it from one part of the event to another or part of the event.

4. Psychological impact style

It considers psychological impact in relevant cases of defense speech [4, p. 67], which is a commonly used style in American and European courts. The appeal to emotions such as, fear, panic, regret, and so on. is the main line of this style. This technique can create a serious convincing effect when the tactics are selected correctly.

5. Explanations associated with phenomenon

The phenomenon is abstract, with no clear explanation and, therefore, the lifestyle that everyone can have a unique idea about. For example, the accused person who committed a crime against the victim's immoral behavior is trying to justify the fact that this immoral behavior is a worse offense than his "normal" personality.

6. Proving the authenticity of expressions

It is a serious matter to prove the authenticity of the statement in court practice [15, p. 111]. Initially, the person who gives non-normal, surprising, descriptive expressions should make a convincing statement that they are real.

7. Mutual (interactive) style

During interrogation (confrontation), the accused establishes a summary of the events in his speech based on special logic methods. The judge interrupts the accuser's testimony and issues questions to witnesses and lawyers, and the testimony of the accused turns into a multilateral dialogue [6].

8. Mixed Expressive Speech

Sometimes the accused go to different destinations in their speeches and talk about different topics. This form is known to the practice of judging where expressions cannot easily be adapted and such statements are often objectively assessed. In the American and European courts, lawyers or defendants have raised questions to witnesses and use their practice of directing them to give testimony in their favor. One of the most difficult things in the practice of judging is to define the limitations of such situations. In most cases, such questions can cause the other party's objection, and the judge has to decide whether to accept or reject that objection [7, p.13].

Talking about the tactical aspects of the defense speech, it is also important to touch on the peculiarities of judicial culture in the Islamic East. Formation of court speech culture in Arabic-speaking civilization can be viewed as a cultural heritage that has passed through a multi-century historical development, which is a peculiar, world-wide development of the world's culture of speech, many aspects of learning for us. Our country is located in a unique geographical area, located at the intersection of West-East civilizations, synthesizing certain cultural features of both civilizations. Therefore, the development of the future cultural development of our country, including the development of court speech culture, should be based on the conceptual framework of the most progressive examples of both civilizations. As

President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev has repeatedly stated, our country has been able to create an example of multiculturalism for the world. In order to go further in this area, we believe that these issues are important.

Within the framework of this research, the works of prominent scholars who have studied the judicial culture of Eastern countries have been studied. Here, we hope to give a subtotal of the content of those works and to contribute to the creation of a useful knowledge system for judicial practice.

It is not necessary to carry out an active defense during the execution of the criminal justice of the Islamic countries. The accused may also be silent on the grounds of the charge against which he/she is accused. Based on the right of deprivation of liberty, the principle of non-compulsion of the accused himself to be charged and incriminated to his active involvement (*nemo-tenetur seismum accusare*) is based [8, p.98]. The right to silence is considered to be a passive right, but does not prevent the accused from actively participating in the judiciary. The right to freedom is not related only to the action of the accused person, but to all kinds of legal proceedings. The principle of freedom of the accused is based on this right. This situation can not be used against the accused if he uses the right to defend himself. Proof of any act of conviction is considered to be the responsibility of the prosecution [9, p. 21].

We must note that the accused is not active outside the investigation. The defendant's ability to exercise defense rights in the broader sense of the advocate, or alone, depends only on his rights. In practice, we see a lawyer in the broad sense as a real owner of defense. The lawyer's personal protective function is usually incomplete. In other words, except the investigation process, only the advocate is an active party in the court process as a defense party.

The right to use collective defense by a lawyer in criminal proceedings does not mean that the removal of individual protection is restricted by the right of the accused. In this case, individual and public (collective) defense is being implemented together. The individual defense is maintained by the accused and the public defense is detained by the lawyer. For this reason, it is not always possible to explain the representative connection between the accused and the lawyer in the court. As noted, the lawyer does not represent the accused, but supports the legal defense of the accused or helps him / her in the preparation of defense. How the lawyer will fulfill these duties and what rights he was indicated in the Figh code.

Defending techniques during speech can help alleviate feelings such as stress, sin, conscience, and humiliation. This is more of an automated reaction, and in many cases it is unaware of himself/herself [12, p. 90].

Conclusion

Another way is to avoid the use of this mechanism by seeing the moment when the prisoner will use the defense mechanism and also to record the number of such cases. This can be done within a certain period of time. The accused can enjoy these results and also control his/her behavior.

References

1. Criminalistics. Textbook / scientific editor. F. Javadov. Baku: Law, 2010, 752 p.
2. Criminalistic methodology / scientific editor. F. Javadov. Baku: Law, 484 p.
3. Movsumov J.H. Soviet criminal process. Textbook. Baku: Maarif, 1989, 312 p.
4. Baev M.O. Tactics of professional defense against charges in the criminal process of Russia. Voronezh, 1998, 194 c.
5. Bochkareva E.V. Tactics of professional protection against charges of committing crimes against property at the stage of preliminary investigation. Surgut, 2003, 218 c.
6. Zorin R.G. Criminalistic and criminal procedural aspects of countering the defense of charges in criminal proceedings. Scientific works of RAYUN, 2008, No. 8, p. 570-572.
7. Konin V.V. Tactics of professional protection of the defendant in the court of first instance. Kaliningrad, 2003, 195 c.
8. Bassam Tibi. Political Islam, World Politics and Europe. Routledge. 2008 p. 33
9. Friedman, Lawrence M. American Law in the Twentieth Century, 2002, Los Angeles Univ. press. p.120
10. Hall, Kermit L. The Magic Mirror: Law in American History. New York, 1989, p.189
11. Hall, Kermit L. et al. American Legal History: Cases and Materials, Manhattan, 2010; p.752
12. Horvitz, Morton J. The transformation of American law: 1780 - 1860, 1977, New York, p. 385
13. Horvitz, Morton J. The transformation of American law, 1870-1960: the crisis of legal orthodoxy, Michigan Univ. 1994, 300 pp.
14. Howe, Mark de Wolfe, ed. Readings in American Legal History, New York, 2001, Law Society p. 540
15. Johnson Herbert. American legal and constitutional history: cases and materials. New York, 2001, 733 pp.

Bakhshiyeva Narmin Anvar gizi

Doctor of Sciences, Doctor of Philosophy on Law of the
Institute on Philosophy and Law at the Azerbaijan National Academy of Sciences

ISSUES OF LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE COURT EXECUTION IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Abstract. *The court execution regarding the administrative disputes in the Republic is realized by administrative-economic courts and administrative-economic court collegiums. The review and solution of disputes emerged with the adoption of administrative acts by specialized administrative courts enables the implementation of main principles of a legal state. The administrative court execution is realized on cases emerged from disputable administrative-legal relations, is aimed at the solution of a dispute and envisages the execution of procedural remedial measures in case of necessity. The administrative court execution institute in its normative definition acts in the capacity of summary of administrative procedural norms regulating the public relations emerged during the solution of an administrative legal dispute in the trial process. The administrative court execution acts as complex and multi-area definition by its nature.*

Keywords: *administrative disputes, administrative courts, administrative procedural*

Introduction

Once the Republic of Azerbaijan restored its state independence, there was a need to implement reforms in legal area for future development of society, and to form the legal and court system and legislative framework based on completely new progressive and democratic values. The human and citizen rights and freedoms were assessed as superior value in the first national Constitution of the Republic, their protection was considered to be the duty of legislative, executive and court power bodies. The wide complex of humans' natural, indivisible rights as important principles of a legal state was specified in the Main Law on the superior level, and the principles of reliable protection of their legal remedies were fully reflected in the legislation.

The conducted reforms adhere to modern perceptions with respect to relations between the state and the society, between administrative bodies and citizens. The reform measures also revealed the necessity for a new approach towards "citizen-state" accordingly, elimination of social concerns, and identification of new solution ways of legal and efficient activity of administrative bodies and the inevitability of a modern approach manner was accepted. In this respect, profound changes were made to the legislation, some important normative acts were adopted, the court system was re-established, the administrative court execution was formed as one of the independent means of court execution. The formation of administrative court execution as one of independent means of court execution comprises an actual implementation mechanism of the responsibility probability in an administrative claim raised against any decision, action or inaction adopted by administrative bodies, and the responsibility mechanism of administrative bodies before society. The administrative court execution is an important means in ensuring the lawfulness, transparency and efficiency in the activity of administrative bodies and prevention of corruption [1; 2, p.11].

Role of administrative court execution in a legal state mechanism

The court execution regarding cases over administrative disputes was expressed with the “administrative court execution” definition in administrative procedural legislation of the Republic [1, p.14].

It should be noted that the following is specified as three main reasons for distinguishing the administrative court execution from other court executions in scientific-legal literature:

- 1) necessity of specialization for reviewing administrative acts;
- 2) possession of a state body of rights and authorities in administrative law in case of existence of equality of rights and interests between individuals in particular together with free willpower;
- 3) the goal comprisal of ensuring legal action by a body adopting the administrative act as the goal of administrative court execution [2, p.9];

As already mentioned, the oversight authority of courts over the activity of administrative bodies is not really unlimited. The following guidelines may be defined limiting the court oversight reflected in administrative court execution:

- 1) A person whose rights and legally protected interests have been violated should appeal to the court with the claim for initiation of functioning of such oversight mechanism;

- 2) the principle of claim possibility should be followed. According to the Article 35 of the Administrative Court Execution of the Republic of Azerbaijan, the refusal is considered possible as to adoption or non-adoption of administrative act in the claimant’s claim application, or in cases of justification of violation of his rights and legally protected interests due to action or inaction of an administrative body, a claim regarding the disputing, forcing, with respect to fulfillment of obligations and decline regarding doing certain actions [4, p.91];

- 3) raising claim at trial does not cause automatical execution of protection measures of temporary nature. According to the Article 40 of the Administrative Court Execution of the Republic of Azerbaijan, the person concerned may appeal to the court as to taking other guarantee measures aimed at ceasing the execution of an administrative act or providing the claim (protecting the claimant’s rights) until the raise of claim in court or at the same time with claim, or in the court of trial implementation. The court may impose a duty over the responsible person in the capacity of remedy measure of a temporary nature as to doing certain actions or refraining from doing certain actions, or bearing certain actions. According to the Article 43.1 of Administrative Court Execution of the Republic of Azerbaijan,, the application basis of temporary remedy are the following:

- necessity of initial urgent regulation due to the reason of impossibility or further complication of protecting (providing or restoring) the rights of an applicant (claimant) in case of change of an existing situation;
- identification of probability as to the existence of claimant’s material requirement during the initial court investigation;

- 4) the complaint regading the commencement of an administrative court execution does not cause the cease of implementation of the administrative act. According to the Article 41 of Administrative Court Execution of the Republic of Azerbaijan Court may issue a ruling on suspension of administrative act based on

claimant's motion, if it comes to conclusion, as a result of preliminary examination of factual and legal merits of a case, that the action will most probably be successful. If the chance of success is not clear, court shall have to issue a ruling after comprehensive evaluation of contradicting interests. Court may also issue a ruling on suspending the execution of administrative acts under certain conditions [5, p.11].

5) in the order of administrative court execution, only the lawfulness of administrative bodies' activities is verified, the purposeful criteria is not checked, etc [6, p.70].

The court oversight over the activity of administrative bodies is reflected in the restoration of violated rights and interests of citizens. The characteristics like the possession of administrative bodies with privileged authorities, public power, and sometimes their more limited capacity to act than the special right subjects, is one of important basis of distinguishing the administrative court execution as one of independent types of court execution [3, p.9].

Thus, the themes (for example, administrative implementation, administrative justice, administrative claim, etc.) studied previously as a subject of administrative law, already act as legal institutes based on administrative procedural legislative basis. The adoption of issue in parallel with enriching the Code drafting traditions in the national legal system, resulted in the stipulation of new administrative procedural legal institutes, enrichment of administrative legal terminology, and finally, the formation of special conditions and area principles of administrative process.

References

1. Aslanov M.S. Administrative Justice in Azerbaijan. Baku: Azerneshr, 2009, 178 p. (in azerbaijani language)
2. Atakishiyev B.S. Administrative law and terms. Baku, 2008, 312 p. (in azerbaijani language)
3. Administrative Procedural Code of the Azerbaijan Republic. Baku: Qanun, 2013, 92 p. (in azerbaijani language)
4. Constitution of the Azerbaijan Republic. Baku: Qanun, 2013, 68 p. (in azerbaijani language)
5. Jafarov I.M. Interpretation of the Constitution of the Azerbaijan Republic. Baku: Legal literature, 2003, 552 p. (in azerbaijani language)
6. Jafarov I.M. Administrative Execution. Baku: Adventa, 2011, 256 p. (in azerbaijani language)

Hrabylnikova Olena,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Romanova Svitlana
master's degree student
Dnipro National University Oles Honchar, Ukraine

MODERN ASPECTS OF QUALITY ASSESSMENT OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN UKRAINE

Грабильнікова О.А.,
кандидат юридичних наук, доцент
Романова С. Ю.
магістрант
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Abstract. *The article analyzes the approaches to assessing the quality of administrative services provided by state executive bodies and local governments, identifies the main problems and provides recommendations for improving the existing system of administrative services in Ukraine.*

Keywords: *administrative service, administrative service center, public administration, authorities, local government.*

Анотація. *В статті проаналізовано підходи до оцінювання якості надання адміністративних послуг органами державної виконавчої влади та виконавчими органами місцевого самоврядування, виявлено основні проблеми та надані рекомендації у напрямку удосконалення існуючої системи надання адміністративних послуг в Україні.*

Ключові слова: *адміністративна послуга, центр надання адміністративних послуг, публічне управління, органи влади, місцеве самоврядування.*

Останнім часом одним із найважливіших напрямів діяльності місцевих органів влади в Україні стало надання адміністративних послуг. Децентралізація адміністративних послуг, підвищення їх якості, наближення адміністративних послуг до громадян та бізнесу, а також подальша розбудова мережі центрів надання адміністративних послуг визначені пріоритетними напрямками реформування системи надання адміністративних послуг в Україні.

У багатьох органах влади, здебільшого – в обласних центрах і містах обласного значення, справді відбулося поліпшення якості послуг, які надаються через ЦНАП. З метою забезпечення комфортних умов для надання адміністративних послуг в Україні функціонує понад 796 центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) (рис. 1).

Одним із визначальних чинників процесу створення ефективних ЦНАП та підвищення якості надання адміністративних послуг є особиста зацікавленість керівництва органів місцевого самоврядування. Для реального виявлення стану справ у сфері надання послуг необхідно періодично проводити їх оцінювання. Тому актуальним стає запровадження в практичну діяльність органів влади ефективної методології проведення моніторингу та контролю за

якістю надання послуг. Важливо, щоб ця діяльність була системною і систематичною, а не ситуативною й епізодичною.

Рис.1. Загальна кількість утворених ЦНАП в Україні станом на 01.07.2019 р.

Ключовим аспектом є формування такої системи оцінювання, яка б охоплювала декілька інструментів і за якої до процесу оцінювання залучалися б усі зацікавлені сторони – громадські активісти та громадські організації, органи місцевої, районної й обласної влади, незалежні експерти. Ефективна система оцінювання дасть змогу одержувати об'єктивну інформацію щодо якості надання послуг; до того ж, така система може стати основою для оперативного ухвалення управлінських рішень з метою реального поліпшення та наближення рівня якості послуг до потреб замовників.

Оцінка якості надання послуг – це, фактично, перевірка діяльності суб'єкта надання послуг щодо відповідності результату наданої послуги офіційно встановленим вимогам. Вона потребує комплексного підходу до вирішення поставлених завдань. Зокрема, упорядкування системи надання адміністративних послуг потребує системного підходу, удосконалення процедури їх надання – процесного підходу, відбору, підготовки, підвищення компетентності персоналу. Однією з базових основ для формування методології оцінки діяльності ЦНАП та якості послуг може бути чинна система управління якістю ISO 9001. Основним принципом цієї системи є орієнтація на потреби й очікування замовників, що забезпечується шляхом створення та функціонування клієнтоорієнтованої системи надання послуг, яка спрямована на постійне отримання відгуків та коментарів і враховує зауваження та пропозиції замовників послуг. Стандарт ISO 9001 визначає «якість» як ступінь, до якого сукупність власних характеристик задовольняє визначені вимоги. Вимога – це сформульована потреба чи очікування, загальнозрозумілі та обов'язкові. Задоволеність замовника – сприйняття замовником ступеня виконання його вимог.

Враховуючи вимоги міжнародного стандарту ISO 9001, пропонована методологія оцінки якості послуг та діяльності ЦНАП передбачає послідовні та взаємопов'язані кроки (етапи):

1. Визначення вимог щодо якості надання адміністративних послуг.
2. Формування критеріїв оцінювання якості послуг і стандартів їх надання.
3. Формування переліку інструментів оцінки якості послуг та діяльності ЦНАП.
4. Розроблення методики та способи фіксування інформації.
5. Планування та проведення оцінювання.
6. Аналіз отриманої інформації.
7. Формування звіту, оприлюднення результатів оцінювання.

Органи влади, які прагнуть мати ефективні ЦНАП, тобто виконувати всі законодавчі й нормативні вимоги, зобов'язані вивчати громадську думку задля поліпшення якості послуг. Власне, орієнтація на виконання вимог замовників послуг повинна стати основою для постійного покращення якості послуг, у т. ч. для перегляду й актуалізації законодавчих, нормативних і власних вимог до надання адміністративних послуг.

Визначивши стандарти якості послуг, орган влади повинен відповідно до вимог стандарту ISO 9001 забезпечити:

- а) постійне інформування замовників послуг про ці стандарти;
- б) систему контролю та моніторингу відповідності послуг установленим стандартам;
- в) реагування на порушення вимог цих стандартів;
- г) фіксування надання послуг неналежної якості.

Згідно з вимогами стандарту органи влади, які впровадили систему управління якістю, повинні постійно проводити моніторинг та оцінювання якості надання таких послуг на відповідність діяльності органу влади визначеним стандартам.

Для оцінювання якості послуг можна рекомендувати інструменти, які є достатньо дієвими і можуть застосовуватися в Україні. Це, зокрема:

- зовнішнє соціологічне опитування (зовнішня оцінка);
- опитування (анкетування) (внутрішня та зовнішня оцінки);
- онлайн-опитування (сайт або портал, електронні системи, оцінка талонами електронної черги) (внутрішня оцінка);
- експертне оцінювання (зовнішня оцінка);
- аудит: внутрішній (внутрішня оцінка) і зовнішній (зовнішня оцінка);
- орієнтація на кращі практики (внутрішня оцінка).

Основне правило для застосування запропонованих інструментів оцінки якості послуг – системність і систематичність. Це дасть змогу проводити комплексне оцінювання протягом календарного (бюджетного) року та коригувати плани й дії, а також відстежувати динаміку змін щодо якості послуг і впливати на них для постійного поліпшення.

Отже, найбільшій ефективності оцінювання можна досягти в разі його функціонування як складової цілісної системи управління органу влади. Тому

систему планування оцінювання якості послуг потрібно інтегрувати в систему планування органу влади загалом. При плануванні діяльності органу влади на рік необхідно визначити види оцінювання, які будуть проводитися в цей період, у т. ч. із залученням інших органів влади, соціологічних і громадських організацій. Важливими є використання кількох інструментів та залучення до опитування всіх зацікавлених сторін. Для кожного виду оцінки потрібно визначити відповідальних виконавців і встановити періодичність проведення.

Незважаючи на актуальність та потребу оцінювання якості надання адміністративних послуг, в Україні відсутні загальноприйняті уявлення про гарантовану якість і доступність таких послуг. Методики оцінки якості послуг часто є різними, що ускладнює можливість аналізу й порівняння діяльності різних органів та використання результатів оцінювання в управлінській практиці. Одними з основних проблем поліпшення якості адміністративних послуг є: недостатній взаємозв'язок між громадянами та органами влади, а також невизначеність і відсутність нормативного закріплення стандартів та критеріїв оцінки якості надання адміністративних послуг.

На сьогодні, коли органи влади здебільшого зосереджені на розбудові діяльності ЦНАП, оцінювання якості послуг для них ще не стало першочерговою потребою. А отже, одним зі шляхів поліпшення якості надання послуг та налагодження відносин із громадою може бути формування й застосування найкращими ЦНАП комплексної системи оцінювання якості послуг.

Література

1. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>
2. Центр політико-правових реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravo.org.ua/ua>

TOURISM ECONOMY

Dora Kabakchieva,

Assoc. Prof. PhD

Vanya Vasileva,

Assoc. Prof. PhD

Department of Geography, Regional Development and Tourism,
Konstantin Preslavsky University of Shumen, Bulgaria

CROSS-BORDER TERRITORIES AND TOURISM

Abstract: *People's attention to a cross-border location regions is particularly rapt and focused on the current conditions of globalization and the expansion of consumer demand in tourism. This is because in these areas there are all prerequisites for the formation of special zones with intensive interregional and international economic, social and cultural relations. From that point of view tourism is a promising form of successful cooperation. Under favorable conditions cross-border territories contribute to its development within the framework of neighborly relations and interests. As an activity of the future, it is supposed to be the driving force in the regional development of the peripheral (border) parts of the individual countries. All this outlines an area that abounds with research potential. In this sense, the present text deals with the concept of the border, discusses the link between tourism and cross-border territories, analyzes the opportunities for development of specific forms of tourism in several cross-border Bulgarian regions.*

The purpose of this publication is to clarify the use and importance of cross-border territories for tourism development, on the one hand, and to reveal the role of tourism in economic revitalizing these territories, on the other. For the purposes of this study, general science methods such as analysis and synthesis are used. Normative documents and literary sources have been analyzed. Other methods of theoretical knowledge such as induction, deduction, and generalization are also applied. Sectoral (about tourism) and territorial (about Bulgaria) approaches are used. The main findings are that the tourism branch is very important to cross-border's territories revitalization.

Keywords: *state borders, border territories, cross-border territories, tourism development, Bulgaria's cross-border territories*

INTRODUCTION

People's attention to regions that have a cross-border location is particularly rapt and focused on the current conditions of globalization and the expansion of consumer demand in tourism. This is because in these areas there are all prerequisites for the formation of special zones with intensive interregional and international economic, social and cultural ties. Tourism is a promising form of successful cooperation in this direction. Under favorable conditions, cross-border territories contribute to its development within the framework of neighborly relations and interests. As an activity of the future, it is supposed to be the driving force in the regional development of the peripheral (border) parts of the individual countries.

The purpose of this publication is to clarify the use and importance of cross-border territories for tourism development, on the one hand, and to reveal the role of tourism in economic revitalizing these territories, on the other. The mentioned problem is very scarcely considered in theoretical aspect. The first study, dedicated to the role of borders for tourism development, was published in the 1970s by Matznetter in his work "Borders and Tourism: Fundamental Ties" (Matznetter, 1979). Timothy (2001, 2005, 2015) has made a significant contribution to research. In

Bulgarian research, V. Krastev (2016) has made a significant contribution in this respect. The subject is partly discussed in different strategic documents.

For the purposes of this study, general science methods such as analysis and synthesis are used. Through analysis, the object of the study is dissociated into constituent parts by abstracting the links between them. On this basis, the facts can be systematized. Synthesis is a process of identifying the links between the elements and signs to create an accurate idea and a complete picture of reality. Normative documents and literary sources have been analyzed. Other methods of theoretical knowledge such as induction, deduction, and generalization are also applied.

SIGNIFICANCE OF CROSS-BORDER TERRITORIES

In order to make sense of the nature of cross-border territories, it is necessary to define the concepts of **state border** and border areas. Thesaurus dictionaries briefly define the state border as a "dividing line between territories of two states" (Dictionary, 2019). In the modern world these lines are objectively existent and unconditional. Depending on the nature of the relationship between countries, state borders range from mental, symbolically existing outlines, to fencing facilities that deliberately hinder and stop free movement not only of people and commodities, but also of representatives of living nature. Traditionally, the boundaries - whether physical or conceptual - are perceived as defining differences, as a "watershed" between "us" and "them," between the civilized and the barbarians, between the allies and the enemies. Spatially, they are "open" or "closed" and mark the territory or dominion/ ownership of the governments, ethnicities and cultures, as well as relevant centers (headquarters, authority and ruling elites) and periphery (marginalized communities).

The term "border" includes both the legal line between countries indicating their differentiation and the boundary where cultures and policies are encountered, often in conflict and in a dynamic relationship. In this sense, the border is an institution that marks the functioning barrier between states to impose control over human flows and regulate cross-border trade, and at the same time can facilitate contacts and exchanges between them (Hageman, Berger, Gemie and Williams, 2004).

Although there is often a distinction between material and mental boundaries, they are actually integrated. The material boundary defines the legal jurisdiction of the government within territorial boundaries, defines the area of sovereignty and international recognition, public law and order, and citizenship. It establishes the right of the state to use resources within its borders and to guide the movement through them. At the same time, within its limited space, the border attracts the attention and interest of foreign countries and people with their ethnic, cultural and religious characteristics (and this is used to build the image of the territory and to promote tourism destinations).

While the means and technologies that ensure human mobility are limited (mainly animal power, steam locomotives, etc.), the borders are also spatially closed and conservative, and territorial expansion is achieved through wars and contractual agreements. The dynamics of borders are moving alongside the development of transport systems and telecommunications. In the historical context, it is even assumed that borders between states are responsible for technological evolution.

The management of national borders and the growth of mass tourism are related to the processes of modernization and industrialization. Moreover, according to some researchers, it is about overlapping processes (Franklin, 2003). The improvement of communication systems leads to globalization and an increase in the economic, social, political, technical and cultural interrelationships and relations between individuals, organizations and countries. On the one hand, borders become increasingly invisible, on the other hand, the rules for their passage (passport and visa requirements, restrictions on freight transportation, etc.), customs and control are becoming more and more important.

All territories adjacent to state borders are defined as **border territories**. Depending on national politics and the international environment, they develop in different ways – from backward areas with limited demographic and economic potential to prosperous free zones

Cross-border territories extend from both sides of a state border and cover, respectively, border areas of two or more countries. They have the characteristics, advantages and disadvantages of the border territories, multiplied not only in the territorial aspect but also in the functional aspect. Cross-border territories are formed when:

- the state border has unifying or purely formal functions;
- there is free movement of people, goods, capital, etc. between the border areas of the neighboring states;
- due to the immediate territorial proximity and connectivity between the neighboring countries there are intense and multilateral (economic, social, cultural, environmental, etc.) interactions.

TOURISM IN THE TRANSBOUNDARY TERRITORIES

Tourism and travel almost always involve crossing regional, international or political borders. As it is one of the globalized industries nowadays, it is certainly influenced by this fact. Borders are places where political actors clash, cultures mix and economies converge. They interact with tourism on a multifaceted basis. Each border region is characterized by its economic and social life, which are directly and significantly influenced by its proximity to an international border. Tourist destinations or areas sometimes extend beyond or meet across borders. Depending on communication and co-operation, these areas may work together as a whole with common interests, or be left each one behind their own barrier.

The main tasks for providing information on the evaluation of **tourism potential** of the territories are:

- forming a positive opinion about the tourist resources of the territory;
- support for the formation of competitive tourism products;
- assistance in developing programs and projects in the field of tourism;
- an analysis of the economy and infrastructure of the relevant tourist region;
- creation of information and promotional materials;
- organizing special events to promote and impose a positive reputation on the territory, etc. (Kabakchieva, D. Vasileva, V., Sabrieva, S., Angelova, M., 2018)

Border conditions vary across the globe, as international borders have varying degrees of access restrictions depending on (1) their functions and (2) the socio-

cultural features of each country. Both depend on the political and ideological systems that govern the respective regions.

The link between state borders and the development of tourism is complex because borders are manifested and have an impact on tourism in many ways. The dividing line between two countries can become a barrier to tourist flows or can be crossed almost unnoticed. The state and the importance of the state border affect different political and geopolitical factors. Border mode often varies depending on the time and situation. A border that constitutes an obstacle to tourism in one period is normal to become a cross-border tourist destination in another. A border that a country perceives as a threat could at the same time be an attraction and an area of interesting opportunities for the citizens of this territory or its neighboring country (Matznetter, 1979). Even in the same country, it is permissible to have borders with different and often competing meanings.

The workload and permeability of the border influences the development of the tourist infrastructure, the development of tourist services and the transformation of the tourist territories on both sides. Regional development of tourism often has a political and ideological basis, which means that certain political and ideological countries mediate in its growth (Church, 2004). In the context of the national state, industry is often understood as a means of strengthening national competitiveness and identity, and the state border as a specially built environment essential for preserving and strengthening this identity. But such a low physical and/ or psychic permeability (obstruction) hinders the tourist flow and may lead to the development of competitive (dual) infrastructure and facilities in border areas. Consequently, the modern objectives (economic, political, cultural) are oriented towards the development of cross-border partnerships and institutional cooperation. Border zones are gradually being transformed into open common spaces, and state borders are no longer perceived simply as barriers, and more and more often are conceived **as resources**.

Changing the understanding of state borders and the transformation of border areas undoubtedly supports the opportunities and strategies for developing tourism in these regions. In practice, this materializes differently in different regional contexts. Matznetter identifies three options for the location of tourist areas in terms of borders:

1. The border passes between two separate tourist areas located at a considerable distance from each other;
2. The tourist zone is adjacent to the border but is located only on the one side;
3. The border passes through the tourist area itself – i.e. the division into two tourist areas is directly located on both sides of the border. (Matznetter, 1979)

In the first option, the dividing line is simply a barrier or a transit point on the way to a more distant destination, and its impact on tourist flows depends largely on its permeability. The second situation may remain unchanged for many years and tourism will continue to develop only on one side of the border. However, if there is no difficulty in crossing, and if the counterpart also provides sites causing tourist interest, activation and reverse flow is also possible – from the developed to the undeveloped territory. This encourages the growth of tourism on both sides of the border until it comes to the third option mentioned by Matznetter, in which the convergence between the two parts of a formally (politically) divided tourist zone depends to a large extent on the relations between the neighboring countries. In areas

with open borders, tourists often circulate on international routes so freely that practically the political fragmentation of the territory is forgotten.

There is a considerable development at the beginning of the 21st century. Using the approach of Matznetter, D. Timothy explores the nature of political boundaries in the context of tourism. He views them in several ways: as a barrier, as a tourist destination and as a modifier of the tourist landscape (Timothy, 2001). By interpreting the borders and border areas as a tourist destination, the author also offers possible ways to use them following the example of different countries: shopping, international parks, wine tourism, gambling areas, etc.

The essence of international tourism is the passage of travelers (tourists, excursionists) to at least one state border. This is related to crossing border areas of at least two countries, and these territories are often the first or last territories of the country that travelers see. Depending on the extent and nature of their development, they are either unattractive and tourists pass through them, or are enticing and attractive and become the destination of the tourist trip. Sometimes people miss/avoid interesting and desirable destinations just because they are within the borders of another country. Negative perception is often associated with borderline formalities (even at "friendly" borders), with the inconvenience of customs checks, worries about communicating in a foreign language, dealing with foreign currency, and so on. Such moods can really deter some potential tourists from visiting a neighboring country. However, many embrace the crossing of the border as part of the excitement.

Nowadays, the concept of cross-border territories is becoming more and more attractive for tourists because:

- it combines the tourism potential of two or more countries that is larger in quantity and more diverse in nature than the tourism potential of one country alone;
- it gives tourists the opportunity to visit and compare more countries in a short time, which is an additional reason for travel, especially for tourists arriving from other, remote tourist regions (e.g. Asian tourists traveling to Europe).

The **tourism-resource potential** of cross-border areas is significant in most cases. Typically, they have an exceptionally well-preserved natural environment. Tourists observe and/ or visit mountain ridges and peaks, rivers, lakes and other natural sites that have ever been used as a natural physical barrier that hinders free passage. People's attention today is focused on the aesthetic properties of these natural resources and they are a prerequisite for the development not only of ecotourism but also of nature tourism, hunting tourism, photography, wildlife observation, etc. There are also anthropogenic tourism resources. They are usually fortification facilities. The most striking example in this respect is the Great Wall of China. There are also towers, turrets, lighthouses, fortresses, etc. Many of them are related to the divisional function of the border and are built with the purpose of securing the territories and limiting the free passage. Today, with the changing functions of the boundaries of separating to unifying, similar facilities of historical value become a tourist attraction. Cross-border routes for cultural and cognitive tourism are thus shaped. More and more modern facilities such as amusement parks, casinos, congress centers, sports complexes, etc. are being built in border areas. Their

layout is not accidental. In this way, visitors from several countries are attracted, which is directly related to the capacity of such a superstructure and its economic efficiency. Other modern facilities, which were not initially built for tourist purposes, are gradually turning into a tourist attraction or travel motif. These are, for example, free economic zones, logistics centers, commercial establishments operating in a duty-free regime. They are the basis of business and shopping tourism, which are often concentrated in border areas. The differences in the price level and in the legally established conditions of trade are an extremely strong motivation for tourist trips of large groups of people. Bridges, tunnels and other infrastructure facilities may also be of interest. Differences between countries (culture, religion and religious sites, etc.) are another prerequisite for attraction – tourists look not only for an antipode but also for a diverse new environment. Therefore, the greatest advantage of cross-border territories is the diversity they offer. **Tourism** is increasingly viewed as an opportunity for economic revitalization of cross-border areas. In this connection, cross-border routes for cultural, wine, religious, natural and other types of tourism are being developed.

A. Alexandrova and O. Stupina outline several **stages in the evolution** and tourist uptake of the cross-border territories:

1. Opening of the border for tourist purposes.
2. Transformation of the border and its adjacent territories into a tourist landmark.
3. Acquisition of tourist functions in cross-border areas.
4. Making the border a bridge for cross-border cooperation. (Krastev, 2016)

COOPERATION IN CROSS-BORDER TOURISM

Relations between cross-border regions are categorized according to the current situation between neighboring countries: alienation, coexistence, cooperation (mutual assistance), collaboration (cooperation) and integration. The behavior and interaction in these regions can range from almost hostile borders, to weak and subtle efforts to cooperate; from initial attempts to solve common problems to stable relationships and joint efforts and finally to the ideal case in which the two countries are united in their function. Cross-border cooperation between countries is essential in order to achieve sustainable tourism development in an increasingly competitive world. Global political and economic changes require it and many international organizations are working to establish and validate it. Some of them are the United Nations World Tourism Organization (UNWTO), World Customs Organization (WCO), Organization for Economic Cooperation and Development (OECD).

The scope of cross-border cooperation is different: global unions (UN, UNWTO, OECD), regional unions (EU), local cooperation (Euroregions), bilateral networks and programs. The focus on tourism is only a priority for some of these organizations, but nonetheless they all address issues that directly affect the sector: protecting the environment, promoting cross-border travel, cross-border marketing and infrastructure development.

Tourism in border regions is directly dependent on joint work and partnership between countries. **Cross-border cooperation** reinterprets borders and redefines their functions. Changed relations in the world and the development of beneficial links between neighboring countries stimulate their joint actions in different directions – Improving infrastructure, improving communications, modernizing

spaces, opening additional border posts, etc. Cross-border partnership and the implementation of joint projects naturally lead to more efficient use of existing facilities and services and prevent expensive and often unnecessary duplication. (Timothy, 2001)

At the same time, cross-border integration strengthens **regional identity**, which is a prerequisite for successful international tourism, to develop a broad market and maximize tourist potential. Tourism is often interpreted as an expression of freedom and a driver of social change. Cross-border connections allow and encourage closer interaction between tourists and local communities and more efficient use of border areas.

An improved **regional economy** and job creation is another benefit of tourism in these territories. Socio-economic growth as a result of the development of the tourism industry is a powerful tool for changing and imposing a higher standard. Cross-border cooperation in the field of tourism therefore plays an important role in social and regional development. It undoubtedly also acts as a catalyst for innovation and knowledge transfer, as well as maintaining regional competitiveness.

Developing and exploiting this potential undoubtedly acts as a catalyst for structural adaptation and regional progress, contributing to:

- regional economic growth. Tourism is a relatively new business sector in cross-border areas. Its deployment aids the diversification of the regional economy and generates additional income and new economic activities (directly – in the industry and indirectly – opening up new markets for local production and services);
- regional development of the labor market. Tourism is a labor-intensive sector and affects employment levels by creating additional jobs and alternative employment (against the unemployment resulting from restructuring in cross-border territories and job creation in traditional industries). At the same time, it encourages the acquisition of new professional skills and the transfer of knowledge.
- modernization of infrastructure and facilities. Modern tourism requires the availability of high quality infrastructure and services – a network of roads high ways and rail roads), airports, telecommunications, tourist information centers, hotels and places for recreation and entertainment. And naturally – efficient services (public transport, healthcare) as well as shops and markets;
- Attraction of investments and territorial distribution of business. The socio-economic growth resulting from the dynamics of tourism is a powerful tool for changing and imposing a higher standard. The availability of appropriate infrastructure and facilities in combination with the high quality of life and environment influences the attractiveness of cross-border regions. In terms of quality of life and the environment, they have a number of advantages over the large economic centers.

The extent to which tourism can act as an accelerator of development strongly depends on: (1) the characteristics of the respective territories – the availability of tourism resources (coasts, mountains, cultural and historical heritage, etc.); (2) cooperation and partnership between regions; (3) the focus on tourism in developing their strategies for cross-border cooperation.

TYPICAL PROBLEMS IN CROSS-BORDER REGIONS

Along with the benefits and the positive results for cross-border tourism there are also a number of **challenges** related to different social, cultural, economic and political factors. Relationships in each border region have unique features not related to other geographic locations. Individual national regimes on either side of the border affect the lifestyle and culture of the population. While spatial distance is not large, cultural differences in border areas may increase it. This is usually related to the perceptions and stereotypes of people entering an unfamiliar environment. Cultural differences also affect social factors in a similar way. Some countries, of course, are closer to their neighbors than others, but cultural and social features can create barriers for people even in a friendly atmosphere. Formalities related to crossing the border especially increase this type of barriers.

Similar to cultural, economic **differences** are also able to create **barriers** to fruitful cooperation even in good neighborly relations. Because border areas are under the strong influence of the respective national economic system, they are hard to manage their cross-border links.

Political factors can also create problems for cross-border cooperation in the field of tourism. International borders are politically established and usually divide different social systems and ideological views. Political relations in the border regions affect not only tourists but also local players in tourism. The policy also has an impact on higher-level regional cross-border cooperation. These difficulties stem from the political environment on each side of the border and influence decision-making processes for infrastructure and marketing development, laws, decrees and regulations. (Timothy, 2001)

Restrictions stemming from the presence of national borders have always had a negative impact on the development of tourism in cross-border regions, in view of the lack of opportunities to make effective use of the potential of these territories. The main problems for the tourism industry arising from this are the following:

- lack of studies of the tourism sector quality information and analysis of the strengths and weaknesses of the region, its threats and opportunities. Without such in-depth research, it is impossible to set common priorities and goals, to develop guidelines for the development and construction of a differentiated tourism product, making effective use of investments in tourism infrastructure and services;
- potential conflicts between the tourism and other areas of development on both sides of the border, especially in the case of mass tourism. This stems from the tendency to attach too much importance to tourism and create dependence and imbalance in regional economic infrastructure and inconsistencies related to the negative impact on the environment and erosion, as well as a lack of integration with the local culture and way of life;
- lack of a cross-border network of contacts between the public institutions, the tourism support agencies and other organizations (including private legal entities) to support the common efforts aimed at handling the benefits and investing in new tourism products and markets;
- Weaknesses in transport and economic infrastructure, which are required for tourism development, impedes the access to border areas. The lack of internal

connections also impedes the attraction of visitors during the different seasons. This includes restrictions on crossing borders (roads, bicycle routes, tourist routes), public transport across borders, networks of hotels and tourism facilities, as well as difficulties in meeting the expected standards, especially for high-income visitors;

- lack of skills and know-how needed to provide quality tourism services in the cross-border region; lack of marketing skills and knowledge about markets in order to raise awareness of the tourism product development and to carry out an effective marketing strategy in the target markets. An important problem for the development of tourism mainly in the rural border areas is the income leakage and employment reduction in the region due to dependence on external tour operators, transport and travel companies;

- unproductive competition on both sides of the border, which hinders cooperation. Tourism is becoming a global market, where competition is triggered by factors other than geographical proximity. In such a context, a good development strategy implies the offering of jointly diversified products and services in order to attract tourists in a long term;

- Appropriate selection of target market segments and the provision of a whole set of high quality services.

Targeted actions to support cross-border cooperation are needed to overcome the identified problems. Tourism development strategies in these regions should be based on the concept of sustainable development, as well as on the knowledge of the risks associated with the negative effects of tourism (on the environment, agriculture, local communities, etc.). In addition, it is important to replace the idea of strong competition between different areas with the idea that cross-border areas have the necessary prerequisites to offer a common unique tourism product or products.

Taking concrete (planned and coordinated) actions in the field of cross-border cooperation is important to focus on the interdependence of tourism and the environment. The synergy that can be achieved through working together in both areas is a decisive factor for success. In order to be effective, it is necessary to develop strategic approaches based on the assessment of the problems and opportunities available, the identification of cross-border priorities and the establishment of a long-term perspective.

TOURIST FEATURES OF THE BULGARIAN BORDER TERRITORIES

The border territories of Bulgaria are defined in the National Concept for Spatial Development of the Republic of Bulgaria. The document examines:

- The main challenges and potential for the development of the national space;
- Models and scenarios for spatial development;
- National Space Development Strategy;
- The new philosophy of spatial development;

Special attention is paid to the territorial development of tourism. The irregularity in its territorial development is pointed out as a significant problem.

According to the National Strategy for Spatial Development of the Republic of Bulgaria for the period 2013-2025 (NSSD), as a frontier area of the country, a total of

43 municipalities with a land border are perceived, as well as Danube and Black Sea municipalities, which are considered separately. Of all border municipalities, only 4 (Smolyan, Petrich, Blagoevgrad and Kyustendil) are in the central category. The remaining 39 are designated as peripheral. Most of the border municipalities along our western and southern borders can be classified as mountainous.

The document defines 14 coastal municipalities as coastal maritime areas. The main criterion for their choice is their location, as well as the need to integrate and coordinate spatial and territorial planning and management policies in the next programming period. Specifying the Danube coastline shows differences. NSSD designates 23 municipalities bordering the Danube River as Danube municipalities. However, 34 municipalities defined themselves as Danube municipalities and they are members of the Association of Danube Municipalities. Therefore, according to the National Strategy for Spatial Development, 80 municipalities are borderline or about 30% of all 265 municipalities in the country.

The mentioned border municipalities differ significantly in terms of the tourism development in them. The Black Sea municipalities have well-defined tourism functions. Against this background, the Danube municipalities and the municipalities with the land border contrast strongly with their significantly weaker tourist functions. To a large extent, this is historically conditioned by the dividing functions of the borders in the recent past. After 1989, this situation gradually changed with the opening of new border crossing points at all land borders, as well as with the construction of a second Danube Bridge in Vidin (Table 1, Vasileva, 2018). However, they are less than the European Union, where every 50 km of border on average is served by a separate checkpoint.

The above mentioned trends also concern the Bulgarian border zones. Particularly promising are the territories where the borders of three countries meet:

- Bulgaria – Greece – Turkey (the Maritsa River valley);
- Bulgaria – Greece – Northern Macedonia (Nature Park and Belasitsa Mountain);
- Bulgaria – Northern Macedonia – Serbia (the Osogovo Mountain, the gorge of the Erma River, etc.);
- Bulgaria – Serbia – Romania (the Danube coast).

Table 1

Bulgarian border crossing points

Border	Length in km	Number of border crossing points in operation	Number of border crossing points in 100 km
Northern border with Romania	609	11	1,80
Eastern border with the Black Sea	378	4	1,06
Southeast border with Turkey	259	3	1,16
Southern border with Greece	493	6	1,22
Southwestern border with Northern Macedonia	165	3	1,82
Northwestern border with Serbia	341	5	1,46

The geo-strategic importance of the Balkans is determined by the characteristics and historical parameters of today's geopolitical situation in the region. Cross-border cooperation in the field of tourism is increasingly being discussed at various levels. It is a convenient tool for promoting the integration of more countries in the region to the European idea. The creation of consolidated tourism products between the Balkan countries not only stimulates their economic growth and develops cross-border cooperation, but also enhances the region's reputation as a place in Southeastern Europe, which is being modernized and offers good leisure and tourism practices.

The Bulgarian border territories have a well-preserved natural environment. This is a consequence of the restrictive regime of access not only to the borders but also to their adjacent border territories until 1989. In connection with this, as well as due mainly to the mountainous nature of the relief of much of the southern and western borders of the country, these territories are extremely suitable for ecotourism.

A good example in this regard is the Municipality of Madzharovo (Haskovo District), where the active nature conservation center "Eastern Rhodopes" is situated. It is popular among fans of ornithological tourism and bird watching (Birdwatching) across Europe. The only Bulgarian colony of Griffon Vultures lives in the area. Meeting them from a short distance is memorable. Three marked paths lead to a specialized observation site, a photo shelter is also built. The Center was established by the Bulgarian Society for the Protection of Birds in 1996 with the financial support of the Swiss Government within the framework of the Bulgarian-Swiss Biodiversity Conservation Program. Thus Madzharovo changed its image in just a few years – from a former mining town to an active center of Bulgarian ecotourism. Situated on the right bank of the Arda River, the nature conservation center offers accommodation, a camping and a tavern. It is one of the few in the country, built as sustainable structures, self-financing due to ecological tourism.

Its own potential has the newest natural park in Bulgaria, which covers mostly the Bulgarian part of the Belasitsa mountain. At crossroads divided between three countries (Bulgaria, Macedonia and Greece) – in the past the mountain is an arena of dramatic events, and today – a bridge between peoples. Not even ten years ago, it was almost unknown because of the difficult authorization regime for visiting. Since 2001, an international tourist march has been organized to climb Mount Tumba under the motto "Balkans without Borders", although not the highest one, the peak is remarkable for the fact that it rises simultaneously in three countries: the Belasitsa Nature Park is extremely valuable from a biogeographical perspective with the combination of a small (cross-border) territory and Mid-European and Mediterranean flora composed of nearly 1200 plant species, which is approximately 1/3 of the flora of Bulgaria. An additional precondition for the diversity of the species is the altitude differentiation.

Bulgaria is directly interested and actively involved in cross-border cooperation projects, including the field of tourism. They are most common with Greece and Romania, due to the fact that joint EU membership contributes to facilitating such a partnership. Euroregions are among the most successful examples in this respect within the limits of cross-border territories. This form of inter-neighborhood integration often brings together areas related geographically,

historically, economically (with different trade routes) etc. That is why the number of projects on cross-border cooperation in tourism, financed by different European funds, is constantly increasing. In 2018, for example, the SDITOROMAN project was launched, aimed at popularizing and developing the "Route of the Roman Emperors and the Danube Road of Wine". The project is under the COSME program of the European Union. The leading partner is the Danube Competent Center (DCC) from Serbia, and the other partners are from the Netherlands, Germany and Hungary, the Romanian Ministry of Tourism, the National Museum of Zajecar from Serbia and the Regional Museum of History in Rousse (Internet, 2019). The cultural route includes former Roman settlements and sites from the Adriatic coast to the Carpathians and the Danube Delta. It covers 20 places along the route of the Roman emperors and 12 wine regions along the Mid and Lower Danube. The aim is to promote and develop cultural cross-border tourism in the Danube region of Bulgaria, Croatia, Romania and Serbia. The project provides a cross-border trip along the ancient Roman Danube route, which reveals the exceptional natural beauty of the Danube and the hidden historical and archaeological treasures of the countries involved. In the same region, viticulture is more than two thousand years old. Today wine tasting is available in restored and modernized wineries, many of which present ancient wine-growing traditions accompanied by local and regional dishes.

Another interesting project, which aims to increase cooperation in the tourism sector in the cross-border region between Bulgaria and Turkey through the development and popularization of traditional local food and wines is "TransGourmeTur". In the years 2017 – 2018, surveys of gourmet and wine tourism destinations in Bulgaria (the districts of Haskovo, Burgas and Yambol) and Turkey (the Edirne and Kirklareli provinces) were carried out within the project. Potential tourist sites in the cross-border region are identified: hotels, huts, restaurants, wineries, dairies, bakeries, markets, farms, and traditional local recipes for food and drink, traditional food and wine festivals. All collected information is systematized and summarized in a single database used to create a trilingual online gourmet travel guide (with an online platform and mobile application) (Interreg – IPA CBC – Bulgaria – Turkey, 2019). This guide provides an opportunity for visitors to the cross-border region to find everything they need in one place, as well as gourmet tourism packages.

When developing and implementing such cross-border tourist projects, particular attention should be paid to the formation of the tourist product. The aim is to be competitive, to make full use of all the resources on the territory, to be presented in a literate and professional manner and to take into account the social, aesthetic and cognitive needs of the tourists (from the neighboring countries) as well as their national characteristics.

CONCLUSION

In the national state discourse, borders are symbolic of territorial control and restrictions on travel and transport. European integration and the growth of regional cross-border projects explicitly extend this discourse. Over the last few decades, the border territories in the areas with European internal frontiers are gradually transforming into open territories (literally and symbolically) and demonstrate good practices for the improvement of different types of tourism through joint efforts.

The differentiated meaning of the border, which is characteristic of the inward-oriented development of tourism, is left in the past. At present, the importance of the State Line is conditional for tourism. The commercialization of cross-border tourist resources and attractions, the creation of new cross-border tourist businesses and common tourism products has a wide-ranging impact on border reorganization (mental and geographic).

Often cross-border regions share a common historical heritage, related traditions and similar natural assets. In all cases, cooperation favors the creation of a diverse and differentiated tourism product, contributes to economies and effective advertising and communication, as well as to overcoming specific problems related to tourism development (seasonality, employment instability) and at the same time extends the scope of tourism activities. Focused management actions are needed to promote tourism in cross-border regions. These are, for example:

- strategic level co-operation for joint planning and creation of common tourism products and services, market and marketing , as well as the integration of tourism in common policies regarding transport infrastructure, services, environment and human resources development;
- cooperation in specific areas requiring the involvement of various organizations working in the tourism sector (national and regional agencies, local authorities, travel agencies, business and local communities). This includes: coordinated communication and advertising activities; creation of a unified information tourist system representing the sights and attractions, places for recreation and entertainment, tourist routes and links to them; joint development and management of tourist resources (national parks, coastlines, beaches, water areas, etc.); joint marketing and establishment of a cross-border network of providers of tourism products and services; coordinated training in the field of tourism, etc.
- improving the quality of the offered tourism products in order to increase the added value of the industry.

The new cooperative way of developing this business sector in the border territories reflects the ambition to create functional economic spaces and promotes the integrity of the neighboring countries. Tourism is expected to become a major industry and driving force for regional development in rural and peripheral parts of Europe, where the development of other industries is hampered by low population density and long distances. In this sense, it is capable of modeling a new spatial organization of the border regions. The cross-border development of tourism in these areas is an indicator of the process of international integration.

Consumer demand, the influence and responsibilities of the countries and the private sector, intangible factors, external economic and political conditions have a repercussion on the creation of a common cross-border area in border regions. Expanding cooperation between the border regions of a country with its neighboring countries is essential both for improving the economy and for effectively attracting foreign tourists, and for the dynamic development of the tourism industry.

References

1. Church, A. (2004). Local and regional tourism policy and power. – In: A companion to tourism. UK. Blackwell, Oxford.
2. Franklin, A. (2003). Tourism: An introduction. Sage Publications= London, 38-45.
3. Hageman, K., St. Berger, Sh. Gemie, Ch. Williams. (2004). Chris Creating and Crossing Borders: The State, Future and Quality of Border Studies, Wales: University of Glamorgan.
4. Kabakchieva, D. Vasileva, V., Sabrieva, S., Angelova, M. (2018), The role of natural tourist resources for bulgaria's tourism reputation. In Geobalcanica Proceedings from 4-th International Conference Geobalcanica 2018. indexed in Web of Science. Ohrid, p. 277-286.
5. Krastev, V., (2016). Geopolitics and Geostrategy of Tourism. Publishing House of Science and Economics. Varna University. Varna.
6. Matznetter J. (1979). Border and tourism: Fundamental relations. – In: Tourism and Borders: Proceedings of the Meeting of the IGU Working Group – Geography of Tourism and Recreation. Institut für Wirtschaftsund Sozialgeographie der Johann Wolfgang Goethe Universität, Frankfurt, p. 61–73.
7. Timothy D. J. (2015). Border and tourism. Encyclopedia of Tourism online. Springer Publishing House.
8. Timothy D. J. (2001). Tourism and political boundaries. Routledge. London.
9. Tosun, C., D. Timothy, A. Parpairis, D. Macdonald, (2005) Cross-border cooperation in tourism marketing growth strategies. Journal of Travel & Tourism Marketing, 18. (1), pp. 5-23.
10. Vasileva, V., (2018). Bulgaria's Natural Tourism Resources, ed. Himera, Shumen.
11. Dictionary, available at <http://talkoven.onlinerechnik.com/duma/> (Accessed on 29.12.2019)
12. Iliev. U. The Road of Roman Emperors and the Danube Wine Road are popularized in Rousse, available at: https://www.actualno.com/ruse/v-ruse-populjarizirat-pytja-na-rimskite-imperatori-i-dunavskija-pyt-na-vinoto-news_708943.html (Accessed on 29.12.2019)
13. Preliminary Study National Maritime Spatial Plan, with a view to transposing Directive 2014/89 / EU of the European Parliament and of the Council, which entered into force on 18.09.2014 establishing a Maritime Spatial Planning Framework for the MARSPLAN-BS Project Treaty No RD -02-29-267 / 13.09.2017, available at: <https://www.mrrb.bg/static/media/ups/articles/attachments/d747ca682ac1a70380428fd1dc664fb3.pdf> (Accessed on 29.12.2019)
14. The National Spatial Development Concept (2013-2025). Bulgaria. From <https://www.mrrb.bg/bg/nacionalna-koncepciya-za-prostranstveno-razvitie-za-perioda-2013-2025-godina/> (Accessed on 29.12.2019)
15. Trans gourmet Bulgaria-Turkey, available at: <https://www.transgourme.eu/bg/> (Accessed on 29.12.2019)
16. The publication is realized under the project "Resource potential as an opportunity for cross-border cooperation" № ПД – 08 – 121 / 04.02.2019 at the Department of Geography, Regional Development and Tourism of the Shumen University "Bishop Konstantin Preslavski".

Teresa Dieguez

Professor, Specialist (Strategy and Entrepreneurship)
Polytechnic Institute of Cávado and Ave (IPCA) and
Polytechnic Institute of Porto (IPP), Portugal

VIRTUAL REALITY A TRIGGER TO COMPETITIVE ADVANTAGE ON TOURISM

Abstract. *Tourism is a developing sector with a great economic, social and environmental impact. The development of ICT in this sector opens up great opportunities that must be explored. Virtual Reality emerges as a clear bet that tourism promoters must make, as it may become a competitive advantage. This study begins with a literature review, followed by presentation of case studies. Some conclusions are presented and some suggestions for future research are presented*

Keywords: *tourism, virtual experience, experiential marketing, immersion, destination.*

INTRODUCTION

Tourism is a major economic sector, directly contributing, on average, 4.2% of GDP, 6.9% of employment and 21.7% of services exports in the OECD area (OECD, 2018). Tourists value being confronted with new and more attractive experiences (Zarzuela et al, 2013), being Augmented and Virtual Reality (AVR) technologies used to improve the user experience a step further in this learning process (Flavián, Ibáñez-Sánchez & Orús, 2019). The first one is used mainly in the travel, while with the second one is possible to recreate the tourist space elsewhere (Jung, & tom Dieck, 2017). AVR's development generated lots of reconfigurations in various sectors of the economy and the tourism industry relies on it for selling and marketing products and services, serving both professionals working in tourism marketing and consumers to make travel decisions (Intel, 2018). This paper addresses the issue of AVR's use as a tendency of the sector, from the perspective of tourism marketing. It is intended to understand how brands use AVR to communicate their actions. For this, a literature review will be made to understand the state-of-the art, as well as the advantages and limits. Then some practical cases will be presented, followed by discussion and conclusion.

LITERATURE REVIEW

The emergence and development of ICT has a considerable economic impact on a global level, including global transformation of tourism industry (Vukadinović, Knežević & Damjanović, 2016). Development of hardware and data processing, gives opportunity for solution of many complex issues with computers, which allows organisations to centralize ICT in organizational units, to be able to control the overall organization (Buhalis & O'Connor, 2005). These developments are changing the ways people experience the physical and the virtual environments (VE), formed by virtual reality (VR), augmented reality (AR) and mixed/merged reality (MR). Travel companies and destinations are tapping into digital realities for marketing purposes thereby providing customers with a multi-sensory engagement experience with the destination before trips are even booked (Goh, 2017). Being suggested as a substitute for travel and consuming travel experiences (Tussyadiah et al., 2017), VE

are expected to transform several sectors with the tourism industry set to capitalise on the development of these technologies (Mofokeng & Matima, 2018).

In fact, in the context of tourism, VE can be defined as a sensory computer-mediated experience, which facilitates access to the visual and auditory dimensions of a tourist destination (Sambhanthan & Good, 2013). The virtual environment is augmented by various sensory simulations, such as sight, sound and even touch with their respective responses, therefore making it an excellent way to receive, evaluate and manipulate tourism information. It can be configured as a strong ally for the promotion of tourism marketing actions and campaigns, as through devices it is possible to simulate images and graphic environments, in addition to offering a fully immersive and interactive experience, providing a diversity of experiences related to the sector (Oliveira & Correa, 2017). As consumers today become more resistant to visual media traditional sources of information and VE becomes more accessible, it is crucial for tourism marketing professionals be more informed about this technology (Ulrich, 2015). Several authors believe that the immersion felt in virtual experiences causes emotional bonds between what is being viewed and the user. And these emotions cannot be provided by the promoter, alone. For this reason, marketing experiential refers, therefore, to the strategies of involvement and creation of scenarios, with the purpose of creating these immersive experiences. For tour promoters, for example, it is essential to create an appropriate environment that helps to evoke desirable experiences, trying to capture the attention and interest of the potential consumer, ensuring success in selling the product or service (Osterle, Kuhn & Henseler, 2018).

CASE STUDIES

This work is characterized by being a qualitative study, of a exploratory descriptive nature, using the multiple case study method, since it consists of the investigation and description of VE applications used on the tourism sector. For this study it were chosen Marriot Hotels, Qantas, Amadeus, Ascape and First Airlines.

Marriot Hotels, in 2014, as part of their travel campaign, launched the “4D VR experience”, which allowed customers to experience the destination whilst inside a “Teleporter station” (Goh, 2017). The immersive experience allows the customers to smell the ocean when seeing visuals at a beach location or the shaking of the ground when moving through wormholes. In 2015, Marriot Hotels tested out the “VRoom Service” which allowed guests to order VR experiences that could be enjoyed from the comfort of their own rooms (Nafarrete, 2015).

Qantas, in 2015, become the first airline to offer inflight VR entertainment to its guests in its first class cabins on selected A380 services (Velan, 2016). In In 2016 Qantas Airlines introduced a VR application that was available for download on either IOS or Android devices with the aim of allowing future travellers the ability to explore their destination, in particular Australia, even before they arrive. Footage included never before seen aerial videos of Uluru and Kata Tjuta (Velan, 2016).

Amadeus, a book travel agency, with Navitaire, in 2016, unveil the world’s first Virtual Reality travel search and booking experience: from inspiration and search to making a booking, from pricing to ticketing, from managing reservations to managing check-in and departure processes (Vallantin, 2019).

The Ascape VR app is the largest provider of VR travel content with thousands of videos from more than 300 destinations around the world. It was presented on CNBC, National Geographic, BBC, Skift and Travel Weekly. In addition, this app has been selected as Google Play Best of 2017 winner in Japan in the "Most Innovative" category (Ascape, 2016). Ascape recently partnered with (ex) Thomas Cook, curating a collection of VR tours for the agency, and Virtuoso has begun a limited beta test, placing high-end headsets in some member agencies.

First Airlines, since 2018, provides passengers with constrained finances or health issues the ability to experience their dream vacations whilst remaining stationary in Tokyo. Packages include a two-hour flight in a state of the art Airbus seat, surrounded by décor and mimics for maximum realism. The inflight service also includes music for every destination and delicious meals, drinks and snacks served by air stewards (Street, 2018). This Japanese company has designed dream vacations for their guests utilizing VR (Street, 2016).

The big opportunity for tourism companies utilizing VE is in helping their customers to make decisions about where to travel. VE also allows marketers access to a more efficient marketing tool (Graham, 2016).

CONCLUSION

In the tourism sector, there are several opportunities and levels of ICT application for meeting the interests of the marketing. There are some good examples of companies in this sector who already invested in VE and recognize the potential of this technology to attract the public consuming. All the presented case studies indicate the potential of VE for promoting marketing efficiently, whether in the promotion of destinations around the world, whether in the promotion of hotel rooms or other tourist products. Despite the presence of more recent VR applications in the tourism panorama, it is observed that the investment in marketing campaigns requires a long-term planning for financial return. However, technological advances, an association of key elements with high quality can be determinant for the decision-making of tourists, especially for the youngest generations who live connected and in search of new sensations.

In practice, the conclusions of this study confirm the acceptance of VE and its positive impact in the travel decision-making process. Therefore, tourist prosecutors are advised to implement VE strategies in the marketing plan for the future. Additional research is recommended to support this study, in order to effectively understand the implications and opportunities of VE for tourism marketing professionals.

References

1. Arabska, E. (2016). Active social policies - insights in developing a functioning labor market. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences BNEJSS* 2016 (02) 03, pp. 47-63.
2. Ascape. (2016): Ascape VR.
3. Buhalis, D., & O'Connor, P. (2005). Information communication technology revolutionizing tourism. *Tourism Recreation Research*. 30(3): 7-16.

4. Flavián, C., Ibáñez-Sánchez, S. & Orús, C. (2019). The impact of virtual, augmented and mixed reality technologies on the customer experience. *Journal of Business Research*, 100, July, 547-560.
5. Goh, L. (2017). How are digital realities transforming the travel experience and what potential do they bring for the travel business. *Sabre* (online). April 17.
6. Graham, L. (2016). Virtual reality devices could transform the tourism experience. *CNBC* (online). January 8.
7. Intel (2018). *Augmented and Virtual Reality for Service Providers*. Immersive Media Business Brief. Intel Corporation. USA.
8. Jung, T., & tom Dieck, M. C. (2017). *Augmented Reality and Virtual Reality: Empowering Human, Place and Business*. Jung, Timothy, tom Dieck, M. Claudia (Eds.).
9. Mofokeng, N. & Matima, T. (2018). Future tourism trends: Virtual Reality based tourism utilizing Distributed Ledger Technologies. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 7(3).
10. OECD (2018). *OECD Tourism Trends and Policies 2018. Highlights*. Paris.
11. Oliveira, R. & Correa, C. (2017). Virtual Reality como Estratégia para o Marketing Turístico. *Revista Turismo e Desenvolvimento*, 10(2).
12. Osterle, B., Kuhn, M. & Henseler, J. (2018). Brand worlds: Introducing experiential marketing to B2B branding. *Industrial Marketing Management*, 72: 71-98.
13. Nafarrete, J. (2015). *Marriot VRoom Service*. *VR Scout* (online). September 10.
14. Sambhanthan, A. & Good, A. (2013). *A Virtual World Model to Enhance Tourism Destination Accessibility in Developing Countries*. Cornell University, New York.
15. Street, F. (2016). VR-based vacations by First Airlines. *CNN Travel* (online). February 21.
16. Tussyadia, I.P. Wang, D. & Chenge, H.J. (2017). Virtual reality and attitudes toward tourism destinations. In Schegg, R. and Stangl, B. (Eds.), *Information and Communication Technologies in Tourism 2017*.
17. Ulrich, M. (2015). Seeing Is Believing: Using the Rhetoric of Virtual Reality to Persuade. *Young Scholars in Writing*, 9: 5-18.
18. Vallantin, C. (2017). *Amadeus Press Release*, 25 Apr 2017.
19. Velan, K. (2016). *Qantas inflight VR entertainment*. *Apex* (online). June 30
20. Vukadinović, P., Knežević, G., & Damjanović, A. (2016). The Impact of ICT in Business in Tourism-Improving Efficiency, Productivity and Business Performance. *Conference: Sinteza 2016*.
21. Zarzuela, M., Díaz Pernas, F., Calzón, S., Ortega, D., & Rodríguez, M. (2013). Educational Tourism Through a Virtual Reality Platform.. *Procedia Computer Science*, 25: 382-388.

Grozeva M. G.

Ph.D., Assist. Prof.

*National Institute of Geophysics, Geodesy and Geography
Bulgarian Academy of Sciences*

FINANCIAL INVESTMENT MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM IN BULGARIA

Грозева М. Г.,

Главный ассистент, доктор

Национальный институт геофизики, геодезии и географии – Болгарская академия наук

ФИНАНСОВЫЙ ИНВЕСТИЦИОННЫЙ МЕХАНИЗМ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В БОЛГАРИИ

Abstract. *There are conditions for winter, spa, cultural-historical, wine and other types of tourism in Bulgaria. Among them is the rural tourism, whose development started relatively soon. It has not been widely disseminated yet, but Bulgaria's accession to the European Union has created more favorable conditions for its promotion. The article discusses the mechanism of financing business projects related to the development of this type of tourism in Bulgaria.*

Keywords: *investments, rural tourism, financial mechanism.*

Аннотация. *В Болгарии существуют условия для развития зимнего, летнего, бальнеологического, культурно-исторического, винного и других видов туризма. Среди них и сельский туризм, развитие которого началось относительно скоро. Он еще не получил широкого распространения, но вступление Болгарии в Европейский Союз создало более благоприятные условия для его продвижения. В статье рассмотрен механизм финансирования бизнес-проектов в сфере развития этого вида туризма в Болгарии.*

Ключевые слова: *инвестиции, сельский туризм, финансовый механизм.*

Финансовые ресурсы, которые Европейский Союз (ЕС) предлагает своим членам, должны рационально использоваться для развития национальной экономики и повышения уровня жизни в стране. Туризм является одним из приоритетных секторов болгарской экономики. Наиболее развитыми видами туризма в стране являются морской и зимний. Тем не менее, Болгария также имеет значительные возможности для развития относительно нового вида туризма - сельского туризма.

Значительная часть объектов туристского интереса сосредоточена в болгарских деревнях. Сельский туризм является относительно новой нишей для развития в Болгарии после 1 января 2007 года, когда страна была принята в ЕС. Это туризм, который предлагает уют, подлинную красоту, природные пейзажи, захватывающие дух впечатления, хорошую традиционную еду и предоставление услуг для гостей и туристов на европейском уровне в стране.

Объект исследования

Предметом настоящего доклада является представление короткого анализа основной правовой базы и финансового механизма для инвестирования грантов ЕС для развития сельского туризма в Болгарии в первом программном периоде 2007-2013 гг. с момента ее вступления в ЕС. Второй программный период, охватывающий 2014-2020 годы, еще не закончен. Основные понятия,

используемые в этой публикации – сельский туризм и сельские районы. Существуют разные определения для них, особенно на международном уровне. По данным Организации экономического сотрудничества и развития (OECD, 1994) такая дифференциация может быть сделана по нескольким признакам: плотность населения, интенсивность рабочих поездок, относительная доля людей, занятых сельскохозяйственной деятельностью или созданная ими доля добавленной стоимости. ЕС признал, что очень трудно создать однозначное определение сельских районов из-за большой разницы в территориях и населении отдельных стран. Вот почему каждая страна создала свое собственное определение. В Болгарии существует достаточно полный обзор того, что такое сельские районы [1]. В болгарской практике этот термин впервые был использован в связи с Программой вступления в ЕС – SAPARD. Для ее конкретной реализации был принят Национальный план развития сельского хозяйства и сельских районов на период 2000-2006 годов до вступления в ЕС. В этом документе как «сельские районы» определяются «муниципалитеты, в которых самый большой город имеет население менее 30 000 чел. и плотность населения менее 150 чел. / км²».

Те же критерии включены и в Постановлении № 14 от 01.04.2003 г. Министерства сельского и лесного хозяйства и Министерства регионального развития и общественных дел Республики Болгарии. Согласно этим двум критериям к 2018 году из всех 265 муниципалитетов страны 232 были определены как сельские районы. Они представляют 81,0% территории (рис. 1) и 42,0% населения страны. Это означает, что такой вид туризма потенциально можно развивать практически по всей стране.

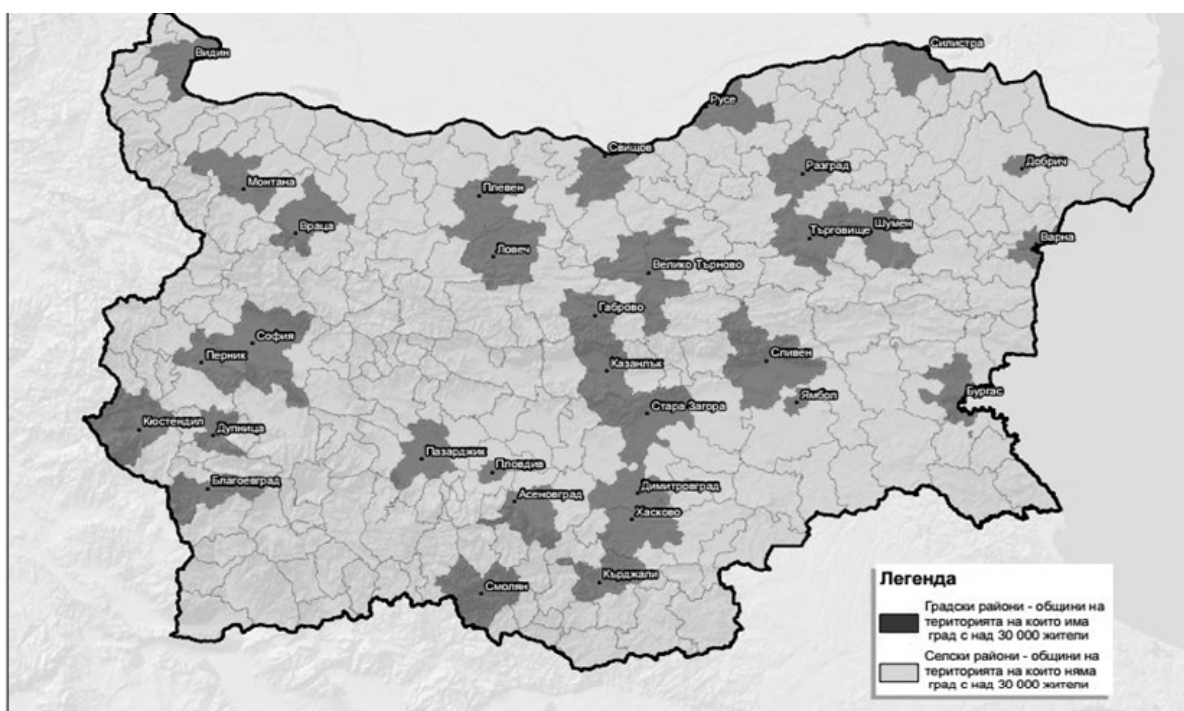

Рис. 1. Сельские районы в Болгарии (в темный цвет окрашены городские районы; в светлый цвет – сельские районы)

Основные нормативные документы

Финансирование развития сельских районов осуществляется в основном через Секцию гарантий Европейского фонда гарантирования сельского хозяйства, что объясняется тем, что схемы развития сельских районов считаются неотъемлемой частью Общей сельскохозяйственной политики ЕС. В 2006 году Европейский совет принял Руководящие принципы ЕС по развитию сельских районов [6].

До сих пор финансированы и реализованы более 1500 бизнес-проектов для развития сельского туризма. Остались все еще некоторые проблемы в этом отношении. Един из них является недостаточная бизнес-культура немалой части населения в сельских районах страны [2].

В 2007-2013 гг. был создан Европейский сельскохозяйственный фонд развития сельских районов (EAFRD) для финансирования политики развития сельских районов в рамках ЕС, включая финансирование несельскохозяйственной деятельности, такой как сельский туризм. Эта политика является одним из основных усилий по сокращению различий между странами ЕС и руководствуется этими принципами. Таким образом, Европейский фонд регионального развития (ЕФРР) и Европейский социальный фонд (ЕСФ) дополняют Европейский фонд развития сельских районов (ЕФРСР), через который выделяются средства в рамках Программы развития сельских районов Болгарии. В этой национальной программе описаны разные виды туристской деятельности, которые финансируются. Для этой цели был создан специальный нормативный документ в котором определены только виды деятельности, связанные с содействием росту доходов и созданием или расширением занятости местного населения в сельских местностях путем поддержки развития комплексного сельского туризма, диверсификации и улучшении туристической инфраструктуры, мест для размещения и питания туристов, аттракционов и услуг и т. п. [3]. После одобрения соответствующего бизнес-проекта и подписания контракта с бенефициаром местные органы власти – мэры и муниципальные советы должны быть уведомлены. Это необходимо, поскольку некоторые виды деятельности, в основном строительные, требуют их содействия в зависимости от местных условий.

Финансовые и гарантийные инструменты

За период 2014-2020 гг. инвестиции для финансирования проектов сельского туризма в рамках специальной меры 6.4 – „Поддержка несельскохозяйственной деятельности“ в рамках Программы развития сельских районов составляют 100 млн. евро. [5]. Финансирование обеспечивается Государственным фондом сельского хозяйства при Министерстве сельского хозяйства, продовольствия и лесного хозяйства, являющийся национальным платежным агентством, которое получает и распределяет европейские субсидии. Финансовая поддержка предоставляется для инвестиций, направленных на: создание новой или модернизации существующей туристской инфраструктуры, строительстве мест для размещения туристов с до 20 комнат, сооружений и/или аттракционов для посетителей, мест для отдыха и развлечений, центров для посетителей для экспонирования местного природного и культурного наследия, строительстве небольших открытых и

закрытых аттракционов, небольших центров декоративно-прикладного искусства, а также временных туристских выставочных центров, объектов и мест для спорта и отдыха, пешеходных и велосипедных маршрутов, рафтинг инфраструктуры и сооружений знаков для туристских объектов и маршрутов, оборудования для обеспечения безопасности, транспортных средств и т. д.

Максимальная стоимость представленного и утвержденного проекта составляет 600 000 евро, из которых 50% софинансируются соответствующим бенефициаром, а оставшиеся 50% - это средства ЕС. Минимальная сумма, с которой могут быть предложены проекты для финансирования, составляет 10 000 евро. Помимо физических лиц, юридические лица, а также муниципалитеты могут подать заявку на финансирование.

Заявители должны соответствовать определенным требованиям. А именно: они должны иметь свой зарегистрированный офис или постоянный адрес в муниципалитете, расположенном в сельской местности; необходимые инвестиции должны быть сделаны в том же муниципалитете в соответствии со всеми экологическими стандартами; необходимо представить бизнес-план, обеспечивающий экономическую жизнеспособность инвестиций в строительстве в течение 10 лет и 5 лет в других областях инвестиционной деятельности. За каждый год соответствующего программного периода платёжное агентство устанавливает сроки подачи бизнес-проектов бенефициарам, которые подают заявки на финансирование. После рассмотрения документации, необходимой для утверждения проекта, подписывается договор с Государственным фондом сельского хозяйства и только тогда можно запросить финансирование. Эта процедура включает в себя три этапа:

1. Авансовый платеж под банковскую гарантию, который не может превышать 50% суммы утвержденной субсидии в евро. Если такая гарантия не может быть предоставлена, она может быть заменена двумя гарантийными компаниями;

2. Промежуточный платеж, который должен быть сделан после завершения средств из авансового платежа; В этом случае средства выплачиваются после проверки адекватности затрат, сделанных на депонированный бизнес-проект. Только после этой проверки производится соответствующий перевод запрашиваемых средств;

3. Окончательный платеж производится после проверки всей финансовой документации руководящим органом. Если существует разница между представленным бизнес-проектом и затратами на разные виды выполненных работ, понесенные расходы не признаются и окончательная оплата не производится.

Платёжное агентство (Государственный сельскохозяйственный фонд) имеет право проверять в течение всего периода реализации утвержденного и подписанного бизнес-проекта.

Заключение

Сельский туризм как одна из альтернатив массовому туризму имеет большие возможности и перспективы для развития, потому что туризм в 21-м веке характеризуется растущим интересом к разнообразному отдыху в

сочетании с высокой привлекательностью, отличными условиями для общения и высокой культурой обслуживания, которые не только привлекают туристов, но и превращают их в постоянных клиентов.

Литература

1. Георгиева, С. 2018. Дефиниране на селските райони. В сп. Проблеми на географията, 1-2, АИ – БАН, София, стр. 35-51/ Георгиева, С. 2018. Определение сельских районов. В журнале „Проблемы географии“, 1-2. Изд. БАН, София, стр. 35-51.
2. Николова, М., М. Линкова. 2009. Барьеры пред развитието на селския туризъм в България. Сп. Диалог, бр. 5, Свищов/ Николова, М., М. Линкова (2009). Барьеры для развития сельского туризма в Болгарии. В журнале Диалог, №. 5, Свищов.
3. Наредба № 14/01.04.2003 г. за Определяне на населените места в селски и планински райони, издадена от Министерството на земеделието и горите и Министерството на регионалното развитие и благоустройството. ДВ, бр. 35/16.04.2003 г./ Постановление № 14/01.04.2003 об определении населенных пунктов в сельских и горных районах, изданное Министерством сельского и лесного хозяйства и Министерством регионального развития и общественных дел. ГВ, выпуск 35 / 16.04.2003
4. Наредба № 32 от 12.09.2008 г. на Министерството на земеделието, храните и горите за условията и реда за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ по мярка "Насърчаване на туристическите дейности" от Програмата за развитие на селските райони за периода 2007 - 2013 г./Постановление Министерства сельского хозяйства, продовольствия и лесного хозяйства № 32 от 12 сентября 2008 года об условиях и порядке предоставления грантов в рамках мероприятия "Содействие развитию туристической деятельности" Программы развития сельских районов на 2007–2013 годы.
5. Програма за развитие на селските райони 2014-2020 г. Подмярка 6.4 „Инвестиционна подкрепа за неземеделски дейности”/ Програма развития села на 2014-2020 гг. Подмера 6.4 «Инвестиционная поддержка несельскохозяйственной деятельности»
6. OECD, 1994. Creating rural indicators for shaping territorial policy. Paris: OECD Publications. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/ALL/>

MANAGEMENT**Snejana Georgieva**

Doctoral student

*Varna University of Economics, Bulgaria***STRATEGIC MARKETING MANAGEMENT IN THE NON-PROFIT SECTOR
COMBINED WITH INNOVATIVE MARKETING TOOLS FOR SOCIAL
ENTREPRENEURSHIP****Георгиева С.,**

докторант

*Икономически университет Варна, България***СТРАТЕГИЧЕСКОТО МАРКЕТИНГОВО УПРАВЛЕНИЕ В НЕСТОПАНСКИЯ СЕКТОР
В СЪЧЕТАНИЕ С ИНОВАТИВНИ МАРКЕТИНГОВИ ИНСТРУМЕНТИ ЗА
СОЦИАЛНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО**

Abstract. *This critical-discussion article on new concepts and management practices is one purposeful attempt to address an under-researched issue, namely: managing public sector marketing, and more specifically, enhancing the effectiveness of the strategic marketing management system in public organizations by searching for new tools, technologies and mechanisms. It has been argued that PR municipal services should apply inbound marketing in their work, and that public relations officers themselves should become marketers. In this sense, the issue of the management of innovation dialogue is raised in order to successfully implement business and public policies and social innovations as a prerequisite for the implementation of administrative reform.*

Keywords: *Public Relations, Public Affairs, Public Policy, Content Marketing, Inbound Marketing*

Резюме. *Настоящата критично-дискусионна статия за нови концепции и управленски практики е един от целенасочен опит да се навлезе в една недостатъчно изследвана проблематика, а именно: управлението на маркетинга в публичния сектор и по-конкретно – повишаване степенята на ефективност на системата за управление на стратегическия маркетинг в публичните организации, чрез търсене на нови инструменти, технологии и механизми. Застъпена е тезата, че PR общинските служби следва да прилагат в работата си инбаунд маркетинга, а самите служители по връзки с обществеността да се превърнат в маркетинголози. В този смисъл е застъпен въпроса за изграждането на мениджмънт на иновационния диалог, с цел успешно осъществяване на бизнес и публични политики и социални иновации, като предпоставка за осъществяване на административна реформа.*

Ключови думи: *Пъблик рилейшънс, Пъблик афеърс, публични политики, контент маркетинг, инбаунд маркетинг*

Общуването е процес, чрез който хората, както и останалите живи организми и информационни системи, обменят информация 1. Целта на комуникациите е да водят до промяна в нагласите на обществото, определена група от хора или дори един конкретен човек, организация, спрямо бъдещето изобщо. В този смисъл ефективното излъчване на послания е съществено условие за успеха на всеки аспект от функционирането на една организация 2. За обезпечаване на ефективна комуникация са необходими надеждни комуникационни средства и екип с възможност да отстранява чрез

технологични и нетехнологични средства проблемите в средствата за комуникация.

Връзки с обществеността е дейност, която създава взаимноизгодни взаимоотношения между дадена организация и нейните потребители, от които взаимоотношения зависи нейният успех или провал. Съществуват множество различни и взаимно допълващи се схващания и определения за връзките с обществеността. Известни са над 500 схващания и определения за връзките с обществеността. Много популярна е дефиницията, предложена от Фондацията за PR-изследвания и образование, която я формулира след анализ на 472 определения 3: “Пъблик рилейшънс е отличителна управленска функция, която помага за установяване и поддържане на двустепенна комуникация, разбирателство, одобрение и сътрудничество между една организация и нейните публики.” Един от класиците на съвременния пъблик рилейшънс смята, че това е изкуство, обърнато към социалната наука, в която обществените интереси са взети под внимание по-добре, отколкото финансовите 4. Скот Кътлип, Алън Сентър и Глен Бруум дават следното определение: “Пъблик рилейшънс е мениджърска функция, която идентифицира, установява и поддържа взаимно изгодни взаимоотношения между организацията и различните публики, чиито успех или провал зависи от тях” 5.

Връзките с обществеността са сравнително нова професия и практика за нашата страна. Тепърва се натрупва практически опит, който ще постави основите на българските традиции в областта на връзките с обществеността.

Пъблик афеърс (на английски: Public affairs, буквално: обществени дела) е частта от PR, която се занимава с публичната политика и публиките като оказва въздействие върху сформирането ѝ/им 6.

Проблемите на организацията-изпълнител (най-често публична администрация) на общинска политика проект/програма, често произтичат от липса на опит в областта на връзките с обществеността и пасивно изчакване другите сами да се заинтересуват от дейността ѝ. Така рисковете относно целите на проекта да останат неразбрани от обществеността или други институции са съществени, а не е изключено да се появят и негативни реакции в медиите. Употребата на понятието „публични политики“ се превръща през последните две и повече десетилетия в задължителна част от публичния речник на политици и държавни служители. Употребата му обаче не води автоматично до промяна в практиките и начина на действие, които то предполага. „Говоренето“ за политики не означава задължително възприемане на подхода на „политиките“ във всекидневната работа на публичните власти. Като всяко сложно понятие и „публичните политики“ не отразяват просто конкретен факт и не отговарят на въпроса „какво“, а носят съдържание, което задава отношение към фактите и отговаря на по-сложния въпрос „как“. Така публичните власти, които „правят политики“, не правят нещо ново, което досега не са правили, а го правят по-скоро по нов начин, който отговаря на нови потребности и нови предизвикателства. Подхода на публичните политики – както в говоренето, така и в действителен институционален план, се възприема от българското общество като част от процесите на административна реформа. Това, което не може да се промени непосредствено и съответно изисква време, е промяната в културен

план. Тя предполага разбиране и съзнание за особеностите на публичните политики и приспособяване на административните дейности към тях.

Какво означава популяризиране на общински проект/програма чрез конкретни дейности? Най-общо казано, касае се не за някаква идеологическа пропаганда, а възможност да се асоциират положителните резултати с тази идея. Разпространяването на информация за общински политики, предстоящи проекти и програми сред целевата група и сред по-широка общественост е важен елемент от цялостната работа на Пъблик афеърс специалистите в общинската администрация. В много случаи това е един от критериите за успех на дадения проект/програма, което се обуславя от необходимостта добрите практики да станат достояние за повече хора. В най-широк смисъл контент маркетингът е маркетинг, който използва съдържание, за да популяризира (маркетинга) публични услуги. Съдържанието на публичното съобщение може да е офлайн - оформено като книжни брошури и други печатни бланки (материали). Когато се говори за контент маркетинг, се има предвид преди всичко съдържание. Съдържанието може да е моделирано за онлайн употреба, под формата на блог постове, инфографики, видео и слайдове. За да се максимизира успеха от действията по привличане на граждани и фирми за участие в общински политики/програми, съдържанието (маркетингът чрез съдържание) трябва да е част от по-големия инбаунд маркетинг процес 7. Инбаунд маркетингът разчита на най-сложното от всички предимства, а именно PR службата да има какво да каже на обществената аудитория и да го поднесе по интересен начин. Колкото по-често се случва този цикъл на говорене, толкова по-вероятно е потенциалният потребител на публична услуга/програма да се превърне в реален такъв.

Инбаунд маркетингът е мрежа или набор от PR инструменти, технологии и процеси, които работят заедно заедно за генериране на трафик към уебсайта на общинската институция – и от този трафик, получаване и оформяне на лийдове, които в крайна сметка евентуално ще се превърнат в потребители на публични услуги. Според мен, инбаунд маркетингът е най-добрата и най-достъпна методология, която може да бъде в помощ постоянно, за предлагане и изпълнение на административни политики/програми онлайн.

Разликата между контент маркетингът и инбаунд маркетингът може и следва да се търси единствено в инструментите, технологиите и механизмите на предлагане на съдържанието на уеб страницата на общинската администрация. За да „работи“ добре инбаунд маркетингът се нуждае от много повече от съдържание, набавено посредством:

1. Предоставяне на съдържание – под формата на електронни книги.
2. Събиране на контакти чрез проследяване посетителите на уебсайта.
3. Маркетинг автоматизация – потвърждаването на мейл регистрация.
4. Добре организирани и оформени SEO оптимизирани страници (лендинг страници), към които да се препращат посетителите.
5. Имейл маркетинг интеграция – за оптимално използване на съдържанието за популяризиране и повишаване на осведомеността.
7. Призови за действие – изображения, бутони и др.
8. Социално споделяне като инструмент за публикуване на съдържание в социалните канали в точното време и към точната аудитория.

Благодарение на повишаването на публичност относно дейностите, осъществявани от общинските администрации, може и ще се съдейства за увеличаване на възможностите за ефективен граждански контрол върху дейността на администрацията. От ключово значение е да се осигури отваряне на база данни и информационни източници за гражданите, както и информацията относно всички сключени от Общината договори за възлагане на обществени поръчки, свързани с реализацията на социални политики и програми. В този смисъл може да се обобщи: Връзките с обществеността в публичния сектор не са само дейност по управление на информацията, свързана с публичния имидж на известни или публични личности, организации и програми. Това е дейност, която създава взаимноизгодни взаимоотношения между дадена организация и нейните потребители, от които взаимоотношения зависи нейният успех или провал. Наложителен е извода: публичен рилейшънс е управленска дейност.

Комуникацията към целевите групи касае основно представянето на общинските дейности на регионално ниво чрез контакти с национални медии, активно присъствие в интернет, специални тематични събития, информационни бюлетени и др. В крайна сметка целта на Публичен афеърс общинските служби е да насочат посетителите към сайта си, да ги преобразуват в потенциални потребители на публични услуги и социални програми, като в последствие да превърнат някои от тях в реални потребители/партньори. Инбаунд маркетинга осигурява повторяем процес, който генерира последователни резултати, докато инбаунд маркетинговите инструменти и технологии улесняват стъпките в процеса и помагат на общинския дигитален маркетингов екип да спести време и да направи всичко още и още по-добре. Съдържанието е ключово за контент маркетинговия процес, но само по себе си, то не може да донесе трафик, да обхване лийдове, да превърне тези лийдове в клиенти по начина, по който го прави инбаунд маркетинга. Инбаунд процеса помага сам по себе си да се постигне успех. Чрез употребата на точните ключови думи, които използват при търсене информация за предстоящата/изпълняваната общинска политика/програма лица, публичният бранд ще се класира по-добре по тези ключови думи. По този начин повече хора, които ще търсят подобни на общинските услуги, ще намерят полезното за себе си съдържание и ще откликнат на съдържанието.

Автоматизираните инбаунд маркетингови инструменти и технологии могат да помогнат за осъществяване на бързи и адекватни действия във връзка с процесите за осигуряване на лийдове. Следователно, съвременният маркетинг в нестопанския сектор се явява средство за по-успешно задоволяване на потребности, идентифицирани по профил на сегмента.

References

1. Бернайс, Е., Пропаганда, Изток-Запад, 2019
2. Кътлип, С. и др., Ефективен Публичен Рилейшънс, второ българско издание, Рой-Комюникейшън, 2007
3. Чутуркова, М., „PR етика“, София, Сиела, 2008
4. Bernard Berelson, В и М. Janowitz, Reader in public opinion and communication, Мичиганският университет, Free Press, 1966
5. <http://pr.start.bg/article.php?aid=2263>

Fedyunin D.V.,

Doctor of Economics, Professor

Lochan S.A.,

Doctor of Economics, Professor

Bezpalov V.V.,

Doctor of Economics, Professor

Zharavin E.I.

Master's student

Plekhanov Russian University of Economics

**COMPETITIVE ANALYSIS OF THE MARKET OF PREMIUM CAR BRANDS
IN MOSCOW AND THE MAIN FACTORS OF ENVIRONMENTAL IMPACT
ON THE PROCESSES OF USING REPUTATION MANAGEMENT IN THE
INTERNET TO ENSURE THE SUSTAINABILITY
OF MARKET BRANDS**

Федюнин Д.В.,

доктор экономических наук, профессор

Лочан С.А.,

доктор экономических наук, профессор

Безпалов В.В.,

доктор экономических наук, профессор

Жаравин Е.И.

магистрант кафедры

РЭУ им. Г.В.Плеханова

**КОНКУРЕНТНЫЙ АНАЛИЗ РЫНКА ПРЕМИАЛЬНЫХ АВТОМОБИЛЬНЫХ
БРЕНДОВ Г. МОСКВЫ И ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ СРЕДОВОГО ВЛИЯНИЯ НА
ПРОЦЕССЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕПУТАЦИОННОГО МЕНЕДЖМЕНТА В
ИНТЕРНЕТ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОСТИ РАЗВИТИЯ БРЕНДОВ
РЫНКА**

Abstract. *The article presents information about the results of competitive analysis of premium car brandsmarket, as well as the main factors of environmental influence on the processes of using reputation management in the Internet when building a harmonious relationship with target audiences.*

Keyword. *competitive analysis, reputation management, sustainable development, premium brands, communication component*

Аннотация. *В статье представлены сведения о результатах конкурентного анализа рынка премиальных автомобильных брендов, а также структурированы основные факторы средового влияния на процессы использования репутационного менеджмента в интернет при выстраивании гармоничных отношений с целевыми аудиториями.*

Ключевые слова. *конкурентный анализ, репутационный менеджмент, устойчивое развитие, премиальные бренды, коммуникативная составляющая*

Отечественный автомобильный рынок еще в 2012 году характеризовался тремя критериями: стабильно растущим спросом, избыточным предложением и обостренной конкуренцией [1]. Тем самым, он мотивировал мировых лидеров автопрома активно открывать на территории РФ свои представительства и

формировать обширные дилерские сети [2]. Экономический кризис 2014-2015 годов впервые пошатнул эту ситуацию и число автосалонов начало сокращаться, некоторые марки покинули рынок, и, по оценкам экспертов, в ближайшие несколько лет может закрыться каждый четвертый дилерский центр [3]. Парадоксально то, что несмотря на сложившуюся экономическую ситуацию в стране, премиум-бренды, напротив, продолжают расширять свои дилерские сети. Среди них можно выделить немецкую тройку и такие автомобильные марки, как Jaguar, LandRover, AlfaRomeo, Lexus. По мнению Вячеслава Зубарева, председателя совета директоров «ТрансТехСервис», самого крупного регионального авторитейлера, на целевой аудитории премиальных автомобилей перепады в экономике и курсе валют отражаются незначительно, поэтому дилеры стремятся пополнить свой портфель именно дорогими брендами [4].

Речь в, первую очередь, идет о самых популярных московских дилерских сетях, таких, как «MajorAuto» и «РОЛЬФ». Ведь чаще всего, согласно данным «Автостат», дорогие иномарки приобретаются россиянами именно в Москве и в Санкт-Петербурге. В 2018 году в Москве было продано 51,7 тыс. автомобилей, а в Санкт-Петербурге – 16, 5 тыс. единиц. В то время, как суммарное число реализованных машин на территории России в премиум-сегменте в 2018 году составило 150 тыс. шт.[5] То есть примерно 35% премиальных автомобилей в год продается в Москве. Такой высокий показатель объясняется тремя основными причинами: 1) В Москве сосредоточен наибольший процент обеспеченной аудитории, которая может позволить себе товары высокой ценовой категории; 2) Не все премиальные автомобильные бренды имеют обширные дилерские сети, охватывающие регионы России, а если и имеют, то либо выбор ассортимента и комплектаций в наличии невелик, либо ожидание нужной комплектации/транспортировка автомобиля из столицы занимает много времени; 3) И самое важное это то, что дилерские центры в Москве и их менеджеры предоставляют более гибкие и лояльные условия на приобретение автомобилей: делают скидки, дополнительные предложения и оказывают сервис более высокого класса, тогда как полномочия менеджеров в региональных автосалонах весьма ограничены. Второй и третий пункты являются основными мотивами приобретения машин в московских автосалонах для покупателей со всей страны.

Прежде, чем совершить покупку, нужно все качественно обдумать, сравнить варианты и посоветоваться с экспертами. Но физический доступ к московским точкам продаж для покупателей из регионов – отсутствует, а по телефону менеджеры автосалонов не всегда дают исчерпывающую информацию, приглашая лицом-к-лицу обсудить возможные варианты и предложения. В то же время, доверие к представителям дилерского центра, как было выяснено ранее, в России ниже, чем на Западе. Связано это с тем, что они могут умалчивают объективные факты, принижать достоинства конкурентной марки, чтобы совершить сделку и получить выгоду. Поэтому потенциальные покупатели обращаются к Интернету-источникам. С какого ресурса они начнут, сколько их просмотрят и на каких закончат – неизвестно. Базовый список площадок включает в себя: 1. Официальные сайты автопроизводителей

(знакомство с модельным рядом и конфигуратором цен), 2. Сайты-отзовики (Знакомство с отзывами владельцев о разных марках и моделях), 3. Тематические порталы и форумы (обсуждение имеющихся вариантов и помощь в выборе), 4. Странички брендов в социальных сетях (отслеживание новостей и интересных предложений).

В связи с этим обостряется ситуация соперничества премиальных автомобильных марок и их московских дилерских центров за каждого состоятельного клиента в Интернете. Со стороны же потенциального покупателя, который переходит с одного ресурса на другой, ключевыми триггерами при выборе марки и автосалона становятся описанные пользователями и автоблогерами характеристики автомобиля в сравнении с конкурентами, его надежность (упоминаемость частоты поломок), привлекательность предложения у дилера, стоимость и уровень сервиса, а также другой покупательский опыт. По нашему мнению, именно то, что говорят клиенты об автомобилях на целевых площадках, как оперативно реагирует представительство бренда на возникающие очаги негатива и какая репутация в Интернете в целом, является для потенциального клиента важным критерием выбора в пользу той или иной марки. Особенно это свойственно для премиального сегмента, аудитория которого ожидает и требует высокого уровня сервиса и обслуживания.

Работа брендов с каждым отдельным клиентом стала прозрачной для всех пользователей Интернета, а значит и вероятность, частота возникновения репутационных рисков возросла. Теперь опыт каждого отдельного человека попадает на всеобщее обозрение и оказывает весомое влияние на отношение других пользователей к продукту/услуге. Получив некачественный сервис или машину с дефектом, пользователи все чаще обращаются к онлайн-площадкам для выражения своего негатива в адрес автопроизводителя. При этом помимо реальных владельцев автомобилей марки периодически можно обнаружить комментарии «засланных казачков» конкурирующих компаний, бывших обиженных сотрудников, действующих под видом рядовых пользователей, чьи упоминания носят негативный оттенок и могут нанести значительный вред репутации.

С расширением информационного поля и появлением множества разных видов ресурсов, московские представительства премиальных автомобильных брендов стали в обязательном порядке использовать автоматизированные системы мониторинга, настроенные на семантику бренда и названия конкретных моделей в Рунете. Главная задача в такой среде: во время обнаружить источник отзыва, негатива, вопроса и отреагировать на него в зависимости от надобности соответствующим образом. Каждая такая ситуация, во время взятая под контроль, улучшает общие показатели репутации автомобильного бренда в Интернете и работает на формирование общего информационного поля. Чем насыщенней информационное поле с точки зрения количества упоминаний, чем эти упоминания весомей по объему и эмоциональности, тем устойчивее информационное поле бренда к нападкам и негативу со стороны конкурентов и недоброжелателей. Поэтому в рамках конкурентной среды репутация премиального автомобильного бренда

выступает гарантом устойчивого развития, обеспечивающего лояльность текущих и поток новых клиентов. Сформировать надежную репутацию и защитить ее в таких условиях можно только при помощи комплексного подхода, разработанного Прохоровым Н.В. и Сидориным Д.А..

Таким образом, рынок премиальных автомобильных брендов в Москве характеризуется:

1. Высоким уровнем спроса и стремительно растущими продажами даже в условиях кризиса как за счет москвичей, так и за счет покупателей из регионов;

2. Более широким спектром возможностей адаптации под нужды клиентов, чем региональные автосалоны: широкий ассортимент, гибкие цены, доступность спецверсий, уникальные предложения;

3. Высоким уровнем конкуренции в оффлайн и онлайн среде.

Перечисленные факторы обуславливают следующие особенности использования репутационного менеджмента в Интернете для формирования устойчивого развития премиальных автомобильных брендов в Москве:

1. Необходимость поддержания насыщенного и положительного информационного поля как привлекательного образа для потенциальных клиентов;

2. Использование автоматизированных мониторинговых систем для отслеживания всех типов упоминаний бренда: отзывов, вопросов, нападков недоброжелателей и конкурентов;

3. Применение комплексного подхода по управлению репутацией, разработанного Прохоровым Н.В. и Сидориным Д.А. в связи с многоканальностью коммуникации.

4. Коммуникацию от лица официального представителя в рамках обеспечения обратной связи с клиентами и разрешения их проблем;

5. Реализацию нативных форматов продвижения через агентов влияния для воздействия на покупательские интенции аудитории;

Прежде, чем анализировать присутствие бренда «LandRover» в Интернете, остановимся подробнее на истории развития компании, на том, как ее автомобили появились в России и что было с ее репутацией до этапа высокой соцмедийной активности.

«LandRover» - британская автомобилестроительная компания, специализирующаяся на производстве автомобилей повышенной проходимости класса «премиум». С 2008 года принадлежит индийской компании TataMotors. Входит в состав группы JaguarLandRover. В Россию до 2006 года автомобили компании поставлялись исключительно серыми дилерами или «перегонщиками». Соответственно, ни официальных дилерских центров, ни сервисов обслуживания, не было. Кроме того, автомобили, поставлявшиеся из Европы, были совсем не адаптированы под суровые климатические и дорожные условия России. В комплексе это все приводило к тому, что автомобили часто ломались, а людей, специализировавшихся на обслуживании «LandRover» не было, в некоторых случаях ремонт приходилось осуществлять посредством проб и ошибок. Найти запасные части было также не просто, владельцы были вынуждены заказывать их из Европы, а это опять же «влетало в копеечку».

Поэтому этап присутствия бренда на территории РФ до открытия официального представительства нельзя назвать позитивным. Уже тогда начали зарождаться мифы о высокой «ломучести» британских автомобилей и неремонтопригодности. С другой стороны, автомобили «LandRover» приобретались в то время, очень обеспеченными людьми, которым хотелось «экзотики». Это была исключительно эмоциональная покупка, которая не претендовала на холодный расчет и в следствие возникновения проблем не несла большого негатива в массы.

В 2006 году «LandRover» открывает в России официальное представительство, разворачивает сеть дилерских центров и начинает массовую продажу автомобилей. С этого момента и вплоть до 2008 года продукция компании пользуется высоким спросом и интересом со стороны аудитории. Продажи постепенно растут, автомобили все чаще появляются на улицах столицы и в регионах. Однако в 2009 году происходит резкий спад продаж.

Он объясняется сразу несколькими причинами: 1) мировой экономический кризис 2008-го года, коснувшийся всего автомобильного сегмента и российского рынка в целом, 2) продажа концерна «JLR» индийской корпорации «TataMotors», 3) участившиеся слухи о «ломучести» и стоимости обслуживания автомобилей «LandRover».

Если по первому пункту все однозначно и понятно, то по второму и третьему требуются дополнительные разъяснения. Покупка «LandRover» корпорацией «TataMotors», с одной стороны, вывела бренд из кризиса спустя пару лет, а с другой, отразилась на имидже компании, клиенты начали говорить о потере европейских корней, об утрате аутентичности автомобилей [6]. Что касается проблем с технической частью, то эффект «сарафанного радио» о ненадежности автомобилей был запущен «отцом» российского блогинга, Артемием Лебедевым. С этого момента и начинается пересечение интересов бренда и соцмедийных активностей пользователей, пошатнувших устойчивость развития бренда в России.

Ключевые ситуации в сети Интернет, повлиявшие на репутацию бренда «LandRover»:

- 2008 год – публикация Артемием Лебедевым статьи «Приключения «LandRover» в России», повествующая о большом количестве поломок автомобиля в течение путешествия по России, а также о безответственности дилерских центров JLR[7]

- 2010 год – массовые петиции, сборы подписей от лица владельцев «LR» на тематических форумах и в клубах автолюбителей по причине долгой доставке автомобильных запчастей, задержек обслуживания по устранению неполадок в официальных сервисных центрах[8]

- 2016 год – громкий скандал в Магнитогорске, связанный опять же с поломкой и отказом дилера от гарантийного ремонта (причина – истек гарантийный срок, хотя пробег автомобиля составлял всего 37.000 км). В следствие чего владелица «LR» запустила офлайн- и онлайн-кампанию против ДЦ и официального представителя в России.[9] По истечению скандала дилерский центр в Магнитогорске закрылся.

• 2017 год – видеоролик с замерзшими дверьми автомобиля «LandRover». Ключ не помогает открыть дверь, служба поддержки на дорогах обещает приехать через сутки. Владелец разбивает окно автомобиля топором [10].

Эти всплески негатива в сети были обнаружены при помощи мониторинговой системы YouScan: они получили широкое распространение в сети (репосты, обсуждения) за счет своей вирусности, за счет того, что премиальный продукт оказывается крайне низкого качества, и при этом представительство бренда не реагирует на эти ситуации должным образом. Так как ключевые параметры компании, ценные для стейкхолдеров (в первую очередь, для потребителей и сотрудников) пошатнулись, будущее бренда как и устойчивость его развития оказались под вопросом.

По этой причине в сети зародились негативные мифы о продукции «LR», которые регулярно всплывают и в новом контенте, связанном с брендом. Пользователи транслируют эти идеи, которые стали своего рода «фразеологизмами»:

- «Владельцы ЛендРовер не здороваются на улице, так как с утра уже виделись в сервисе»
- «Если ты видишь ЛендРовер, то он едет либо с сервиса, либо на сервис»
- И прочее.

Исправить сложившуюся ситуацию может только комплексный подход к восстановлению и защите репутации. Поэтому обратимся к текущему информационному полю бренда и попытаемся определить, какова ситуация вокруг компании «LandRover» в Интернете.

Для этого, как отмечалось ранее, предлагается использовать мониторинговую систему YouScan и ручной мониторинг.

Этап 1. Мониторинг информационного поля (2017 год VS 2018 год)

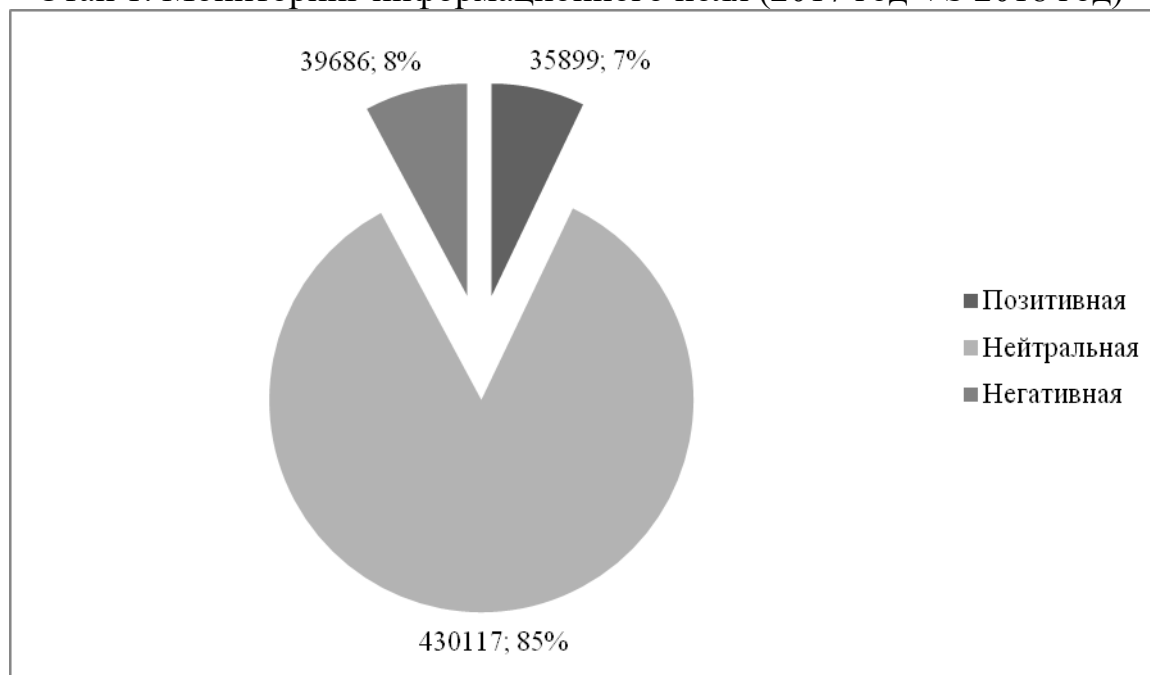

Рис. 1. Распределение тональности упоминаний о бренде «LandRover» за 2017 год [11]

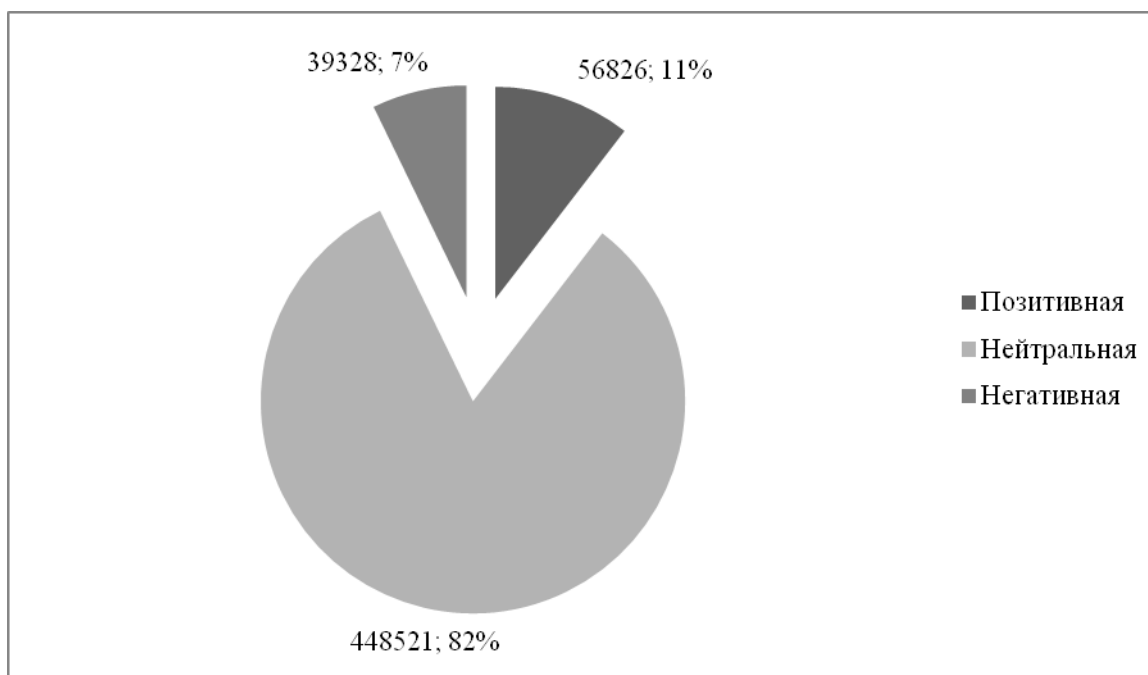

Рис. 2. Распределение тональности упоминаний о бренде «LandRover» за 2018 год

Сопоставляя рис. 1 с рис. 2, можно увидеть, что общее количество упоминаний о бренде незначительно, но увеличилось. Доля позитивных упоминаний о бренде увеличилась на 3.3%, доля негатива сократилась на 0,6%. Можно предположить, что компания реализовала ряд продуктовых или маркетинговых активностей, повысивших лояльность пользователей в Интернете.

Перейдем к рассмотрению точечных активностей по управлению репутацией бренда в сети в том порядке, в каком чаще всего с ними сталкивается потенциальный покупатель

Этап 2. SERM – поиск отзывов об автомобилях «LandRover».

Как правило, пользователи ищут отзывы используя ключевые запросы в поисковиках. Наиболее популярными поисковыми сервисами в России являются Google и Yandex. Возьмем для анализа два самых популярных автомобиля в линейке «LandRover»: Discovery и RREvoque. Сайты-отзовики и форумы позволяют нам оперативно оценить уровень отношения пользователей к продукту. Так, исходя из просмотра первых двух страниц по ключевым запросам об автомобилях «LandRover», резко негативной информации обнаружено не было, а средний рейтинг отзывов составил оценку 4.6/5. Можно сказать, что данное направление реализовано успешно и в случае, если потенциальный покупатель захочет ознакомиться с пользовательским контентом от других владельцев, у него сложится положительное впечатление о продукте.

Далее пользователь, погружаясь в процесс принятия решения, переходит на профильные ресурсы, связанные с автомобильной тематикой для того, чтобы получить совет/проконсультироваться с другими автолюбителями

Этап 3. ORM: общественное мнение на профильных ресурсах (2018 год)

Самыми охватными тематическими ресурсами в России являются Drom.ru, Drive2.ru, Авто.Mail. Там превалирует аудитория, которая глубоко погружена в автомобильный сегмент (рис. 3).

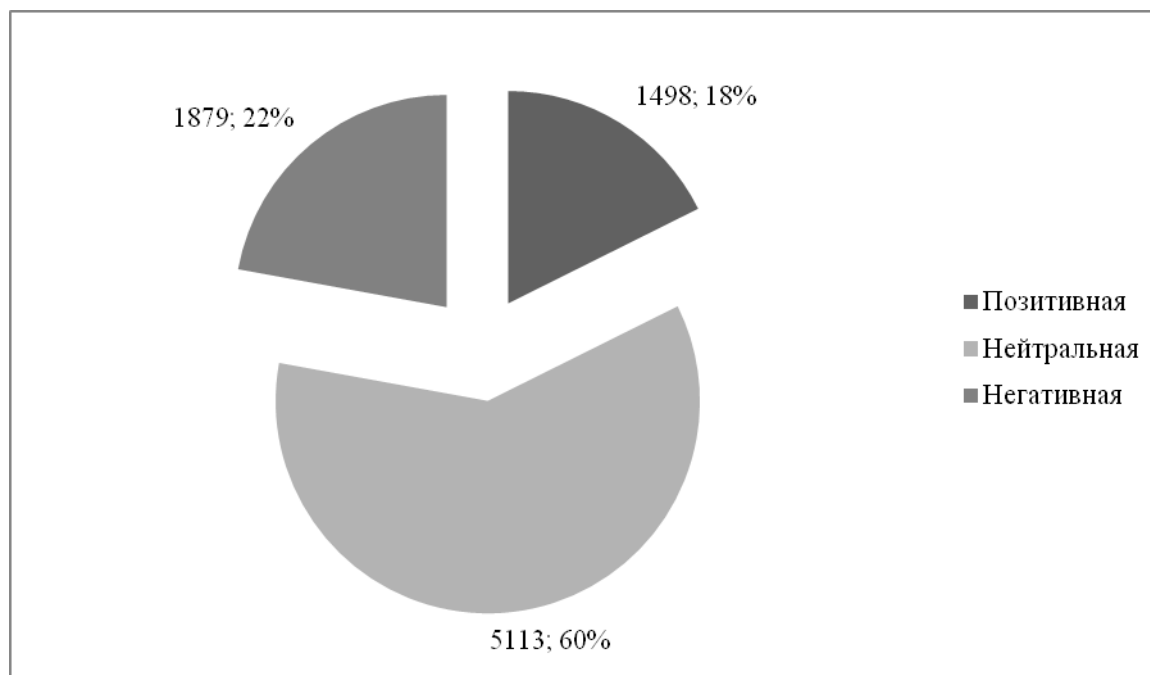

Рис. 3. Распределение тональности упоминаний о бренде «LandRover» на тематических ресурсах Drom.ru, Drive2.ru, Авто.Mail [12]

Кроме того, значимую часть пользователей составляют те, кто находится на этапе выбора автомобиля и хочет получить консультацию со стороны «опытных» пользователей. Обычно дискуссии строятся в таком формате, что новоиспеченный участник сообщества создает дискуссию, в которой описывает имеющийся у него бюджет, необходимые характеристики автомобиля и называет несколько моделей, из которых он делает выбор. Пользователи постепенно включаются в дискуссию, задавая уточняющие вопросы, приводя аргументы в пользу того или иного авто.

Так, сопоставив рис. 2 и рис. 3, можно увидеть, что тональность на тематических ресурсах более определена нежели в информационном поле вокруг бренда в целом (доля нейтральных упоминаний меньше на 22%, а доля негатива и позитива выше на 13% и 7% соответственно). Это значит, что пользователи на автомобильных порталах высказываются более конкретно относительно продукта: практически в равной степени как в пользу моделей «LandRover» (17,6%), так и против (22,1%). В целом, это хорошие показатели, учитывая то, что речь идет о премиальном бренде, который не всем в нашей стране по карману. Однако стоит уделить особое внимание этим ресурсам, так как на них превалирует экспертная аудитория, оказывающая сильное влияние на решение пользователей о покупке. Выровнять баланс между позитивными и негативными комментариями в данном случае можно при помощи внедрения агентов влияния, транслирующих реальные УТП модельного ряда и развеивающих мифы о ненадежности автомобилей «LandRover».

Этап 4. ORM: коммуникационная стратегия на собственных страничках бренда в социальных медиа (апрель-октябрь, 2019 год). Почитав отзывы и посоветовавшись на тематических ресурсах, пользователи начинают проходить тест-драйвы, погружаются в бренд и подписываются на официальные странички для мониторинга продуктовых и финансовых предложений. Вручную проанализировав официальные странички бренда «LandRover» во Vkontakte, Instagram и Facebook, было обнаружено большое количество неконструктивных негативных комментариев со стороны аудитории. От лица бренда было осуществлено всего 3 реакции.

Этап 5. CrisisORM/HotlineCases: реагирование на негативные публикации клиентов и потенциально кризисные ситуации.

Не менее важной частью управления репутацией является обработка жалоб и комментариев текущих владельцев автомобилей. По тому, какой у бренда уровень клиентского сервиса и отношение к своим покупателям, пользователи также принимают решение о покупке. Если же такие публичные жалобы остаются без внимания, то они негативно сказываются на общественном мнении, распространяются по сети и постепенно доходят до широкого круга пользователей.

Фактически, направление по работе с клиентскими жалобами полностью реализовано со стороны бренда. Данное направление демонстрирует ответственный подход компании к клиентам и высокий уровень сервиса, соответствующий премиальному бренду.

С точки зрения управления репутацией бренда в Интернете можно с уверенностью сказать, что компании «LandRover» уже активно реализует стратегию по управлению репутацией, но не по всем направлениям. А это значит, что часть информационного поля остается без внимания и на определенном этапе знакомства пользователя с ресурсами может вызвать недоверие или отказ от продукта со стороны потенциального покупателя. Для обеспечения устойчивости развития автомобильной марки необходима реализация комплексного подхода по управлению репутацией в Интернете.

Преимуществами управления репутацией «LandRover» в Интернете являются:

1) SERM. Продемонстрировано идеальное состояние поисковой выдачи по продуктовым запросам как в система Google, так и в Yandex;

2) Работа с клиентскими кейсами. Пользователей приятно удивляет оперативность реагирования бренда на жалобы клиентов в сети. В свою очередь, сами клиенты впоследствии лестно отзываются о марке.

Существенными недостатками, требующими особого внимания и доработок со стороны бренда являются:

1) ORM на тематических ресурсах. Необходимо выровнять баланс между позитивными и негативными комментариями при помощи внедрения агентов влияния, транслирующих реальные УТП модельного ряда и развеивающих мифы о ненадежности новых автомобилей «LandRover»;

2) ORM на собственных страницах бренда в социальных сетях. С этим направлением, однозначно, нужно работать. Как минимум, можно ввести свод

правил поведения в паблике и активизировать деятельность модератора, который сейчас проявляет себя крайне неактивно.

Учитывая повышенный интерес российских потребителей к «немецкой тройке», таким компаниям, как «Lexus», «Chrysler», «Porsche» и др., следует выстраивать перманентную доверительную коммуникацию с интернет-аудиторией. Поэтому долгосрочная цель программы репутационного менеджмента звучит так: сформировать позитивное информационное поле вокруг «LandRover» в Интернете, характерное для «здорового» бренда[13], обеспечив тем самым устойчивое развитие компании на российском рынке.

Исполнитель. В связи с большим ежедневным объемом упоминаний о бренде (~1492 упоминания/день)[14] для отслеживания информационного поля в постоянном режиме под реализацию проекта требуется отдельная ORM-команда. Она может быть собрана как in-house и работать в офисе официального представительства, так и через привлечение подрядчика, специализирующегося на предоставлении услуг по управлению репутацией в Интернете. Рекомендованное число менеджеров по репутации, состоящих в команде – 4 человека. Команда может быть разбита на две смены по 2 человека и работать по графику 2/2, по 12 часов в день. Подобный график обеспечивает охват наиболее активной части дня в digital-среде. Также ORM-команде может понадобиться дополнительная поддержка следующих отделов бренда: продуктового отдела, SEO, SMM, горячей линии/отдела по работе с клиентами, отдела по управлению дилерской сетью «LandRover».

Ресурсы. Главными рабочими инструментами ORM-команды для мониторинга информационного поля являются: 1) Платная автоматизированная сеть мониторинга: «YouScan», «BrandAnalytics», «Brandwatch» и т.д. Из перечисленных поставщиков рекомендуется использовать мониторинговую сеть «YouScan», как ПО, наиболее адаптированное под русскоязычную семантику и покрывающее наибольший перечень ресурсов в Интернете. 2) Ручной мониторинг ресурсов, базирующихся на специализированных платформах, которые не считаются мониторинговой сетью, но являются целевыми для бренда (в первую очередь, это относится к клубным форумам «LandRover», каналам в мессенджерах и блогосфере).

Обозначенная цель может быть достигнута только при помощи комплексного подхода к управлению репутацией и при достижении плановых показателей в рамках каждого из рекомендованных нами направлений (табл. 1):

Таблица 1

План реализации комплексного подхода к репутационному менеджменту для «LandRover» в Интернете

Направление работ	Текущие показатели	KPI	Необходимые ресурсы и план реализации
Отслеживание общего состояния информационного поля	Доля позитива: 10,4% Доля негатива: 7,2% Доля нейтральных упоминаний: 82,4%	Доля позитива: 15% (+4,6%) Доля негатива: 5% (-2,2%) Доля нейтральных упоминаний: 80% Отношение позитива к негативу:	<u>Исполнитель:</u> - ORM-команда <u>Ресурсы:</u> - Автоматизированная мониторинговая сеть «YouScan» - Ручной мониторинг <u>Период проведения работ:</u>

		3/1 (показатель «здорового бренда»)[13] <u>Период достижения поставленных KPI:</u> 2 года	На постоянной основе с момента запуска План работ: <u>Подготовительный этап</u> <u>(1 день)</u> 1) Сбор семантического ядра, связанного с брендом и продукцией «LandRover»; 2) Создание темы мониторинга в «YouScan»; 3) Составление списка целевых ресурсов, не считываемых мониторинговой сетью; <u>Последующие ежедневные работы (12/7)</u> 1) Запуск ежедневного мониторинга информационного поля 12 часов в день / 7 дней в неделю, включая выходные и праздничные дни; 2) Обработка упоминаний: удаление нерелевантных упоминаний, простановка тональностей, маркировка упоминаний по источнику, степени важности; 3) Сортировка и передача упоминаний, требующих реакции: нейтрализация неконструктивного негатива от лица агентов влияния, передача клиентских кейсов на горячую линию, ответы на вопросы клиентов от лица официального представителя.
SERM	Средний рейтинг результатов поисковой выдачи по запросу «Отзывы + <наименование модели>» составляет 4,6 из 5 баллов	Поддержание показателя не ниже 4,5 из 5 баллов	<u>Исполнитель:</u> - ORM-команда - SEO-специалист <u>Ресурсы:</u> - Ручной мониторинг <u>Период проведения работ</u> - Аналитические работы: Замер проводится один раз в конце каждого месяца - Работы, направленные на поднятие рейтинга: В случае понижения рейтинга (ниже 4,5/5 баллов) – запускаются на полгода <u>План работ</u> - Аналитические работы: 1) Составление перечня ключевых запросов в формате «Отзывы + <наименование каждой модели бренда>» 2) Анализ ТОП-10 результатов поисковой выдачи: посещение каждого из 10 сайтов, фиксирование средней оценки по каждой модели автомобиля «LandRover» на основе отзывов клиентов на сайте; 3) Выведение среднего арифметического по результатам анализа поисковой выдачи = сумма рейтингов каждой модели на ТОП-10 ресурсах поисковой выдачи ÷ 10 (число ресурсов) ÷ число автомобилей в модельном ряде «LandRover»; 4) Если среднее арифметическое получается ниже 4,5, то требуется реализация работ, направленных на поднятие рейтинга. - Работы, направленные на поднятие рейтинга: Запуск программ лояльности клиентов, которые поощряют новых владельцев «LandRover» за написание отзывов в Интернете: бесплатное ТО, комплект брендированных подарков и т.д.

ORM: профильные автомобильные ресурсы	Доля позитива: <u>17,6%</u> Доля негатива: <u>22,1%</u> Доля нейтральных упоминаний: 60,3% <u>Время реагирования:</u> ? сложно идентифицировать в связи с нативностью формата	Доля позитива: <u>20,0%</u> (+2,4%) Доля негатива: <u>20,0%</u> (-2,1%) Доля нейтральных упоминаний: 60,3% <u>Отношение позитива к негативу:</u> 1/1 (показатель «здорового бренда» на тематических ресурсах)[13] <u>Время реагирования:</u> До 4 часов	<u>Исполнитель:</u> - ORM-команда - Продуктовый отдел <u>Ресурсы:</u> - Автоматизированная мониторинговая сеть «YouScan» - Ручной мониторинг <u>Период проведения работ:</u> На постоянной основе с момента запуска <u>План работ</u> 1) Мониторинг информационного поля на предмет некорректной интерпретации пользователями технических характеристик/ценовой политики «LandRover»; 2) Формирование ответов, разъясняющих продуктовые особенности и отражающих реальные УТП модельного ряда «LandRover»; 3) Реагирование от лица агентов влияния или лидеров мнения на неконструктивные комментарии; 4) Нейтрализация источников негатива и мифов о продукте.
ORM: собственные страницы в SoMe	Доля позитива: <u>27,5%</u> Доля негатива: <u>45,7%</u> Доля нейтральных упоминаний: 26,8% <u>Время реагирования:</u> Чаще всего, реакция отсутствует	Доля позитива: <u>40%</u> (+12,5%) Доля негатива: <u>10%</u> (-35,7%) Доля нейтральных упоминаний: 50,0% <u>Отношение позитива к негативу:</u> 4/1 (показатель «здорового бренда» на собственных страницах SoMe)[13] <u>Время реагирования:</u> В течение часа	<u>Исполнитель:</u> - ORM-команда - SMM-отдел <u>Ресурсы:</u> - Ручной мониторинг <u>Период проведения работ:</u> На постоянной основе с момента запуска <u>План работ</u> 1) Разработка коммуникационной стратегии с валидацией на официальных страницах бренда «LandRover» в социальных сетях; 2) Подготовка скриптов (Q&A) по обработке комментариев пользователей в зависимости от содержания: негатив, позитив, ответы на вопросы; 3) Формирование и введение правил поведения на страницах «LandRover» в социальных сетях, ограничивающих возможность распространения спама и неконструктивных негативных комментариев: подобные комментарии удаляются модератором, пользователи повторно публикующие аналогичный негатив – получают бан от сообщества.
Crisis ORM/HotlineCases	Ответ на жалобу/негативный отзыв клиента ~ в течение одного дня после публикации в Интернете	100% реагирование на все клиентские отзывы <u>Время реагирования:</u> ~ в течение одного дня с момента публикации в Интернете	<u>Исполнитель:</u> - ORM-команда - Отдел по работе с клиентами - Руководитель дилерской сети - Продуктовый отдел <u>Ресурсы:</u> - Автоматизированная мониторинговая сеть «YouScan» - Ручной мониторинг <u>Период проведения работ:</u> На постоянной основе с момента запуска

			<u>План работ</u> 1) Разработка коммуникационной стратегии с владельцами автомобилей «LandRover» в Интернете; 2) Подготовка скриптов (Q&A) по обработке комментариев от владельцев в зависимости от содержания: негативный отзыв об автомобиле/дилерском центре, позитивный отзыв об автомобиле/дилерском центре, вопрос по эксплуатации; 3) Идентификация упоминаний от лица владельцев «LandRover» в процессе общего мониторинга информационного поля бренда; 4) Оперативная обработка упоминаний в соответствии со скриптами; 5) В случае позитива: персонализированная благодарность за оставленный отзыв и готовность помочь в случае непредвиденной ситуации; 6) В случае негатива о дилере: персонализированное письмо/комментарий от лица бренда, выражающее интенцию помочь > идентификация дилера > коммуникация с дилером и получение данных по клиенту > решение проблемы через дилерский центр или перевод кейса на Отдел по работе с клиентами; 7) В случае негатива о продукте: персонализированное письмо/комментарий от лица бренда, выражающее интенцию помочь > идентификация по номеру машины или запрос данных клиента (VIN-номер) > передача кейса в Отдел по работе с клиентами для решения проблемы; 8) Вопрос по эксплуатации: консультация ORM-команды с Продуктовым отделом > формирование ответа клиенту > ответ на вопрос клиента от лица бренда, содержащий инструкцию по эксплуатации или совет обратиться к дилеру.
--	--	--	---

Все вышеперечисленные KPI могут быть достигнуты за 2 года при комплексной реализации всех обозначенных работ в соответствии с прописанным планом.

Средняя стоимость услуги по управлению репутацией, которая включает в себя ORM-команду, реализующую составленный план работ, на рынке digital-услуг может варьироваться от 300.000 рублей до 500.00 рублей в месяц. На формирование конечной стоимости влияет ряд факторов: степень погруженности команды в проект (например, команда может параллельно заниматься ведением других брендов), наличие экспертизы по управлению репутацией в автомобильной среде, а также опыт реализации каждого из перечисленных направлений. Ежемесячная абонентская плата за использование автоматизированный мониторинговой сети «YouScan» для одного бренда «LandRover» составляет 35.000 рублей.

Общая стоимость проекта по комплексному управлению репутацией в Интернете для бренда «LandRover» составляет ~400.000 рублей/месяц.

С учетом того, что наши KPI должны быть достигнуты через 2 года, общая сумма затрат на реализацию проекта для бренда «LandRover» составит

~9.600.000 рублей. По истечении двух лет и достижению высоких показателей лояльности, обеспечивающих устойчивое развитие бренда, список необходимых направлений и бюджет могут быть пересмотрены.

В представленном плане по реализации стратегии репутационного менеджмента все направления выстроены по степени важности и воздействия на покупательское решение. Начиная с первого этапа (он же выступает в качестве «замера») каждый бренд под себя собирает кастомизированный план. Он может состоять как из одного мониторинга, так и включать в себя любую комбинацию из вышеперечисленных направлений, по которым состояние информационного поля отстает от показателей «здорового бренда» (KPI).

Таким образом, программа управления репутацией премиального автомобильного бренда в сети может быть, как комплексной и реализовываться в долгосрочной перспективе, так и выборочной, каждое из направлений которой может носить как краткосрочный, так и среднесрочный, долгосрочный характер, исходя из первичного среза информационного поля вокруг бренда. Но однозначно то, что регулярный мониторинг и перманентная реализация минимального ряда обязательных направлений необходимы любой компании независимо от того, выходит ли она из кризисной ситуации как бренд «LandRover» или пользуется высокой лояльностью со стороны аудитории на данный момент.

Литература

1. В 2012 году Россия побил рекорд продаж автомобилей [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://www.zr.ru/content/news/507422-v_2012_godu_rossija_pobila_rekord_prodazh_avtomobilej (дата обращения: 20.11.2019)
2. PricewaterhouseCoopersSurveyShows 2012 a RecordYear for theRussianAutomotiveMarket [Электронный ресурс] / Режим доступа: www.pwc.com (дата обращения: 20.05.2019)
3. Russian passenger car and commercial vehicle market: 2015 results and outlook [Электронныйресурс] / Режимдоступа: <https://investinrussia.com/data/files/sectors/Russian-passenger-car-and-commercial-vehicle.pdf> (дата обращения: 22.05.2019)
4. Выживают сильнейшие: кризис подкосил ряды автодилеров [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.zr.ru/content/articles/830724-vyzhivayut-silnejshie-krizis-podkosil-ryady-avtodilerov>
5. В Москве и Питере продается 45% всех премиальных машин в РФ [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.autostat.ru/news/38564> (дата обращения: 22.11.2019)
6. 10 лет JaguarLandRover: как индусы спасли автомобильное наследие Британии, Forbes [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.forbes.ru/forbeslife/360597-10-let-jaguar-land-rover-kak-indusy-spasli-avtomobilnoe-nasledie-britanii> (дата обращения: 20.05.2019)
7. Приключения РенджРовера в России, LiveJournal [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://tema.livejournal.com/154947.html> (дата обращения: 20.05.2019)
8. Коллективная жалоба на LandRover по отсутствию запчастей [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://lr-club.com/lofiversion/index.php/t17677.html> (дата обращения: 20.05.2019)
9. Магнитогорский LandRoverEvouque [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://pikabu.ru/story/magnitogorskiy_land_rover_evouque_4838306 (дата обращения: 20.05.2019)

10. Петербуржец разбил топором стекло RangeRover [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=GShHczjVs-Y> (дата обращения: 20.05.2019)
11. На основе данных мониторинговой системы YouScan: упоминаемость бренда «LandRover» 2017-2018 гг. (дата обращения: 20.10.2019)
12. На основе данных мониторинговой системы YouScan: упоминаемость бренда «LandRover» 2018 г.
13. Прохоров Н., Сидорин Д. Управление репутацией в интернете. М.: изд-во «университет «Синергия», 2017, стр.64.
14. На основе данных мониторинговой системы YouScan: упоминаемость бренда «LandRover» 2018 г.

Bondarenko Svitlana M.

Ph.D., Associate Professor, Assistant professor of management
Kyiv National University of Technology and Design

USAGE OF THE EFQM 2020 MODEL IN QUALITY MANAGEMENT AT ORGANISATION

Бондаренко С.М.

кандидат економічних наук, доцент
Київський національний університет технологій та дизайну

ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛІ EFQM 2020 В УПРАВЛІННІ ЯКІСТЮ В ОРГАНІЗАЦІЇ

Abstract. *The article describes the essence and main tasks of evaluating the organization's activity by the new model of business perfection EFQM 2020 as an important component in the quality management system - the basics of improving an organization, achieving its competitiveness in domestic and world markets and winning quality competitions.*

Keywords: *quality, business excellence, competitiveness, EFQM excellence model, quality award.*

Анотація. *У статті розкрито сутність та основні завдання оцінювання діяльності організації за новою моделлю ділової досконалості EFQM 2020 року як важливої складової в системі управління якістю – основи вдосконалення організації, досягнення її конкурентоспроможності на внутрішньому і світовому ринках та перемоги в конкурсах з якості.*

Ключові слова: *якість, ділова досконалість, конкурентоспроможність, модель досконалості EFQM, премія з якості.*

У сучасному глобалізованому світі успішна робота будь-якої організації неможлива без постійного удосконалення її діяльності та підвищення якості продукції, що випускається, і послуг, що надаються. Підходи до підвищення якості та конкурентоспроможності підприємств та організацій розглянуто в роботах [1-7].

Удосконалення діяльності організації має ґрунтуватися на результатах періодичного аудиту роботи з ініціативи самої організації. Він має назву самооцінки і представляє собою порівняння діяльності та її результатів з моделлю роботи організації, взятої за еталон. На сьогоднішній день в якості еталону в Європі найчастіше використовується модель ділової досконалості EFQM. Ця модель для оцінки досягнутих результатів діяльності підприємств у сфері якості та визначення переможців у конкурсах з якості в Європі започаткована у 1991 році Європейським фондом управління якістю (EFQM). У 2017 році фонд вивів цей конкурс з якості на світовий рівень під назвою Global EFQM Excellence Award і заснував нову рейтингову систему для кращих організацій EFQM Global Excellence Index.

Всесвітньо визнана модель, яку використовують тисячі організації в світі, проходить постійні цикли вдосконалення і планомірно переглядається. На щорічному форумі EFQM 23-24 жовтня 2019 року в місті Гельсінкі (Фінляндія) була вперше представлена нова модель EFQM 2020, яка призначена для

застосування як інструмент оцінки розвитку бізнесу підприємства чи організації.

EFQM – це опис ідеальної організації і методика, що дозволяє порівняти реальні організації з ідеалом за 1000-бальною шкалою.

Модель призначена для використання організаціями будь-якого розміру або сектора, не залежно від виду діяльності та чисельності працюючих і являє собою універсальну, перевірену на практиці структуру для побудови системи управління сучасною компанією.

На розробку нової моделі EFQM 2020 вплинули такі чинники як:

- Необхідність креативно і швидко адаптуватися до постійних і непередбачуваних змін, які відбуваються у внутрішньому і зовнішньому середовищах організації;
- Поява нових поколінь людей з новими цінностями, пріоритетами та звичками;
- Підвищення вимог та очікувань споживачів щодо отримання ними не просто товарів та послуг, а готових цінностей;
- Розвиток сталого розвитку країн та регіонів на принципах ООН;
- Підвищення корпоративної соціальної відповідальності підприємств та організацій.

Рис. 1. Модель EFQM

Джерело [8]

Висока ефективність моделі EFQM визначається тим, що вона описує досконалу організацію за допомогою 7 критеріїв і 25 підкритеріїв, які розділені на три групи: напрямок-виконання-результат (рис. 1).

До напрямку відносяться два критерії: мета, бачення та стратегія і організаційна культура та лідерство. Друга група – виконання – має три критерії: залучення зацікавлених сторін, створення сталих цінностей та управління діяльністю і трансформаціями. До третьої групи результатів включено два критерії: сприйняття зацікавленими сторонами і стратегічні та операційні результати.

Модель EFQM призначена для визначення сильної мети підприємства, надихання лідерів на кожному рівні та створення корпоративної культури, відданої лідерським характеристикам, залишаючись при цьому спритними, адаптивними та здатними розвиватися для майбутнього. EFQM робить безпрецедентний акцент на важливості мети, бачення та спритних стратегій для організацій, якщо вони хочуть створити стійку цінність. Бути спритним серед виникаючих загроз – це маркер ефективної організації. Нова модель EFQM забезпечує організаційний аналіз та розуміння, щоб прокласти підприємству безпечний шлях до прогресу та трансформації [8].

Модель EFQM має достатньо широке застосування. По-перше, вона є моделлю для самооцінки і самоаналізу діяльності організацій, по-друге, дає можливість провести порівняння реальної організації з Моделлю для визначення її сильних сторін і можливостей для удосконалення, по-третє, дає змогу провести зовнішню оцінку і підтвердження рівня організації, отримати нагороду з якості EFQM.

Модель EFQM є інструментом для досягнення підприємством ділової досконалості. На даний час модель EFQM використовують багато тисяч компаній на всій планеті. Серед них: Операційний директорат ООН, Уряд Дубаї, Bosh, Siemens, Philips, BMW, Electricity de France, Grundfos, Infeneon, TNT, Airbus, Ricon, Solvay, Carl Zeiss, Virgin, Enagas та ін.

Література

1. Бондаренко С.М. Корпоративна соціальна відповідальність у концепції загального управління якістю на підприємствах легкої промисловості України. Економічний простір. 2016. № 105. С. 154-163.
2. Бондаренко С.М. Задоволеність споживачів як основа успіху у бізнесі. Економіст. 2004. № 12. С. 35-37.
3. Бондаренко С.М. Ділова досконалість підприємств як фактор конкурентоспроможності національної економіки України. Економічний простір. 2016. № 116. С. 200-208.
4. Бондаренко С.М., Михайленко Н.В. Базова концепція загального управління якістю TQM: роль персоналу. Економічний простір. 2015. № 103. С. 139-146.
5. Ділова досконалість – основа конкурентоспроможності та сталого розвитку компаній і економіки. Режим доступу: <https://www.uaq.org.ua/index.php/uk/>
6. Касич А.О., Глущенко Д.О. Теоретичні та практичні аспекти управління конкурентоспроможністю підприємства. Економіка та держава. 2016. №11. С. 65-70.
7. Менеджмент якості в будівництві і геном ділової досконалості організацій / під загальною редакцією Лівінського О.М., Савенка В.І., Пальчика С.П., Черткова О.Ю. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 232 с.
8. EFQM Model. Режим доступу: www.efqm.org

MARKETING

Ahmadov Ziya Hasan

National Academy of Aviation, Azerbaijan

CONCEPTUAL APPROACH TO THE FORMATION OF INTEGRATED LOGISTICS STRATEGIES OF TRADING ENTERPRISES

Ахмедов Зия Хасан

Национальная Авиационная Академии, Азербайджан

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ИНТЕГРИРОВАННОЙ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ ТОРГОВОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Abstract. *It is important to choose the right strategy during the operation of commodity enterprises. In this case, the costs are low and you can get high profit. It is also important that there is some compromise between the interests of the structural units.*

Keywords: *cross functional compromises, logistic approach, logistic strategy*

Аннотация. *Развитие логистики характеризуется тем, что одновременно с эволюцией ее концепции идет процесс создания адекватных методических основ, который включает разработку методов калькуляции издержек, хотя он протекает не столь быстро и однозначно. Проблема заключается в выявлении структуры себестоимости продукции и услуг.*

Ключевые слова: *межфункциональные компромиссы, логистический подход, логистическая стратегия*

Концептуальный подход к разработке интегрированной логистической стратегии основан на сформулированных выше принципах и раскрывается в изложенных далее положениях.

В основу предлагаемого подхода можно положить концепцию «межфункциональных компромиссов» [3], иначе - «подход на основе всего предприятия».

В своей эволюции логистика прошла ряд определенных этапов. Отличительная черта периода классической логистики, начавшегося в начале 60-х годов, состоит в том, что вместо организации оптимальных перевозок на фирмах стали создаваться логистические системы. В этот период можно выделить три концептуальных подхода к их созданию, отличавшихся сферой применения теории компромиссов (гармонизацией экономических интересов) и критериями. Вместе с тем, в рамках каждого подхода компромиссы носили внутрилгистический функциональный характер.

Область действия компромиссов при первом подходе составляли затраты на отдельные логистические операции одной фирмы, а критерием был минимум общих затрат на материальное распределение. Такой подход позволял добиться определенных результатов. Увеличивая затраты на одни операции с целью большего снижения расходов на другие операции, оказывалось возможным сводить к минимуму издержки на всю логистическую систему.

Ориентация на минимизацию общих затрат дала положительный экономический эффект на основе использования внутрифункциональных

компромиссов. Однако время показало, что затратный критерий ограничивает финансовые возможности фирмы, поскольку не отражает влияние спроса на соотношение ее доходов и расходов. В результате наметился переход к иному критерию (извлечение максимальной прибыли фирмы от логистических операций), который ориентирован одновременно и на затраты, и на спрос. Но и новый подход имел определенные ограничения.

Началом 80-х годов можно датировать новый период в развитии логистики - период неологистики, или логистики второго поколения. В этот период логистика характеризуется расширением сферы действия компромиссов.

Концептуальный подход к развитию систем логистики, воплощающий эту идею, получил название «комплексный», или «подход на основе всего предприятия». В рамках этого подхода функции логистики рассматриваются как важнейшая подсистема общефирменной системы. Это означает, что логистические системы должны создаваться и управляться исходя из общей цели - достижения максимальной эффективности работы всей фирмы (1).

Поэтому внимание стало фокусироваться на межфункциональных компромиссах фирмы, включая собственно производственные и другие нелогистические ее подразделения. Критерием такого подхода стала минимизация издержек всего предприятия.

Еще одним доводом в пользу развития межфункциональных компромиссов послужила взаимозависимость расходов на логистические, производственные и другие операции фирмы, поскольку какое-либо изменение в одном из этих видов деятельности непременно оказывает влияние на другие, но не обязательно благоприятное. Очень часто попытка максимально снизить издержки за счет любого элемента может привести к более высоким общим затратам. Например, низкие издержки на транспортировку грузов могут оказаться дорогостоящим делом для фирмы в целом. Такое положение может возникнуть, если транспортное подразделение добивается достижения этой цели, принося в жертву скорость и, в особенности, надежность доставки. Поэтому предложение об изменении одного из видов деятельности необходимо рассматривать в увязке с общей суммой затрат на обращение и производство.

Соответственно критерий минимума общих издержек товародвижения и производства требует нахождения определенных компромиссов между интересами всех структурных подразделений фирмы в целях достижения наилучшего соотношения между издержками и полученными результатами. Однако интересы различных отделов, естественно, разные. Например, руководители отдела маркетинга заинтересованы в увеличении доли рынка и в связи с этим в высоком уровне запасов, так как только при этом условии можно обеспечить ритмичность, надежность и регулярность поставок минимально необходимого потребителям количества товаров, т. е. добиться высокого качества обслуживания клиентуры.

С середины 80-х годов в западных странах наметился новый подход к развитию логистики, который можно охарактеризовать в целом как логическое и естественное продолжение вышеуказанного комплексного подхода. Его специфика - в выходе логистической системы за пределы экономической среды и учете социальных, экологических и политических аспектов; критерий - максимальное

соотношение **выгод и затрат**. Новый подход получил название концепции «общей ответственности».

Предполагается, что на рубеже XX и XXI веков общественное значение проблем профессионального обучения, защиты окружающей среды и прав потребителей будет возрастать. В этих условиях продолжится расширение сферы компромиссов, и, что особенно важно, она включит в себя балансирование целей получения прибыли и решения социальных задач [2].

Импульсом к анализу логистических издержек послужила нестабильность экономического положения западных стран в середине 50-х годов, ставшая причиной снижения прибылей компаний. Первоначально к таким издержкам относили совокупность затрат на операции по перемещению товаров (расходы на транспортировку, складирование, обработку заказов и т.д.). Затем логистические издержки стали рассматриваться как оптимизация затрат на перемещение готовой продукции, включая ее хранение и содержание запасов, упаковку и поддерживающую деятельность (запасные части, послепродажный сервис). Что касается доли расходов на послепродажное обслуживание в странах Бенилюкс, США, Франции, ФРГ, Канаде, Италии и Великобритании, то, например, в структуре полной стоимости электронного оборудования она держалась на уровне 42-43% в течение целого десятилетия [4, с. 55].

В связи с интеграцией логистических функции и развитием идеи функциональных компромиссов многие компании в своей логистической деятельности приняли на вооружение концепцию «полных издержек распределения». В их состав включили расходы по обеспечению производства материальными ресурсами, объяснив это тем, что решения, относящиеся к уровню обслуживания, существенно влияют на размер товарно-материальных запасов, которые необходимо поэтому включить в систему логистики. Анализ соотношения расходов, связанных, с одной стороны, с материально-техническим обеспечением производства, а с другой - с распределением готовой продукции различных отраслей промышленности, показал, что, например, во Франции первые из них составляют порядка 1,5-9% продажной цены, а вторые — 3-24%, т. е. в 2-3 раза больше первых [4, с. 56].

В дальнейшем, когда, как уже указывалось выше, получили распространение межфункциональные компромиссы, произошел отказ от изолированного рассмотрения мероприятий по рационализации сферы обращения и производства, и в коммерческую практику фирм стал внедряться метод суммарных издержек. Другими словами, фирмы стали проводить анализ общей величины затрат, получивший название «принцип одного зонтика».

Комплексный подход к развитию логистики изменил концепцию ее издержек. Калькуляция расходов стала осуществляться не по функциональному принципу, а с ориентацией на конечный результат, когда первоначально определяются объем и характер работы логистической системы, а затем затраты, связанные с ее выполнением. В этих условиях получил развитие новый подход к исчислению издержек, заключающийся в разработке «миссий», т. е. определении целей, которые должны быть достигнуты логистической системой в рамках определенной ситуации

«продукт - рынок». Миссия может быть определена с точки зрения типа обслуживаемого рынка, вида продукции и ограничений по обслуживанию и издержкам. Миссия может, например, формулироваться как достижение с минимальными расходами наибольшей доли суммарных поставок товаров потребителям в удобные для них сроки при соблюдении требуемой партионности и интервалов отправок (возможно включение и других целей компании).

В настоящее время в соответствии с подходом «миссий» одним из базовых принципов калькуляции логистических издержек стало требование обязательного отражения материальных потоков, пересекающих традиционные функциональные границы, возникающие при выполнении отдельных операций (то есть издержки по обслуживанию потребителей на рынке должны быть идентифицированы). Это означает, что данный принцип должен дать возможность осуществить отдельный анализ издержек и доходов по типам потребителей и сегментам рынка или каналам распределения. Такое требование возникает в связи с тем, что оперирование средними величинами функциональных расходов таит в себе опасность, поскольку в случаях идентифицирования затрат могут не попасть в поле зрения значительные отклонения, находящиеся по обе стороны средних значений. Таким образом, современная система калькуляции издержек рассматривается, с одной стороны, как система, определяющая общие затраты на логистику в соответствии с ее целями («выходами»), с другой - как сумма расходов, связанных с выполнением традиционных функций логистики («входам»). При этом издержки по «выходам» и «входам» согласовываются между собой.

Взаимодействие двух отмеченных выше принципов калькуляции издержек и прибыли в части, связанной с логистикой, привело к необходимости с четкой последовательностью разработать наиболее экономичную для фирм схему товародвижения. Это определяет и определенную логику в разработке интегрированной логистической стратегии предприятия. В самых общих чертах ее основные этапы заключаются в следующем.

В первую очередь определяются миссии и цели логистики, а также альтернативы их реализации и потенциальные эффекты. Затем намечаются функции, выполнение которых должно привести к достижению поставленных целей, и исчисляются связанные с ними затраты для каждого альтернативного варианта, т.е. по матричной схеме. На заключительной фазе разработки логистической схемы, исходя из критерия сравнительной эффективности таких вариантов, производится выбор наиболее приемлемого из них.

Таким образом, формируя варианты стратегии по методу «миссий», фирма при помощи вышеуказанной матричной модели может отобрать наиболее выгодные варианты с точки зрения целей обслуживания.

В случае пользования услугами нескольких конкурирующих между собой центров активности (например, транспортных компаний) метод «миссий» предоставляет возможность выбрать такой центр, который способен с минимальными для фирмы-заказчика или приемлемыми для обеих сторон расходами осуществить логистические операции в рамках поставленных целей.

Литература

1. Болт Г.Дж. Практическое руководство по управлению сбытом: Пер. с англ. - М.: Экономика, 1991. - 217 с.
2. Гармаш И.И. Методы и модели принятия решений в сфере обращения потребительских товаров. - СПб: Изд-во СПбУЭФ, 1997. - 144 с.
3. Логистика: Учеб. пособие/Под ред. Б.А.Аникина.-М.:ИНФРА-М, 1997. - 327 с.
4. Э.Матэ, Д. Тискье. Материально-техническое обеспечение деятельности предприятия.- М.: Прогресс, 1993.

PSYCHOLOGY, PEDAGOGY, EDUCATION, PHILOSOPHY AND PHILOLOGY

Aliyeva Sadagat Agasafar gizi

Ph. D. in Culturology, associate Professor, «Honored cultural worker»

Head of Department of "Culturology "

Azerbaijan State University of Culture and Art, Baku, Azerbaijan

CULTUROLOGICAL ESSENCE OF WOMEN'S PSYCHOLOGY IN THE CONTEXT OF DETERMINISTIC COMMUNICATION

Abstract. *In the article, some aspects of deterministic connections and the cultural essence of what is happening in women's psychology are examined. It is noted that in the history of social knowledge, nowadays identifying in itself a lot of such applied sciences as psychology, sociology, etc. the question of the soulful state of man has always been anatrial. Also, it is noted that the idea of the arrival of people from the experience of the material world to the thinking of the spiritual world (ideal, spiritual realm) according to its logic, based on the methodology of sensationalism, materialism, shows the truth unilaterally. There were many reasons for the idea of the existence of a soul in a person, that is, this idea was created not only from the impression of transparent and subtle materials. In sum, the author emphasizes that, in any case, the cause-and-effect line of materialists played a role in this process.*

Key words: *deterministic connection, cultural essence, female psychology, methodology of sensualism and materialism.*

INTRODUCTION

Psychology has a strange and ancient history as a science. This science which took its name from the Greek words meaning "spirit" and "whiff" comprehend as an alternative to substance were formed for learning the ideal essence. How to perceive the expression of an "Alternative substance"?

Purpose and objectives of the study

Until the XX centuries idealist philosophy separated the spiritual world the edge of human consciousness passion (i.e. the human spirit which Russian says "душа") into different layers. XX century Emil Durkheim term opened the stratum that was outside of personal psychology, but was closely associated with people with the term of collective imagination. Carl Jung found another stratum that affects concrete human soul from the spirit world and gave him the name of "collective unconsciousness". Unconscious humanistic processes were in the German philosopher Leibniz [1]. Then Freud became more seriously approached to this problem. And Jung began to speak about unconscious processes not just one person, and collective unconscious processes. Let's turn to the Freudian Eric Fromme that opens the problem of unconsciousness better. He showed that the soul which science called "psychology" imagine as an event been "his property". In fact, the soul is open door of the universe without humans and this door from time to time informed comprehensible unmanned imagine for us and uses people for their own purposes [2]. After Carl Jung, it became clear that those who come from that world shapes consciousness and consciousness associated with cultural layers. Now, after this explanation, we can say that psychological science contrasts from the "realm of

souls", been in the darkness of the unknown, learns material world, spirit sphere linked with the physiological system. Because the only lane of communication of physiology, the material world, culture with the spirit of "psyche" is sparkling and therefore there is a subject of psychology. However, it's been impossible to prove Jung commented the unconsciousness of the thought from the derivative of the psyche which is studied by psychology, which Jung commented.

RESULTS

The Italians and French are Europeans too. However, they are not known for exactness and neat, it shown that listed quality completely not is peculiar for the European mentality, despite the accuracy and neat of Italian and French compared to Arabs and Afghans is much higher. This means that the German and the English mentality and social character had a certain extent influence on surrounding nations in Europe.

It is clear matter that in the context of which we describe, put question and research "concrete nations form which social character types about women" can lead to many interesting psycho-culturological conclusion. Another important problem is that, do the social character types about women migrate in the process of globalization? However, not touching these questions yet, let's go in the direction that we opened above. And this direction is that the "pure soul" can be expressed only in the mystical practice of philosophical speculation, the psychic channels. And in most cases, it shows its influence as the radioactive radiation doing his works an invisible, inaudible. We can say the same analogy about the ethereal waves. They even spread through the walls, only when they get to the receiver boxes are displayed. These, what we said, light metaphor explain well too. Ancient Greek philosophy has known that the light passing through the different material environments, that is, the projection to different material structure, emit different colors [3].

Pure soul is everywhere as a divine substation and gives their products when in contacts with the material systems, such as the brain, as well as in receiver box the ethereal waves turns into shapes. Contact with the plant structures sprouts, bring out other processes in minerals, and creates thoughts and imaginations in brain. It's clear that, idealist philosophy gets consequence, imperceptible work of world substation soul in the formation of the material systems we have listed. That's why, in philosophy says, when transcendent soul contacts with different material structures, it appears different passions and psychologies.

CONCLUSIONS

After the "walk" in various theories and materials for the "entry" in the psychology of women, let's open the key result of all this. One of the main disadvantages of Freudian and feminist theories related to gender issues is that of cause and effect is understood as in the era of admiration for the laws of mechanics. The main reason for the basic mechanics of the epistemological paradigm is separating it from the small reasons to cling to it as "catch the bull by the horns" and follow the events with a strong will. In Darwin, it was a natural selection process, based on the evolution. According to the scientist, as in the evolution of female abilities are not as flexible as that of males, it provides stability and conservatism in evolution. But already in 1896, Collins Hollinkvis denied this item Darwin [4].

And now we are instead of the transporter in the straight line of cause and effect put transporter female psychology basically rhizome. Creating a scientific text based on the psychology of women is to put this psychology in the center of the cross section of the influence of the fringe "winding". And this time, she also revealed that as a phenomenon on the concrete material concentrates the important pillars of culture, values, symbols, the results of experiments.

References

1. Jung, K.G. Psychological types. Moscow: 1924, 96 p.
2. Fromm, E. Psychoanalysis and Ethics. M.: Republic. 1993, 415 p.
3. Losev, A.F. The history of ancient aesthetics. Late Hellenism. M.: Art, 1980, 766 p.
4. Denmark, F. H., Paludi M.A. Psychology of Women: Handbook of Issues and Theories. Greenwood Publishing Group, 2008, 786 p. (P. 6, 14)

Asgerzade Lutviyye

Phd. Azerbaijan National Academy of Sciences,
Institute of Literature, Azerbaijan, Baku

HUSEYN JAVID IN THE CONTEXT OF WESTERN POETRY TRADITION

Abstract: *This article is dedicated to the poems of the great Azerbaijani poet Hussein Javid. Hussein Javid has had an influence on all world literature, including European literature. For this reason, the study of these effects is important for literary criticism. We have mentioned original ideas about his works in the article. The intersections of Europe and the East that contribute to a lot of civilization in the world. For centuries, developed from the nineteenth century on the basis of the spiritual culture of the East, mixed Western and European traditions have acquired new qualities. Western literature with a specific poetic typology, size and innovation trends in gender development is looking for its results.*

Keywords: *tradition of Western poetry, romantic literature, Comparative Literature, Romanticism.*

Introduction. As a result, literature is enriched by Western traditions, where there is an important synthesis of Western and Eastern traditions. The lyrical genre of literature in this period of innovation has been demonstrated in a wide range of literary types, with a wide range of genres ranging from the West to the right to citizenship in Turkey and Russia. The implementation of the decision of the Ottoman Empire in the nineteenth century led to innovation in all areas of public life, because literature, insofar as it influenced the literary world, opened the way to a place in genres of Western origin. Westernization in Turkey began in 1839 with the promulgation of this announcement [1, p.71]. 1838-1860 Between young people trained in the field of Western literature 1860, provided that the literature of the period (1860-1896) called literature. Previous discussions on the language of poets and writers Shinasi and Agah, "Tarcumani Ahval" (1860) and the single braces "Efkar's Image", developing modern life, could lead to civilization of the level of people they worked to the improvement of the directory. The concept of a lean period adopting the language of poetry and prose, the labels Namik Kemal and Ziya Pasha expressed political opinions. Mahmoud Akram Rezaizade has tried new dimensions of poetry, writing poems in Abdulhaq Hamid Tarhan Westernization. Naturalism and romance, but also influence of poems that Tarhaan saw. Between the years 1896-1901, "Sarvati-Funun" developed the romanticism and the symbolism rather than the effects observed during the literature. "Sarvati-Funun" is the most powerful representative of Tawfik Fikret and Shahabaddin, Suleiman Nazif Poets of the period. Sarvati-Funun Parnasizing magazine that integrates Turkey with Turkish literature, poetry, movement and art Pitoreks Europe, literature does not come from Turkey. The romantics of the late nineteenth century and early twentieth century in the revival of Western-European poetry traditions is self-explanatory, one of them is the famous philosopher, poet and playwright Huseyn Javid. The tradition of Western poetry, "Serveti-Funun" and Huseyn Javid. The famous poet and playwright Hussein Javid (1882-1941) was part of the literary studies of Istanbul University. Tevfik Fikret in Turkey from 1905 to 1910, in close contact with Turkish literature and poetry, he became acquainted with the romantics of European literature. When the drama after

another wrote poetry and verse [2, p.23]. Javid tries to create a synthesis between Eastern and Western culture. Focusing on Turkish public and political influence in Turkey and Turkish literature, the ideology focuses on the subject and style of expression in Turkey's social and political life. The cultural and artistic atmosphere of Turkey is a rich source following the new conception and ideology of Turkish literature [3, p.11].

Since 1886 in France, the poem Parnas Parnasizm, a literary literary magazine, revealed the trend of artists gathered around. "Art is art", the reality of the theory of poetry has mastered it. Symbolism (measure, rhyme, respect of sound) Parnasizm differs from the poetry of light, shadows, color and shadows. Representatives of this trend of increasingly remote and foreign countries, these countries are using the stories.

Parnasian, in search of the beauty of poetry and history, looks forward to the Parnasian periods, more poetry in the style of sonnet writers. Some parnasien poets, poems and philosophical thoughts, ideas about science and space are struck. A current is generated in response to the poem Parnasizm the romantic poet of Romanticism The creativity of H. Javid is interesting to observe. All these characteristics are mentioned; Put a lot of poetry in philosophy, history, nostalgia, sonnet writing style, capture high the beauty of poetry format, think it is at the heart of "Art is art", the theory attachment allows us to say that Javid, a Parnasian poet.

The Pitoreks are one of the oldest art forms in the art of the poem. Yet, the writing was invented there is no time to make poetry with music. The words of the poem are a musical harmony. Music, poetry; equipped with symbols of harmony and rhythm. The main themes of the current romance with the nature of poetry, taking a closer look at the art of painting began to make contact. Often the debate about the relationship between poetry has become the picture, so many ideas have been put forward so far. The direct connection of the painting-poem to the poem "visual poem", "spreadsheet poetry", "Portrait of poetry" is used as a literary term. Poem "visual" or "spreadsheet" called "Portrait poems - Animated description of the vision of a man in the eyes of readers, some of the short physical or psychological portraits of popular men are drawn following the men related to the poet.

Portrait of poetry, sometimes on feelings, habits to determine the most striking dimensions of their original size, written on the death of some key men, as well as on the particular characteristics of these texts. other people, according to the terms of his drawings, such as drawing a picture of the sensual and the spiritual, thinking, Hamidl's emotional reaction of the beginning of the century to the end of 1896-97 by the poets "sentimentalism" is taken up, this which is important for the foreign poetry world picturesque remained weak. In recognition of the closeness of poetry and music, draw Tevfik Fikr and "Beauty" is to give the right to a sensation by giving great importance to the eye. According to Fikret, beauty, the eye (vision) and the ear (call) appeal to feelings. Rebecca is in love with the beauty of sensitive eyes and after (1895) the idea of using a tablöre pitoreks the art form of poetry and began to write a fantasy. Etymological picturesque meaning of the word "art" as it is. Pitoreks, this "beauty deserves to be revisited." Inspired by the words of the poem, such as paper spreadsheets to create equality. Portrait poems, loved ones and sometimes physical portraits, sometimes emotional ones are In fact, Portrait of poetry, literature and

couch table tradition the notion of poetry "kiyafetname" recalls. "Kiyafetname" people understand understand the nature of the appearance of artifacts. Meng writes that "kiyafetname" that came from the oldest to our day poetic work written in Turkish, written "Kiyafetname" is in the form of verse 153. In this work, color, height, cheeks, hair, beard, head, forehead, chin, hands, fingers, etc., the analysis was carried out in twenty-six character" [7, p. 45]. Portrait of poetry comprises classical literature (in the form of written works of odes) Although the literature is rich with examples of famous poems, including modern French literature and poetry Baudelaire's source. The poems of Lanson Baudelaire in French, and the world that has a lot of poetry, "a brilliant spring" is comparable. "Baudelaire and the symbolism of" and "another beauty of the river is divided into two distinct objectives: One of the other authors, Valeriy with Mallarmé takes surrealism with Rimbaud" [4, p.90]. The sound of musical harmony is seen as a poet poem: Baudelaire captures the spirit of the modern world, voices and musical inspiration in his attempts to explain them. In this way, Verlaine in follow the path of pure lyricism. (...) We explore the way Rimbaud and Mallarmé in" [6, p. 88]. Pitoreks on the basis of art" is worth looking at beauty "is. This is illustrated by the art of writing and design, in terms of price, "the spirit as inspiring paintings of dreams" beauty. More than painting, the visual arts and architecture, term used by pitoreks, literary works, especially poetry and submission in the sense of words, are used for the establishment of spreadsheets., The poem "The Lighthouses" Baudelaire, the great artists and European sculptors: Rubens, Leonardo, Rembrandt, Michelangelo, Puget, Goya, Delacroix who had the impression that portraits [3, p.10].

Conclusion. At the beginning of the 20th century, under the influence of French literature, "Fünun-rihes" occupied an important place in Turkish literature. "Serveti-Funun" Turkish intellectuals, as well as Turkish and Azeri literature, and thought and thought with great scars left by the Huseyn Javid. Nineteenth-century romantics, including javid literature, a new spirit, new themes, and new genres, have inspired the traditions of literature in a number of European nations: themes, genres, styles, and nursery rhymes. reflects the poet's creativity. Sonnet 750 years of history of European literature in the genre, entry, philosopher, poet, art, documentary research, glossa poetry, images of the East-West synthesis system is the epitome of the poetic. Javid's familiarity with European literature has taken place in the Ottoman literary relationship with the environment, that is to say that European countries master perfectly literature, a new genre whose artists Namik Kemal, Abdulhaq Hamid, Tevfik Fikret, Mr. Shahabaddin, and as French, German and other European nations published in the Ottoman Empire. The samples were examined. All who are familiar with the literary environment of western literature have led to the development of mutual relations. Thus, in the late nineteenth century and early twentieth century, European literature on subjects, genres, enriched images. The entry of Western traditions of poetry and "Serveti-Funun" was developed by a magazine, with the end of the creation of literature in dramatic verse.

References

1. Baudelaire, Ch. *Le Spleen de Paris*. Paris: Gallimard, 2006, p.190
2. Orujaliyev I. Hussein Javid's pedagogical thoughts, *Azerbaijan Journal of Educational Studies*, Vol. 676, 2017, Issue 1 pp.39-44
3. Kaplan M. Tevfik Fikret - Identification work period İstanbul. 1995, "Dergah" Press
4. Lanson G. *Histoire de la Littérature Française*. Paris, 1951, "Hachette" Publishing house.
5. Fikret T. All poems. Ankara. 2004, TDK publishing house
6. Uchman A. Study of poems and literary articles of A.Rza Tevfik. İstanbul. 2004, "Flag" press
7. Wellek R. *Theory Letters*. İzmir. 2005, Bookstore Akademi.

Eyvazova Yegana Mohammed gizi

Doctor of Philosophy in Pedagogics, Associate Professor, Docent
Azerbaijan State University of Culture and Art, Baku, Azerbaijan

MUSEOLOGICAL ASPECTS OF THE ARTISTIC AND AESTHETIC VALUE OF MONUMENTS OF HISTORY AND CULTURE

Abstract. *In the proposed article, the author analyzes the artistic and aesthetic values in the value potential of historical and cultural monuments, introduces clarity into the etymology of the notion "monument". The author concludes that the buildings, statues, drawings, even songs and poems that our ancestors sought to preserve in memory, memories and pass on to future generations deserve the status of a "monument".*

Key words: *artistic and aesthetic value, monuments of history and culture, objects of art, criterion of perfection*

Introduction

The artistic-aesthetic value of historical and cultural monuments has its own weights. The fact that the etiology of the concept of "monument" is related to "memory" and "memorial" means of this phenomenon is a man's artistic thinking and creativity. One of the arguments that unambiguously identify the views of researches involved in the problem of "monument", "history and cultural monuments" is related to the etiology of this notion.

Artistic and aesthetic values have a peculiar weight in the value potential of historical and cultural monuments. Since the etymology of the term "monument" means "memory", "memories", therefore, in the essence of this phenomenon is the factor of human thinking and creativity. Today the leading representatives of the monumentology P. Boyarsky, A. Kulemzin, A. Dyachkov, L. Griffen consider objective preservation of the most valuable objects of cultural heritage as a "monument of history and culture "or simply " monument"and note that the original origin dates back to such concepts as "memory","remembrance". Buildings, statues, drawings, even songs and poems that our ancestors sought to retain in memory, memories and pass on to future generations deserve the most status as a "monument", which brings to the fore the artistic and aesthetic properties of its essence. Because aesthetic and artistic is a manifestation of the relation to reality in a peculiar form. However, there is a need to clarify at one point: artistry is a necessary property for all objects that have received the status of a monument? Or each artistic can be considered valuable? What is meant by the aesthetic value of monuments? Only artistic has aesthetic value?

Purpose and objectives of the study

To answer these questions, let's pay attention to the artistic and aesthetic essence of objects, real phenomena (both tangible and intangible). The famous German ethnographer Julius Lips proves that all objects, regardless of their functions in public life, initially have an artistic-aesthetic nature, essence [1]. The researcher proves his conclusions on the facts that the oldest people paid special attention to the artistic design of the economic and household items they manufactured for various purposes. Despite the fact that these items were manufactured for utilitarian purposes, the oldest people gave them certain artistic forms, tried to make them attractive from

the point of view of aesthetic taste, in a word, they're successful them to look beautiful. The man strove to decorate everything he did, for, it was for him a way of conveying his thoughts and feelings, his worldview and experience to others. Therefore, they can come to the conclusion that artistry. Especially aesthetics are a characteristic phenomenon not only for the works of art that are habitual for us, but also for various material and spiritual objects of reality.

Expositions of the main material

The concept of "aesthetics", translated from Greek "sensible, sensitive," is a special way of treating a person to reality. This attitude, based on feeling of sensation, provides an aesthetic appropriation of reality. For example, to introduce one of the most beautiful corners of Azerbaijan, the village of Khinalykh by natural qualities in the register "village-monument", this property played an important role. Aesthetics is considered the main category for beauty and artistry. Beauty is not only the main aesthetic value but also specific standard "of an aesthetic value" [2, p. 167]. In the final clauses of the presentation of the German researcher Yu Lips attention is drawn to the significant place of sensation of beauty in the artistic and aesthetic design of primitive objects [2, p. 49]. However, the samples of beauty monuments we have indicated are logically subject not only to artistic, but also value evaluation. It is this view that is consonant with the considerations of the Soviet philosopher L. Kogan about aesthetics. Thus, L. Kogan calls any objects and phenomena an aesthetic object given a person aesthetic bliss. He notes: "The human approach to assessing phenomena from the standpoint of artistic taste has always been axiological (value), since the value of a good work of art (or other aesthetic object) is determined by the opportunity to give us aesthetic taste, bring joy, aesthetic arousal and excitement" [3, p. 25]. A. Kharchev, who notes the nature of aesthetic perception and evaluation, explains the aesthetic evaluation as a result of a specific sensory phenomenon [4, p. 85]. First of all, it implies the perfection of the forms of objects and the phenomena of aesthetic evaluation. This applies not only to works of art, but at the same time to the landscape, human nature, etc. Perfection in sculpture or consensus is reflected in proportions and silhouette, in the song, the unity of voices, the play, the interaction of actions and characters. Thus, it can be concluded that a phenomenon or object that gives a person a taste, excitement, has an aesthetic value.

From the Baku monuments one cannot help noting the statues of Nizami Ganjavi, Mohammed Fizuli. These statues, created by different sculptors, play an important role in the formation of the national face of the capital of Azerbaijan. The essence of the artistic and aesthetic value of these statues is a complete solution of the unity of content and form. The main factor enhancing the artistic value of these monuments, performed in the genre of the portrait is a correct and interesting form, found with the help of rich artistic details. When discussing the exhibition held in 1943, the sculptor F. Abdurakhmanov said: "The artistic level of the work, the strength of its impact depends on the nature of the form, the degree of its conformity with the content" [5, p. 36]. These words can be felt on the example of modern monuments. Art critic J. Novruzova, who studied individual details of the artistic content of the monument to Nizami Ganjavi, focuses on the artistic value of the monument: "The monument is executed in a serious classical style. On the face, figure, posture Nizami read wisdom and greatness. Relying on the traditions of

classical sculpture, F. Abdurakhmanov managed to achieve monumentality and harmony of sculptural forms" [10, p. 34]. Another property that exalts the grandeur and monumentality of the monument is the compilation of a micro-ensemble in space in unity with the composition and idea. The monument of Nizami Ganjavi, as a product of the joint thought of the architect and sculptor (M. Huseynov, V. Ivanov), brings the complete ensemble of the square into complete and complete form and seeks the formation of a real museum environment. The main factor of the aesthetically impressive museum environment is the Museum of Azerbaijan National Literature and live communication with Nizami writers in the loggia of the museum (M. Fizuli, H. B. Natavan, MP Vagif, J. Jabbarly, J. Mammadguluzade). "The poet seems to be looking at them. This has a profound symbolic meaning. Nizami never forgets, always remember his people, to whom he devoted fine poems composed by great inspiration" [5, p. 34].

CONCLUSIONS

The Azerbaijani mughams - Rast, Shur, Segyakh, Chahargyakh, Bayati-Shiraz, Shushter, Humayun, Shahnaz, Mahur-Hindi, Rahab, Shakhnaz mugham, Heiraath, Arazbar, Shima-shems, Garabagh Shikestes and others differ from mugams due to their power of influence and wealth Near and Middle East unique properties. Researchers classify each mugam into species according to the strength of the emotional impact on a person. "The performance of mugham requires the artist to have an extraordinary musical memory and sensuality, including the ability to improvise, or rather possess the talent of the composer. A professional musician must perfectly know the repertoire of mugham, perform it in front of the audience even without a proper rehearsal. Khanende is obliged to understand poetry very well.

Thus, the study of the problem of the artistic and aesthetic value of historical and cultural monuments in the context of museology led us to the following scientific conclusions:

- Artistic and aesthetic value, in particular the status of a monument to the history and culture of works of art are the main aspects that predetermine their preservation;
- Artistic and aesthetic value is an integral part of the museum value of monuments of history and culture;
- the museum's artistic and aesthetic value is reflected in the informative value of the historical and cultural monument, expressiveness, attractiveness, associativity, originality, uniqueness of this information, capable of leading a person into a state of excitement.

References

1. Lips YU. Proiskhozhdeniu veshchey. Iz istorii kul'tury chelovechestva \ Per. s. nem. V. M. Bakhta. Smolensk: Rusich, 2001, 512 s.
2. Столевич Л.Н. Жизнь-творчество-человек: Функции художественной деятельности. Москва: Политиздат, 1985, 415 с.
3. Коган Л.Н. Художественный вкус. Москва: Мысль, 1966, 213 с.
4. Проблемы ценности в философии. Москва: Наука, 1966, 262 с.
5. Novruzova C. Fuad Əbdürrəhmanov. Bakı: Nurlan, 2004, 120 s.

Nubar Hakimova

Candidate of biological sciences, Professor,
Institute of Folklore, National Academy of Sciences of Azerbaijan, Baku

**ABOUT THE TRADITIONAL MEDICINE AND THE RESEARCHING OF
PARAPSYCHOLOGICAL TREATMENT**

Abstract. *The investigation of the quack profession and some of its components, such as the bone-laying profession, the dislocation of certain parts of the body ("sinigchilig"), considered as a product of the early stages of the development of social life in the human being. History, which systematically compares medicine with the medicine of other Turkish and Oriental peoples, acquires a special importance in the understanding of the medical profession, which is of scientific and practical importance.*

Keywords: *Folk, beliefs, parapsychology, treatment*

Introduction

In modern epoch as in other areas of science the highest growth is also observed in the medical field. However people giving special attention to folk medicine try to keep alive the profession of the quack doctor in folk memory. So the profession of the quack doctor being in the folk's physical and spiritual health guard has always done its historical mission with honor and it is being continued.

With the emergence of modern medicine the traditional medicine being famous in the world which fell behind for many times, hadn't been in earnest as a serious science, specially in rural areas, outlying districts it continued its life and has reached till nowadays. Only during the last fifty-sixty years when it was known that the modern medicine can't treat some diseases the traditional medicine has come up again and the traditional methods practiced for thousands of years have been addressed. Today as in many parts of the world some traditional medical centers started their activities and many diseases are treated with folk medicine adjoining the modern medicine.

The examples of material and spiritual culture, traditions, ceremonies, games and entertainments, progressive skills in family atters of our nation created during its century-old history, including either the folk medicine based on the system of the rich empirical knowledge and skills, folk treatment methods and means have been found, they have been examined and riched day by day till the present times. That is why Azerbaijan folk medicine with its historical roots cared on the traditions of the ancient eastern and antique world folk medicine has much in common with the past [6, p.78].

According to the thoughts of ethnographers, "the occurrence of diseases, animal, plant and mineral-based substances healing properties, as well as a number of practical methods of prophylaxis and treatment of diseases, hygiene habits, which consists of the sum of empirical data collected by the people on the folk medicine [2, p.45] distinguished by means of the theoretical treatment based on the conditions, customs and traditions of our people, it has also been reflected in traditions, riddles, parables, tales, legends, myths and legends, as well as the in valuable manuscripts and speech of experts [3, p.45].

One can divide conditionally the doctors engaged in folk medicine into two parts:

1. The quackery with talent. There are people who are physicians or quackery doctors having the ancient history, their art is believed as thier talent. This kind of profession is not transferred to others as in the way of inheritance or the master-student. The followings are included into that part: hanikhchılıg, ebechilik or hebechilik (midwifery), sinigchilig (bone-setting), chopchuluk and etc. (many of them are the treatment methods in folk medicine).

2. The profession of quackery learned through the experience - folk doctors. There are some other professions of quackery that with the means of herbs, a variety of water, with a leech, blood or etc. those professions are studied with practice. The master-student relationship plays an important role in it. Some professions such as the bone-setting, cutting the navel-string, treatment with hebs or other methods, blood taking are included into this part.

However, the main point of combining both the profession of quackery is to treat any physical symptoms, symptoms of disease. As the diseases are different their treatment, healing methods are also different. Of course, the similarities, differences and many-sided inform us the richness of the profession of quackery. Despite the differences in terms of the richness of medicine and the treatment of the people with all abilities the profession of quackery is belived to get the strength and talent from God. That is why before starting to treat they read prayers, entreat God, tell some the special words. The profession of quackeryis a trust, it is a submission to the divine power. If it was not so it would be impossible to treat many diseases unknown to the modern medicine by the ordinary people without any medical training. And from the dark periods of the history till the high development and technical century of the science the people wouldn't believe and apply to the profession of quackery.

One can often meet some words such as the dream, dreaming in epic, epic-lyric, lyric genres of oral literature of Azerbaijan nation, "hagg ashigi" (a mystic folk poet), "sheykh" (a respectable old man), "the man reading someone's thoughts" and some other titles especially in many love and heroism eposes combining the epic-lyric, dynamic-dramatical elements in itself. In our rich folk literature the psychology of our people, psychological characteres characterizing its mental culture very well have found its shiny expression.

They usually speak about the movement and habits of the world expressed in epic, lyrical, epic, lyrical works try to influence the heart of the listeners. The description of the dreaming cases, their explanation with poetical words are just convincing from the psychological aspect of epic-lyric epos heros by the master ashugs. That is why there are enough rich material in the various genres of folk literature, particularly in eposes, fairy tales, ashug poem forms [8, p.18]. One can easily tell the same words about psychokinesis. This phenomen means to influence a thing without physical interaction which was founded by Juna Datiashvili [6, p. 90] and Uri Geller in Turkic shamanizm this action had been reflected in the stone "yada" ("jada"), thus in Azerbaijan it was reflected in some beliefs such as "to cause the barley to creep" by some augurs, soothsayers.

Some beliefs spread widely among the public belong to the process of parapsychological treatment used in folk medicine indirectly and such kind of

"phenomenon" are admitted as an affirmation and evidence of a folk doctor, shaman who has a magic strength. In the process of treating the role of patient's belief to the "doctor" is known to everybody.

Reincarnation, it means the body changing of the soul, if we say exactly, the training [7, 30] which is the very great belief object in Buddhism and Hinduism, it means entering a newborn child's body after the death of a man, to return to the life again and that is why except Tuva and Khoten Turks, this training hasn't been spread widely in the belief system of Turkic nations [6, p. 91]. However, the belief of evil spirits entering the human body causes to the different diseases, first of all mental illnesses has spread very widely and this belief is closely connected with parapsychological treatment methods of Turkic nations. This time the ability called "Spiritism" has special a role and place in parapsychology.

The belief in Turkic belief system in parapsychology some mythical creatures such as "eye" (iye), (hal anasi) (mother of case), "abaasi" belonged to the "ghostly practices" and characterized as "energetical virus", after the religion Islam called "cin" ("ghost") takes the important place, those beliefs also take the important place in parapsychological treatment. The mythical creatures "abaasi" must be specially mentioned.

In Azerbaijani folklore, as well as in written literature there is some information which is considered more prejudice, their essence can only be understood by the approach of the principles of parapsychology science. Commenting on the scientific basis of such a phenomena miracles the philosopher, physiologist, psychologist, medicine scientists made their statements in two ways. So some of them approach to the secret of phenomena in a strict position. They give the belief to miracles as the intellectual darkness, ignorance, backwardness in science. This line still continues among some scientists. We think that if there are conflicting opinions among the investigations of the scientists then it is necessary to study the phenomena scientifically. The modern physiologists, psychologists, naturalists, physicians, scientists examined and continue the mystery of phenomena in the world of mass media.

Conclusion

As folk medicine is directly related with the ceremonial folklore and ethnography of our people, as it combines the harmonious unity, in other words, as folk medicine is a part of a number of public ceremonies, for example, is a part of the ceremony on the birth, its investigation means to study the ceremonial folklore and ethnography. So to investigate the ethnographic features and directions in folklore texts the folk medicine takes the important source role in investigating of the mutual relation between folklore and ethnography.

References

1. Ahmadov H., Naumova N. Psycho-pedagogical aspects method of suggestion in a practice-oriented approach. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*, Vol. 675, Issue 6, 2016, pp.53-59
2. Beydili C. *Türk Miföloji Sözlüğü*. Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2004

3. Gahramanova K. The philosophical essence of un-consciousness in the context of freydzizm, Baku, 2010, №3, p. 125-132.
4. Khurramgizi A. Azerbaijan ceremonial folklore, 2002, Baku, p. 30.
5. Shahverdiyev B. The mythical imaginations and folklore activity of the population Azerbaijan during the Enolit period, journal "Dede Gorgud" II (39), Baku, 2011, p. 81-92.
6. Геллер У. Эффект Геллера. Москва. «Наука», 1991, 190 с.
7. Кузник Б.И. Джуна, Ванга и другие. М., "Радио и связь", 1995, 296 с.
8. Парамаханса Й. Карма и реинкарнация: Мудрость Йогананды. М., Издательство «София», 2010, 128 с.

Abdullaeva Gizilgul Agali gizi,

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Department of Turkology,
Baku State University, Azerbaijan

TRACES OF ANCIENT TÜRKIC WORDS IN ROOT MORPHEMES (XVII CENTURY) (ON THE MATERIAL OF THE AZERBAIJANI LANGUAGE)

Абдуллаева Гызылгюль Агали гызы

доктор философии по филологии, доцент кафедры Тюркологии
Бакинский Государственный Университет, Азербайджан

СЛЕДЫ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ СЛОВ В КОРНЕВЫХ МОРФЕМАХ (XVII В.) (НА МАТЕРИАЛЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА)

Abstract. *In the article is traced the lot of the words that lost their intensity, frequency and became archaic from the XVII century and left the vocabulary of the Azerbaijani literary language. The research is based on the material of the literary-artistic language of the XVII century and comparative analysis of the lexical facts of the modern Turkic languages.*

Keywords: *XVII century, the root morpheme, desemantised word lexical archaisms, the ancient Turkic language, vocabulary, literary language norm.*

Аннотация. *В статье прослеживается судьба языковых единиц, с XVII в. утративших интенсивность и частоту употребления, архаизировавшихся и вышедших из употребления в азербайджанском литературном языке. Исследование проводится на основе языкового материала художественной литературы XVII в. и сравнительного анализа лексических фактов современных тюркских языков.*

Ключевые слова: *XVII век, корневая морфема, десемантизированные слова, лексические архаизмы, древнетюркский язык, словарный состав, норма литературного язык.*

Постановка задачи. Материалы литературно-художественного языка XVII в., являющегося связующим звеном между XV и XVIII в.в., делают возможным такое исследование. В XVII в. архаизации подвергались и существительные, и глаголы, и среди них имеются фонетические, лексические и семантические архаизмы. Следует отметить, что хотя архаичность рассматривается в основном в сравнении с современным литературным языком, в действительности процесс архаизации происходил уже в конце XVI - в начале XVII вв. В этот период многие лексические единицы постепенно утрачивают частоту употребительности и архаизируются. В результате эти лексические единицы, отмеченные в азербайджанском языке XVII в., со временем архаизировались и вышли из употребления. Однако, в действительности, исследование таких единиц, функционировавших в азербайджанском языке в XVII в., утративших свою интенсивность и вышедших из употребления, показывает, что эти лексемы и после выхода из словарного состава языка, продолжали в нем существовать. В результате сравнительного анализа установлено, что большинство этих лексем не утратилось, и они сохранились в современном азербайджанском языке. И хотя они существуют в языке в скрытой форме, однако уже долгое время лишены исторической самостоятельности.

Цель статьи. Автор статьи попытался проследить судьбу языковых единиц, с XVII в., утративших интенсивность и частоту употребления, архаизировавшихся и вышедших употребления из азербайджанского литературного языка, исследовать на основе языкового материала художественной литературы XVII в. и сравнительного анализа лексических фактов современных тюркских языков, попытался показать лексемы, вышедшие из употребления и вошедшие в архаический лексический пласт, полностью не утраченные в языке и сохраненные в современных языковых фактах.

Изложения основного материала. В настоящее время указанные лексемы утратили свою семантику и историческую смысловую нагрузку, точнее, они называются десемантизированными лексическими единицами. Однако большинство этих единиц сохраняет свое историческое содержание в несамостоятельной форме. Отмечено незначительное количество слов, не имеющих в настоящее время исторически присущий им семантический потенциал. Мы полагаем, что под десемантизированными словами следует подразумевать единицы, утратившие не смысловую нагрузку, а самостоятельность, т.к. слова, утратившие самостоятельное функционирование, естественно, утратили и семантику.

Лексические единицы, с XVII века подвергшиеся архаизации и позднее вышедшие из языка, можно разделить на две группы [1]:

1. Корневые морфемы лексем, употребляющихся в современном азербайджанском языке.
2. Компоненты сложных слов.

Рассмотрим примеры лексических единиц, сохранившихся в окаменевшей форме в корнях слов в современном азербайджанском языке:

Al - данная лексическая единица отмечена в азербайджанском литературном языке XVII в. в значении «уловка, ухищрение, подвох»:

*İstədim hərgah lə'lin vəslini səhba kimi,
Bağrımı qan eylədin bir al ilə mina kimi
[Говси Тебризи, 2].*

Хотя и само слово, и его семантика считаются архаичными для современного азербайджанского литературного языка, однако его исторические следы сохраняются в ряде слов, употребляющихся в словарном составе языка, например: в словах *aldatmaq* «обманывать», *aldanmaq* «обманываться» морфема *al* сохраняет значения «ухищрение, хитрость, уловка». Разница в том, что данная лексическая единица в настоящее время утратила функцию современной корневой морфемы. Однако языковые единицы *aldatmaq*, *aldanmaq* - своего рода результат «ухищрения, хитрости, уловки». Следовательно, формирование этих слов на основе лексемы *al* -объективная реальность. В настоящее время и в разговорной речи встречаются исторические следы этой лексической единицы, например: *A1 dilnən mənə dilə tütdu*-дрсп. (Уговорил меня своим хитрым языком).

Слово *al* вошло в словарный состав азербайджанского языка XVII в. в значении «красный» [3].

*Xəzan fəslində girdim bağə yadı - növbəhar etdim,
Sirişki - al ilə ol zərzanıni lələzar etdim
(Говсу Тебризи)*

В этом значении слово не закрепилось в качестве самостоятельной единицы в языке. Однако в составе глагола *allanmaq* «краснеть» (например, *Qızın yanağı allandı* «Щеки девушки покраснели»), употребляющегося в азербайджанском языке, отчетливо проявляется ал. Корневая морфема ал в данном слове означает «красный». Однако в связи с утратой функции корневой морфемы она не может вычленяться в составе данной лексической единицы. Следует отметить, что эта лексическая единица встречается в исключительных случаях, например: *al bayraq=qırmızı bayraq* «красный флаг», *al yanaq=qırmızı yanaq* «красные щеки». Как видно из приведенных примеров, в данном случае слово сохраняет свою первоначальную семантику. Если учесть, что в азербайджанском языке есть глаголообразующий аффикс -лан, то рассмотрение этого древнетюркского слова, означающего «красный», в качестве корневой морфемы [ал+лан (маг)] вызывает сомнение. Естественно, при наличии обратного варианта одно из этих древнетюркских слов в самостоятельном значении «красный» ускорило бы частоту употребления лексической единицы ал в литературном языке. Однако архаизация этого слова и утрата им самостоятельности отделили его от производной структуры, в результате чего оно вошло в разряд непроеизводных слов. Следовательно, в рассмотренных примерах (*aldatmaq*, *aldanmaq*; *allanmaq*) лексическая единица ал, не отдаляясь от своего первоначального значения «хитрость, уловка, ухищрение», в скрытой форме сохранило историческое значение «красный». ,

В современном азербайджанском языке она употребляется как частица, усиливающая превосходную степень прилагательного: *al qırmızı -qırqırmızı//çox qırmızı // olduqca qırmızı* «ярко-красный, алый». Следовательно, как усилитель превосходной степени прилагательного это слово прошло путь развития от самостоятельности к несамостоятельности, т.е. к выполнению вспомогательной функции [3].

Выводы. Все вышерассмотренные примеры, отмеченные в словарном составе азербайджанского языка XVII в., относятся к данному разряду слов. Хотя большинство этих языковых единиц, архаизируясь с XVII в., вышло из литературного языка, однако их следы полностью не исчезли и сохранились в корневых морфемах слов многих тюркских языков, в том числе и азербайджанского языка.

Литература

1. Азербайджанский диалектологический словарь. Анкара: Киличаслан Матбаачилик, 1999. - 374 с.
2. Гаджиев Т. История азербайджанского литературного языка. Ч. I. Баку: Элм, 2012. - 476 с.
3. А.Джафаров С. Современный азербайджанский язык. Баку: Маариф, 1970. - 155 с.

Hipters Zinaida,
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Koval Miroslav,
Candidate of Pedagogical Sciences, Professor
Kusiy Miroslava,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Lviv State University of Life Safety (Ukraine, Lviv)

ANDRAGOGICAL PRINCIPLES OF STUDENTS 'EDUCATION: APPLICATION PROBLEMS

Гіптерс З. В.,
доктор педагогічних наук, доцент
Коваль М. С.,
кандидат педагогічних наук, професор
Кусій М. І.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

АНДРАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Abstract. *On the basis of a brief historical retrospective, the andragogical principles of student learning and the role of the high school teacher in their application are outlined.*

Keywords: *andragogics, andragogical principles of teaching, high school teachers, adults, students.*

Анотація. *На основі короткої історичної ретроспективи висвітлено андрагогічні принципи навчання студентів та роль викладача вищої школи у їх застосуванні.*

Ключові слова: *андрагогіка, андрагогічні принципи навчання, викладачі вищої школи, дорослі, студенти.*

У сучасній міжнародній термінології освіта дорослих трактується як «комплекс поступових процесів формального чи іншого навчання, за допомогою яких люди, які є, з точки зору суспільства, якому вони належать, дорослими, розвивають свої здібності, збагачують свої знання і удосконалюють технічні та професійні кваліфікації чи застосовують їх у новому напрямі для задоволення своїх потреб і потреб свого суспільства» [2]. Для України актуальність освіти дорослих зумовлена додатковими чинниками, серед яких, зокрема: необхідність адаптації дорослого населення до нових соціально-економічних умов; проблема зайнятості економічно активного населення; зростання безробіття; професійне навчання дорослих у закладах вищої освіти та розробка ефективної освітньої системи відповідно до запитів суспільства.

Проблему освіти дорослих та застосування андрагогічних принципів навчання студентів нині досліджують С. Змієв, І. Колеснікова, О. Комар, Л. Лук'янова, А. Марон, С. Нетьосов, Н. Ничкало, А. Опольська, М. Полякова, Л. Сігаєва, Л. Тимчук, С. Хаджираєва та інші. Фахівці акцентують увагу на філософських та наукових засадах освіти дорослих, формулюють основні

поняття та терміни андрагогіки, аналізують гуманістичні основи технологій навчання дорослих взагалі та професійної освіти зокрема.

Особливості навчання у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання (у закладах вищої освіти державної форми власності, які забезпечують підготовку фахівців сфери цивільного захисту) висвітлено у працях Б. Малишева, В. Романюка, І. Савельєвої, С. Сьоміна; проблемі «психолого-педагогічних особливостей підготовки фахівців» присвячені дослідження Н. Голованової, М. Горліченко, В. Павлушенко, А. Пилиповського[5]. Однак висновки фахівців з питань педагогіки вищої школи та результати вивчення практики підготовки майбутніх фахівців у вищих закладах освіти із специфічними умовами навчання свідчать про те, що подальшого дослідження потребує проблема застосування андрагогічних принципів навчання студентів та курсантів. У статті розглянуто точки перетину освіти дорослих (студентів, курсантів) і діяльності викладача вищої школи на основі рефлексії, історичних аргументів та вивчення сучасних освітніх пропозицій для дорослого населення. У контексті дослідження використані загальнонаукові методи синтезу, аналізу, порівняння й узагальнення.

Насамперед звернемо увагу на поняттєвий апарат означеної теми, зокрема на визначення терміну «андрагогіка» та особливості й відмінності між педагогікою та андрагогікою. Освіта дорослих сьогодні трактується як самостійна галузь народної освіти, яка має велике значення для суспільного прогресу. Андрагогіка – це теорія навчання дорослих, яка виходить з того, що мета сучасного підходу до освіти полягає у сприянні розвитку та збагаченні цілісної особистості, прояву її самобутності, актуалізації її здібностей. Нагальність розвитку освіти дорослих детермінується необхідністю розв’язання суперечностей: між об’єктивною потребою розвитку навчання дорослих у системі *формальної, неформальної* (у т. ч. дистанційної) та *інформальної* освіти і відсутністю належного науково-методичного, нормативно-правового, організаційного забезпечення; між необхідністю врахування потреб ринку праці, вимог роботодавців, а також освітньо-культурних потреб дорослих, мотиваційних, ціннісних орієнтацій дорослих щодо професійної й особистісної самореалізації та відсутністю сучасних технологій їхньої професійної підготовки і перепідготовки; між зрослими вимогами роботодавців до рівня професійної компетентності дорослих працівників і відсутністю комплексної науково обґрунтованої системи професійної перепідготовки [3, с. 21–22].

За визначенням відомого вченого – андрагога Л. Турса, це наука про «навчання, самонавчання, виховання, самовиховання дорослих, яка свої теоретичні узагальнення і нормативні положення будує на двох джерелах знання: на доробку гуманістичних і соціальних наук, а також на власних дослідженнях дорослих в освітніх ситуаціях» [6, с. 124]. Професор Т. Александер, який впродовж багатьох років очолює кафедру андрагогіки в Ягеллонському університеті в Кракові, обґрунтовуючи сутність андрагогіки, звертається до наукової спадщини А. Каппа, німецького філософа, який у 30-х роках XIX ст. вперше вжив такий термін. Спочатку андрагогіку визначали як розділ педагогіки, зазначає Т. Александер. У міжвоєнні роки вчені запропонували розглядати андрагогіку як дві автономні науки, що займаються

проблемами виховання. Йшлося про педагогіку як науку про навчання і виховання дітей і молоді, а також про андрагогіку, що займається навчанням і вихованням дорослих [6, с. 125].

Специфіка організації будь-якого навчання обумовлюється особливостями контингенту тих, хто навчається, а також цілями, змістом і умовами навчання. Період навчання студентів і аспірантів у вищих закладах освіти охоплює як останні роки неповноліття, так і перші роки етапу дорослості людини. Саме цей «перехідний період» багато в чому зумовлює особливу специфіку навчання, адже у 18–22 років починається так звана «криза ранньої дорослості», зміни основних життєвих компонентів молодшої людини, коли вона прощається з дитинством і робить кроки на шляху до реального самовизначення [1].

У цей період людина починає набувати основні характеристики дорослого – особи, яка виконує соціально значущі продуктивні ролі (громадянина, працівника, члена сім'ї), що володіє фізіологічною, психологічною, соціальною, моральною зрілістю, відносною економічною незалежністю, життєвим досвідом і рівнем самосвідомості, достатніми для відповідальної самоврядної поведінки [4]. Найголовніше – людина в зазначеному віці починає усвідомлювати себе все більш незалежною, самостійною, самокерованою особистістю і в процесі навчання. В житті з'являються конкретні життєво важливі цілі, пов'язані з оволодінням певними соціальними ролями, досягненням певного соціального, професійного, сімейно-побутового статусу; індивід оволодіває новими ціннісними орієнтаціями і особистісними якостями, які дозволяють йому дедалі більшою мірою відповідально поводитися в громадському житті. При цьому людина спирається на все більший обсяг життєвого (побутового, соціального, професійного) досвіду, якого вона набуває в процесі життєдіяльності, зокрема навчання у вищій школі.

Андрагогічні принципи навчання – це принципи пріоритету самостійного навчання; спільної діяльності тих, хто навчається, з педагогом – організатором навчального процесу; опори на досвід учня (студента) як одного з джерел навчання; індивідуалізації навчання; системності навчання; контекстності навчання; актуалізації результатів навчання; розвитку освітніх потреб учнів, студентів; усвідомленості навчання. Головна відмінність **андрагогічних** принципів від **педагогічних** полягає в тому, що вони визначають діяльність в організації навчального процесу не лише педагогів, але перш за все тих, хто навчається, тоді як **педагогічні** принципи головним чином регламентують діяльність учнів, студентів [4].

Як вважає С. Змієв, у модель компетентності сучасного викладача вищого закладу освіти (ВЗО) входять, **по-перше**, такі основні вміння, як визначення освітніх потреб тих, хто навчається, визначення рівня підготовки студентів, виявлення обсягу їхнього життєвого досвіду та можливості його використання в процесі навчання, виявлення когнітивних, психофізіологічних особливостей студентів, відбір джерел, засобів, форм і методів навчання, розробка або уточнення навчальних планів, програм, створення комфортних умов навчання, забезпечення навчального процесу навчально-методичними джерелами і

засобами навчання, створення навчальних ситуацій, організація спільної діяльності всіх учасників процесу навчання, використання різних критеріїв оцінювання досягнень кожного учасника і всього процесу навчання, визначення перспектив освітніх потреб студентів, корекція процесу навчання.

По-друге, модель компетентності викладача ВЗО передбачає оволодіння такими знаннями, як теорія навчання недорослих, дорослих і літніх людей, їхні вікові особистісні психофізіологічні, соціальні, професійні особливості, психологія навчання недорослих, дорослих і літніх людей, основи філософії і соціології освіти, технологія навчання недорослих, дорослих і літніх учнів, технологія самостійного навчання, економічні та правові аспекти освіти, організація і технологія дистанційного навчання, методики навчання з конкретних навчальних дисциплін.

По-третє, викладач ВЗО повинен володіти такими навичками, як проведення психолого-педагогічної та психолого-андрагогічної діагностики студентів і оброблення його результатів, практичне здійснення викладання, робота з науковою і навчально-методичною літературою, робота на комп'ютері, організаційна робота, розробка навчально-методичних матеріалів.

Для викладача ВЗО необхідним є володіння компетенціями як педагога, так і андрагога. Це надасть можливість викладачеві досягти таких компетентностей, що вимагаються в європейському єдиному просторі вищої освіти, як: 1) знання, що дозволяють виявити оригінальність (індивідуальність) в розвитку або застосуванні ідей, часто в дослідницькому контексті; 2) вміння вирішувати проблеми в новому, незнайомому оточенні, формулювати власну думку на основі неповної або обмеженої інформації, викладати свої позиції і доносити до професійної та непрофесійної аудиторії; 3) навички самокерованого самостійного навчання [8].

Для випускника європейського ВЗО найважливішою компетенцією залишається вміння організувати своє навчання упродовж усього життя (Life-long learning), і для цього він повинен опановувати: 1) високоспеціалізованими знаннями, котрі посідають передові позиції в сфері роботи або навчання і складають основу для оригінальних роздумів або наукових досліджень; 2) спеціальними навичками вирішення проблем, що вимагаються в наукових дослідженнях або іннованій діяльності для розвитку нових знань і процедур, а також для об'єднання знань з різних галузей; 3) вміннями (компетенціями) керувати і видозмінювати складні, непередбачувані умови праці або навчання, а також брати на себе відповідальність за розвиток професійних знань і практичної діяльності команди фахівців [7]. Саме на перетині освіти студентів, курсантів і діяльності викладача вищої школи знаходимо вирішення проблеми застосування андрагогічних принципів навчання дорослих.

Отже, сучасна наука «андрагогіка» спрямовується на з'ясування тих суперечностей і протиріч у загальних твердженнях, що віддзеркалюють діалектику процесів виховання і навчання, самонавчання, самовдосконалення дорослих, а також вимагає розуміння такого підходу, котрий би підтверджував закономірність цих процесів. Побудова загальної теорії виховання і навчання дорослих, їх самонавчання і самовиховання – це завдання, розв'язання якого потребує поєднання наукових положень з гіпотезами, вірогідність яких можуть

підтвердити або спростувати подальші дослідження. Тому у вищій освіті України назріла необхідність більш масштабного застосування андрагогічних принципів навчання, а також потреба в організації підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів вищих закладів освіти, які б володіли компетенціями викладача-педагога та викладача-андрагога. На нашу думку, доцільно ввести у вищій професійній освіті спеціальність «Андрагогіка».

Головним завданням освіти дорослих в сучасних умовах стає створення необхідних умов для навчання людини, що є засобом реалізації її життєвих цілей з огляду на суспільні умови і завдання, а зміна ролі освіти в житті дорослої людини полягає в тому, що вона з соціального інституту, як частини державного апарату, перетворюється на сферу послуг. Тобто мета сучасної вищої освіти – не тільки забезпечити «оптимізацію професійної мобільності», але й надати людині можливість бути самою собою, а також сформувані у неї «постійне бажання вчитися і творити себе». Перспективи подальших досліджень вбачаємо у пошуках ефективних організаційно-змістових та методичних засад андрагогіки з метою використання їх у професійній вищій освіті дорослих, студентів.

Література

1. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – 3-е изд. – М.; Харьков; Минск; СПб. : Питер, 2002. – 282 с.
2. Гамбургская декларация об обучении взрослых. Пятая Международная конференция по образованию взрослых, ЮНЕСКО. Гамбург, Германия, 14-18 июля 1997 г., www.znanie.org/pravo/document.html.
3. Гіптерс З. В. Економічна освіта дітей і дорослих на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.): монографія. – К.: УБС НБУ, 2014. – 479 с.
4. Змеёв С. И., Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых / С. И. Змеёв. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 272 с.
5. Коваль М. С. Формування професійної готовності майбутніх рятувальників / М. С. Коваль // Сучасний рух науки: тези доп. V міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 7-8 лютого 2019 р. – Дніпро, 2019. – 864 с. – С. 318–322.
6. Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom IV. P. Wydawnictwo Akademickie «Żak». Warszawa, 2005. – 1295 s.
7. European Qualifications Framework for Lifelong Learning. – European Commission. Education and Culture. – 2008.
8. Shared 'Dublin' Descriptors for Short Cycle, First Cycle, Second Cycle and Third Cycle Awards [Интернет-ресурс]. URL: <http://www.jointquality.nl/content/descriptors/CompletesetDublinD>

Ziyaziyeva L.R.,
Postgraduate,
Kokshetau state University named after Sh. Sh. Ualikhanov
Dankina G.R.,
Lecturer,
Kokshetau state University named after Sh. Sh. Ualikhanov
Kaikenova A.A.,
Lecturer,
Kokshetau state University named after Sh. Sh. Ualikhanov
Dusekeeva E.T.
Lecturer,
Kokshetau state University named after Sh. Sh. Ualikhanov

THE PROBLEM OF ORGANIZING INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN A MODERN UNIVERSITY

Зиязиева Л.Р.,
аспирант,
Кокшетауский Государственный университет имени Ш.Ш. Уалиханова
Данкина Г.Р.,
преподаватель,
Кокшетауский Государственный университет имени Ш.Ш. Уалиханова
Кайкенова А.А.,
преподаватель,
Кокшетауский Государственный университет имени Ш.Ш. Уалиханова
Дюсекеева Е.Т.
преподаватель,
Кокшетауский Государственный университет имени Ш.Ш. Уалиханова

ПРОБЛЕМА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ В СОВРЕМЕННОМ ВУЗЕ

Abstract. *The article deals with the problem of organizing independent work of students in higher Education, the purpose and significance of the SRS for a modern graduate who seeks to be in demand and competitive in the labor market.*

Keywords: *independent work, organization, classroom work*

Аннотация. *В статье рассмотрена проблема организации самостоятельной работы студентов в ВУЗе, цель и значение СРС для современного выпускника, стремящегося быть востребованным и конкурентоспособным на рынке труда.*

Ключевые слова: *самостоятельная работа, организация, аудиторная работа*

Проблема организации самостоятельной работы студентов в вузе состоит не только в выборе ее видов, но и в создании условий мотивации активности, самостоятельности и ответственности студентов в ходе ее выполнения.

Опрос студентов Кокшетауского Университета (Казахстан) в 2019 г. Показал следующие результаты: самостоятельной работой занимаются все студенты, в среднем от 2 до 5 часов в день. При проведении анкетирования

студентам был задан вопрос «Есть ли необходимость в дополнительном самостоятельном изучении?» большая половина ответили утвердительно.

По результатам анкетирования, студенты не видят необходимости готовиться самостоятельно, если преподаватель не мотивирует их тем или иным образом, и этот предмет естественно не входит в список, по которому необходимо подготовить СРС.

Поэтому вопрос о повышении мотивации студентов к выполнению самостоятельной работы должен стоять у ППС кафедр на самом первом месте, что позволит увеличить заинтересованность и процент подготовки.

Мы считаем, что наиболее эффективной является самостоятельная работа студентов, проводимая на практических и лабораторных занятиях, т.е. в рамках аудиторной работы, ведь студент уже не сможет лениться, когда рядом работают другие студенты. Кроме того, стимулируют и организуют студентов на выполнение самостоятельной работы консультации преподавателей. Следовательно, можно сказать, что самостоятельная работа студентов будет наиболее эффективной при ее организации преподавателями, т. е. когда сам преподаватель распределяет время студентов.

Как же найти выход из сложившейся ситуации? Возможны два основных направления самостоятельной работы студентов.

Первый – это увеличение роли самостоятельной работы в процессе аудиторных занятий. Для этого преподаватели должны стремиться заинтересовать на своих дисциплинах студентов, разрабатывая индивидуальную методику для проведения аудиторных занятий, которые будут способствовать высокому уровню самостоятельности студентов и улучшение качества подготовки.

Второй – повышение активности студентов по всем направлениям самостоятельной работы во внеаудиторное время. Но, как следует из вышеизложенного, это связано с рядом трудностей, в первую очередь, с неготовностью как большинства студентов, так и преподавателей. Студенты не посещают консультации, назначаемые преподавателями, оставляя работу над контрольными и курсовыми заданиями на конец семестра. И преподаватели не всегда добросовестно отработывают часы, заложенные в учебных поручениях на консультации.

Значение самостоятельной работы студентов трудно переоценить. Ведь только при самостоятельном выполнении заданий закрепляются знания. Студенты начинают понимать учебный материал, у них появляется желание учиться. Цель СРС – научить студента осмысленно и самостоятельно работать с учебным материалом, с научной информацией, привить умение в дальнейшем непрерывно повышать свою квалификацию. «СРС предназначена не только для овладения каждой дисциплиной, но и для формирования навыков самостоятельной работы вообще, в учебной, научной, профессиональной деятельности, способности принимать на себя ответственность, самостоятельно решать проблему, находить конструктивные решения, выход из кризисной ситуации и т. д.» [3, с. 43]. Решающая роль в организации СРС принадлежит преподавателю, который должен работать не со студентом «вообще», а с конкретной личностью, с ее сильными и слабыми сторонами,

индивидуальными способностями и наклонностями. Задача преподавателя – увидеть и развить лучшие качества студента как будущего специалиста высокой квалификации. Отечественный и зарубежный опыт показывает, что организация самостоятельной работы студентов направлена на более полную реализацию задач обучения, формирование профессионально-значимых качеств личности специалиста, комплексное инновационное развитие системы образования. Следовательно, необходимо совершенствовать организацию самостоятельной работы студентов, формировать навыки самостоятельной учебной деятельности, обеспечить методическую помощь и контроль со стороны преподавателя, найти методы анализа результатов процесса усвоения учебного материала, разнообразить формы самостоятельной работы студентов [1, с. 28].

Фактически СРС состоит из двух частей: первая, это СРС, которую организывает и планирует преподаватель в аудиторное время, вторая часть – это СРС, которую студент организует по своему усмотрению, без непосредственного контроля со стороны преподавателя. В этой связи нужно сказать, что управление СРС – это, прежде всего, оптимизация процесса сочетания этих двух частей. Организуемая преподавателем СРС должна составлять не менее 20% от общего времени, выделяемого по учебному плану на самостоятельную работу.

СРС, с одной стороны, способствует эффективному усвоению знаний и овладению способами деятельности, входящими в содержание обучения определенному предмету, с другой стороны, удовлетворяет потребность студентов в самосовершенствовании по предмету за пределами обязательного программного материала, а также после окончания учебного заведения. Главная задача организации СРС заключается в создании психолого-дидактических условий развития инициативы и мышления на занятиях любой формы. Основным принципом организации СРС должен стать перевод всех студентов на индивидуальную работу с переходом от формального выполнения определенных заданий при пассивной роли студента к такой организации учебного процесса, когда актуализируются процессы познавательной активности студента с формированием собственного мнения при решении поставленных проблемных вопросов и задач. Среди заданий, выполнение которых требует творческого подхода, можно выделить и другие: пояснить смысл высказывания известного философа или ученого; составить кроссворд из терминов, относящихся к изучаемой теме; составить задачу по изучаемой теме.

К числу распространенных видов внеаудиторной СРС относится подготовка и написание рефератов, докладов, очерков и других письменных работ на заданные темы.

Многообразие существующих форм СРС, а также необходимость повышения их эффективности ставит перед преподавателем задачу выбора оптимального соотношения этих форм [5, 9 и др.].

При этом, следует учитывать, что самостоятельная работа студентов эффективна лишь в том случае, если она направлена на достижение определенной цели и подвергается самоконтролю.

Литература

1. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы : учеб. пособие / М. В. Буланова-Топоркова. –Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. –544 с.
2. Качуровская Н.М. Проблемы повышения учебной мотивации студентов / Н.М. Качуровская // Социально-гуманитарные аспекты формирования среды жизнедеятельности: материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием (в рамках праздничных мероприятий, посвященных 20-летию Астраханского инженерно-строительного института и кафедры «Философия, социология и лингвистика» АИСИ). 22-26 октября 2012 г. / под общ. ред. В.А. Гутмана, А.Л. Хаченьяна, Д.П. Ануфриева. –Астрахань : ГАОУ АО ВПО «АИСИ», 2012. –С. 98–101.
3. Мешков Н.И. Педагогика высшей школы : учеб.-метод. пособие / Н.И. Мешков, Н.Е. Садовникова. –Саранск, 2010. –80 с

Musaev Shahbaz Shami oglu

Doctor of Philosophy, Associate Professor, Leading Researcher

Nizami Ganjavi Institute of Literature

National Academy of Sciences of Azerbaijan

HAGI GARA COMEDY: COPYRIGHT PROGRAM, OBJECTIVES OF CRITICISM

Мусаев Шахбаз Шами оглы

доктор философских наук, доцент, ведущий научный сотрудник

Институт Литературы имени Низами Гянджеви

Национальная Академия Наук Азербайджана

КОМЕДИЯ ХАДЖИ ГАРА: АВТОРСКАЯ ПРОГРАММА, ЦЕЛИ КРИТИКИ

Abstract. *The study identifies the reasons why the founder of the Azerbaijani drama M.F. Akhundzade made creative preferences for the comedy genre. Analyzes show that M.F. Akhundzade, like his European predecessors, sharply criticized the prejudices of society in his comedies. From this point of view, the comedy of Haji Gara has a special place.*

Keywords: *M.F. Akhundzade, comedy, greed, reform, politics, criticism*

Аннотация. *В исследовании выявляются причины, по которым основатель азербайджанской драмы М.Ф. Ахундзаде в творчестве делал предпочтения жанру комедии. Анализы показывают, что М.Ф. Ахундзаде, как и его европейские предшественники, в своих комедиях резко критиковал предрассудки общества. С этой точки зрения комедия Хаджи Гара занимает особое место.*

Ключевые слова: *М.Ф. Ахундзаде, комедия, жадность, реформа, политика, критика*

Мирза Фатали Ахундзаде (1812-1878) вошел в историю литературно-культурной, социальной и научной мысли Азербайджана как основоположник национальной драматургии, реалист художественной прозы, профессиональной литературной критики. Он впервые в истории народов Востока предложил идею изменения арабского алфавита и изо всех сил пытался реализовать эту идею до конца своей жизни. М. Ф. Ахундзаде, обладающий богатым многогранным творчеством и обширной социокультурной деятельностью, приобрел большую популярность благодаря драматическому творчеству. В письмах к современникам М. Ф. Ахундзаде неоднократно подчеркивал социальную значимость жанра драмы и высоко ценил творчество Шекспира и Мольера. Эпистолярное наследие также показывает, что М.Ф. Ахундзаде извлек выгоду из своих европейских предшественников в драматургии. Интересно, что он предпочел комедийный жанр драматического типа. Исследователь Фейзулла Гасымзаде объяснил это тем, что М. Ф. Ахундзаде придавал большое значение критике: «Критика, по его мнению, была самым мощным инструментом и оружием в борьбе с несовершенствами общества» [1, с. 283]. Как просветитель, М. Ф. Ахундзаде стремится модернизировать общество, противодействуя в своих комедиях консервативным силам, которые не хотят отказываться от своего старого образа жизни, религиозному фанатизму и старому мышлению, которое не допускает свободу женщинам.

Хотя темы своим произведениям М. Ф. Ахундзаде взял из бытовой сферы, в своих комедиях, написанных в 1850-1855 гг., он также выявил общественно-политические проблемы азербайджанского народа при колониальном правлении царской России. В комедии Хаджи Кара, написанной в 1852 году [2, с. 124-165], он показал жадность как публичную трагедию в образе Хаджи Кара, который в стремлении заработать больше денег и ради богатства совершал всякие глупости, подлости, лицемерие, терял все человеческие качества, заставляя свою семью голодать. Это произведение азербайджанской литературы в советский период анализировалось в контексте разоблачения жадности. Однако анализы над данной работой показывают, что автору пришлось скрыть первоначальное намерение за темой жадности, чтобы избежать политической цензуры. На самом деле М.Ф. Ахундзаде в комедии хотел представить противоположную реакцию в азербайджанском обществе на последствия целенаправленных реформ царизма в первой половине XIX века. К тому же, он хотел показать массовое недовольство населения, вызванное закрытием границы и фактическим нарушением экономических и торговых отношений с Южным Азербайджаном. Именно поэтому, в произведении жадный Хаджи Кара был представлен на комическом плане, должность беков снижено, а обонкротившийся Гейдар бек - в драматическом плане. Из-за отсутствия денег Гейдар бек не смог сыграть свадьбу с Сона ханым и вступить в семейную жизнь. Не находя необходимую сумму денег, Гейдар бек обращается за долгом к богатому купцу Хаджи Кара. Однако скупой купец отказывается дать займы. В таком случае Гейдар бек и его друзья с условием того, что Хаджи Кара дает определенную сумму денег, соглашаются пересечь реку Араз и привезти контрабандный товар из Ирана. Надеясь заработать огромную прибыль, ненасытный Хаджи Кара немедленно принимает предложение. Однако планы Гейдар бека и его друзей не срабатывают, они задерживаются как нарушители границы.

Выдающийся литературовед Фиридун Бэй Кочарли писал, что сюжет и тему комедии Хаджи Кара дал М. Ф. Ахундзаде сатирический поэт Касим бек Закир (1784–1857) [3, с. 448]. В последующие периоды большинство писателей и литературоведов подтвердили слова Ф. Кочарли, а также отметили, что Хаджи Кара - реальная личность. Абдуррахим бек Хагвердиев писал: «Внуки Хаджи Кара до сих пор живут в селе Агджабеди Агдамского уезда» [4, с. 396]. Имеющийся на руках документ полностью позволяет говорить об истории создания комедии, и о том, откуда автор взял тему. Это рапорт, отправленный директору канцелярии кавказского наместничества М.П. Щербинину со стороны М.Ф. Ахундзаде из Шуши 10 октября 1852 году [5, с. 50-51]. Из рапорта явствует, что он по поручению наместника вместе с подполковником гвардии Петром Мартыновичем Мейером с 1 апреля 1852 года был отправлен в Шушу в качестве переводчика на допрос нарушителей границы-контрабандистов, столкнувшихся с казаками. М.Ф. Ахундзаде отмечает, что помимо выполнения своей роли переводчика, он также написал в Шуше 2 комедии [5, с. 51]. Одна из этих двух комедий - Хаджи Кара. Согласно рапорту, можно сказать, что М.Ф. Ахундзаде написал в своей комедии события, которые

он слышал в Шуше и был их непосредственным свидетелем. К тому же, он мог творчески использовать предоставленную Закиром информацию о Хаджи Каре.

В комедии Хаджи Кара жадность была осуждена как унижительная черта человеческой морали. На примере Хаджи Кара была показана то, к каким бедствиям приводит жадность и алчность человека. С этой точки зрения работа М. Ф. Ахундзаде перекликается с работами европейских предшественников, Хаджи Кара вошел в сокровищницу азербайджанской и мировой литературы как прекрасное произведение, написанное на “старую” тему. Азербайджанские литературоведы, говоря о произведении “Хаджи Кара”, часто сравнивали его с комедией Я. Б. Мольера “Скупой”. С этой точки зрения особый интерес представляет статья академика Мамеда Арифа «Великий драматург» [6, с. 84-99]. Мамед Ариф считал важным сравнение их жадных героев и дал преимущество герою М.Ф. Ахундзаде Хаджи Кара. По его словам, в то время как Гарпагон Мольера является абстрактным образом в семейно-бытовом плане, Хаджи Кара же в бытовом и общественном плане -реальный исторический персонаж: “...такой жадный купец мог быть только в Азербайджане и в указанном М. Ф. Ахундзаде времени. В Гарпагоне Мольера долгое время ни французский купец, ни дворянин не мог себя увидеть. Ненасытные и жадные мусульманские купцы Азербайджана сразу же узнали себя в Хаджи Каре” [6, с. 96].

Как мы уже отмечали, хотя в комедии “Хаджи Кара” цель автора лежит на втором плане, она должна была показать то, к каким результатам привели реформы 30-40-ых гг. XIX века. Реформы проводились на глазах М.Ф. Ахундзаде, указы из российской столицы осуществлялись под надзором кавказского наместничества, где он также работал, и были встречены серьезными протестами. Недовольство беков, как представителей этого класса, нашло свое интересное художественное решение в стихотворении Г.Закира [7, с. 41]. В стихотворении недовольство бека, потерявший большинство своих привилегий, напоминает недовольство героя М.Ф. Ахундзаде, обанкротившегося Гейдар-бека. Гейдар бек считает унижением для своего достоинства пахать землю и сажать сад вместе с крестьянами, лишившихся всяких прав [2, с. 125].

М. Ф. Ахундзаде в произведении “Хаджи Кара” смог так мастерски объединить эти две резко отличающиеся друг от друга линии, что его авторское отношение к снижению привилегий беков оставалось «скрытым» на фоне резкого разоблачения жадности. В советской литературе об образе Гейдар бека отзывались так: “Он также, как Хаджи Кара, становится жертвой безжалостной сатиры автора. Ахундзаде описал его как бездельника и хвастуна, у которого не было дел и занятий” [1, с. 306].

Хаджи Кара сильный перед слабым, но тихий перед сильным. Когда надо он хвастается. Перед поездкой говорит, что абсолютно не боится караулов и ясовулов. “По милости Божией я могу справиться с двадцатью из них в одиночку” [2, с. 137]. При возвращении, когда он убеждается, что не встретится с казаками, что опасность уже миновала, он хвастается перед Гейдар беком: “Пусть мне на встречу попадутся ясавулы, я такое натворю, что последствия не забудут до Судного дня; тогда народ успокоится на счет них” [2, с. 148]. На

сцене встречи с Муровым Хаджи Кара мгновенно меняется, говоря: “Моя душа и мое имущество подарок для Мурова”. Мгновенное переобувание Хаджи Кара неслучайно. Как купец, он должен быть в состоянии оставаться на ногах в условиях текущей ситуации и для этого должен перестараться. На самом деле не бытовые заботы привели Хаджи Кара в такое состояние. После Туркменчайского договора (1828 г.) традиционные экономические и торговые отношения Азербайджана, поделенный между Ираном и Россией, были нарушены, и население, особенно в районах Карабаха и вдоль Араза, после потери возможностей для взаимной торговли оказалось в сложной ситуации. Люди не могли смириться с текущей ситуацией. Прекращение связей с городами и деревнями, куда они беспрепятственно ходили еще вчера, не только расстроило их духовно, но и сделало их финансовое положение тяжелым. Каждый искал своеобразный выход из ситуации.

Еще одна проблема, которая заслуживает внимания в комедии, - это установление очень строгого бюрократического режима вместо устранения причин, которые заставляют людей нарушать закон. Все слои населения, независимо от их социального положения, опасаются нового политического режима и его управления. Слова Хаджи Кара на самом деле являются авторской позицией: “...меня столько не пугают их мечи и винтовки, сколько их следствие и волокита” [2, s. 137]. Отнюдь не случайно, что Хаджи Кара снова упомянул “следствие” во время сцены ареста; на глазах М.Ф. Ахундзаде происходили аресты людей, месяцы волокит и длительных допросов.

Таким образом, в комедии “Хаджи Кара” М.Ф. Ахундзаде выдвинул на передний план разоблачение жадности, а на заднем плане в скрытой форме раскрыл серьезные последствия тенденциозной политики царизма.

Литература

1. Qasımzadə, F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi / F.Qasımzadə. – Bakı: Maarif, – 1974. – 487 s.
2. Axundov M.F. Komediylar, povest, şeirlər / M.F.Axundov, tərt. ed. və ön söz. müəll., N.Məmmədov, red.: H.Məmmədov. – Bakı: Yazıçı, – 1982. – 271 s.
3. Köçərli, F. Azərbaycan ədəbiyyatı: [2 cildə] / F.Köçərli. – Bakı: Elm, – c. 1. – 1978. – 599 s.
4. Haqverdiyev, Ə. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / Ə.Haqverdiyev. – Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, – c. 2. – 1971. – 491 s.
5. Axundov, M.F. Əsərləri: [3 cildə] / M.F.Axundov. – Bakı: Elm, – c. 3. – 1988. – 388 s.
6. Arif, M. Böyük dramaturq // – Bakı: Revolyusiya və kultura, – 1938. №6-7, – s. 84-99.
7. Zakir, Q. Seçilmiş əsərləri / Q.Zakir, tərt. və müqəd., Kamran Məmmədov. – Bakı: Yazıçı, – 1984. – 384 s.

SOCIOLOGY AND POLITICAL SCIENCE

Mustafayeva Shafag Farman

Lecturer at the Department of Regional Studies of AUL, PhD researcher
Institute on Philosophy of National Academy of Sciences of Azerbaijan

THE SOUTH CAUCASUS IN THE CONTEXT OF FRENCH GEOPOLITICAL THEORIES

Abstract. *Throughout history, French thinkers and philosophers have made great contributions to world science by introducing various theories about the strategic position of governments, the formation of people, nations, and the factors that influence these processes. The provisions and theses set forth in these geopolitical theories have been relevant in modern times and have been reflected in the geopolitical and geo-economic life of various regions, including the South Caucasus. From this point of view, it is important to study the concepts put forward by French theorists, to find their ideas reflected in different regions of the world, and in the South Caucasus.*

Keywords: *France, the South Caucasus, geopolitics, geographical determinism, human geography.*

The oldest geopolitical theory that exists in historical literature is that of the ancient Greek philosopher Aristotle, the geographical determinism is the oldest example of the understanding of geopolitics and geopolitical processes. For the first time in Europe, the French scholar, educator and lawyer Jean Bodin (1530-1596) applied this theory in his book *Six Books of the State*.

J. Bodin explored the emergence of state institutions in different geographical and climatic conditions in his book "Method for the easy comprehension of the history", "Six Books of the State". For the first time in the history of political thought, Bodin regarded sovereignty as the most important sign of the state. In his view, the right to create or enforce sovereignty or laws belongs to the state. Sovereignty for Bodin depended not on whether the laws were fair, but on their power and ability to create. Bodin distinguished five distinct features of sovereignty: The first is the passage of laws addressed to every class and government. The second is the solution of military and peace issues. The third feature is the appointment of officials. Fourth is the activity of the last instance court as the supreme court. And the fifth is the absolutism [1, p.66].

It is possible to apply Jean Bodin's provisions and theses to the South Caucasus states. The highest goal is to ensure sovereignty in the sphere of national interests of the South Caucasus countries (excluding Armenia). The role of the South Caucasus states in the geopolitical situation of the CIS countries is significant. The area has become a platform for economic and geopolitical competition between the US, Western Europe, Iran, Turkey, and China. As a result of inter-state and internal conflicts, the South Caucasus has turned into an unstable region - the Eurasian Balkans. The region's competitiveness is due to its strategic importance, extensive transit opportunities, and the Caspian Sea's vast oil and gas resources. The proven oil reserves in the Caspian are 12 billion tons. Because of oil transportation conflicts (North Caucasus, Nagorno-Karabakh, Kurdistan), routes controlled by the US and

NATO may be preferred [2, p.144].

The Caucasus is traditionally a conflict of geopolitical interests between Russian and Western Europe. The war over control of the Caucasus, especially the South Caucasus, has been waged over the past 300 years between Eurasians (Moscow) and Atlantis (Western Europe). Tsar and later Soviet Russia, recognizing the importance of the region, managed to change the geopolitical situation here for their own benefit and strengthen control over the eastern shores of the Black Sea and the greater part of the Caspian Sea.

According to the French thinker Charles Louis Montesquieu (1689-1755), who develops the ideas of geographical determinism, each branch of power is responsible for the performance of certain functions. The legislature enacts laws that are binding on all citizens, the executive branch is responsible for enforcing the laws, and the judicial community ensures citizens' safety and resolves disputes between people.

Montesquieu wrote that in a legal state everyone should be equal before the law and strictly adhere to the law. To prevent arbitrariness on the part of the authorities, state power should not be consolidated. The power should be divided between the legislative, executive and judicial authorities of the state. In this case, each of them controls the other and avoids the wrong steps [1, pp. 68-69].

The thesis by the French educator Montesquieu on the legal state and his views on the separation of power are considered as the main criteria for state governance in the world, including in the South Caucasus. After the collapse of the USSR, the South Caucasus countries entered a new phase of development and adopted their constitution. After the restoration of independence, the development of a new legal state-building concept was a prerequisite. The first Constitution of independent Azerbaijan was prepared by the national leader Heydar Aliyev in order to create a legal, democratic and secular state and was adopted by the people in a referendum on November 12, 1995 [3]. The constitution, consisting of 158 articles, defines the fundamental principles of the people as the sole source of state power and the organization of governance on the basis of the division of power [4].

On August 24, 1995, the Republic of Georgia adopted a constitution consisting of 109 articles. The Constitution respected human rights and freedoms, and it also indicated that Georgia's form of political governance was a democratic republic [5].

In Armenia, a constitution consisting of 117 articles, which included the legislative, executive and judicial powers, was adopted on July 5, 1995 [6].

Jan Jak Elize Reklyu (1830-1905), a representative of the modern French French School of Geopolitics, criticized geographical deterministic theories, concluded that man and his activity were based on development and decline at any time and place.

French geopolitical ideas of the new era have also been reflected in the Caucasus region. The Caucasus is characterized by the diversity of its natural and geographical conditions, its multinational population and its multi-confessional nature. The region's religions, especially Christianity and Islam, also cross the West and East, Europe and Asia, North and South. The Caucasus is bordered by the Russian Federation, Ukraine, Bulgaria and Romania via the Black Sea, Central Asia, Iran, Turkey and the Arab world via the Caspian Sea. The Caucasus has access to three seas - the Caspian, the Black Sea and the Azov. Many cultures and confessions

clash here. Different peoples and ethnic groups live with each other's territorial and other claims [7, p.43].

The geopolitical school founded in France in the late 19th and early 20th centuries was called "human geography." Representatives of this school advocated the establishment of liberal relations between states and peoples and the principle of inviolability of borders.

French geopolitics J. Hotmann based communication relations as geopolitical advantage of territories. After the collapse of the USSR, geopolitical changes took place in the Caspian region. Changes in the post-Soviet space have led to a decline in production and all types of freight. As a result, the Caspian littoral states developed their own transport policies to provide both domestic and foreign freight. Increasing role of transport communications was due to the transportation of energy to world markets. The development of transport infrastructure in the Caspian region has attracted the attention of Western countries. The West was interested in the creation of transport and communication corridors in the South Caucasus, which were alienated from Russia and deprived it of traditional circles of influence [8, p.154]. The decline of Russia's influence in the region has allowed the Western capital to penetrate the Caucasus as a result of the collapse of economic ties between the former Soviet republics. US and European countries interested in secession from Russia in the South Caucasus and Central Asia were particularly active in this process.

In the twentieth century, the oil factor began to gain special importance as the driving force of industrial civilization. That is why the Caucasus region is of particular importance given the importance of the Caspian Sea. With the collapse of the USSR, the Caucasus region and its adjacent territories have become a place of global conflict. The main goal of Eurasia was to keep it in Moscow's sphere of control and influence, and strengthen the geopolitical traditions of Tsar and Soviet Russia. The purpose of the Atlantis was to move the region out of Moscow's sphere of influence and achieve maximum strategic profit.

The views expressed by French geopolitics Andre Siegfried, Yves Lacosta, Alain de Benoit, J. Attali, Fernan Brodel and Pierre-Mallie Calluana about domestic politics, the great future, the strengthening of separatism with the development of national states, the rise of autonomy, the formation of a unified world on geo-economic principles, the strengthening of migration to Europe, the confrontation between Eurasia and the Atlantic, and the nuclear weapons are urgent.

This thesis of French geopolitics is justified in the South Caucasus. Geopolitical relations in the Caucasus are connected with the importance of this region in Eurasia. The struggle of the great powers in the Eurasian space for control of the Caucasus took place in the context of ethnic and religious diversity in the region. Achieving influence over the Caucasus will enable greater control over Eurasia. The views expressed by the French theorist Jean Parvulescu on the existence of confrontation between Eurasia and the Atlantic Empire are important in this regard. In the post-Soviet era, the importance of the region has increased due to the search for energy resources of the Caspian Sea and Central Asia. An important step has already been taken to establish a multi-varied pipeline system in the Caucasus. Trans-Caspian communications from the Caucasus to the Black Sea are, above all, the most profitable option for the Central Asian and South Caucasus countries [1,

pp.212-219].

Thus, the research shows that the rules, ideas and ideas put forward by French geopolitics have manifested themselves in one way or another in the world, and in the South Caucasus. The South Caucasus has a unique geopolitical role, both in terms of its potential and geostrategic position. This region plays an important role both as a source of energy and in the transportation of the Caspian's energy resources to Europe in general. The new geopolitical reality is that there is no unique security system in the Caucasus. The main obstacle for this system is the presence of acute conflict centers in the South Caucasus, particularly the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict, in which the Republic of Azerbaijan is perceived as a major participant of the Caucasus regional security system.

Research shows that peace and co-operation in the South Caucasus has been achieved by addressing regional problems, building a security system, promoting cooperation between states, promoting the values of co-operation in society, creating, maintaining and developing mutual trust and confidence, aligning the regional and international powers with regard to the Caucasus, and determining the role and place of the South Caucasus in a globalized world.

References

1. Mammadov N. Introduction to geopolitics: Volume 2, I, Baku: "Azerbaijan" Publishing House, 2011, 576 p.; II Vol., Baku: Azerbaijan Publishing House, 2011. - 416 p.
2. Пирожник И. И. Геополитика в современном мире. Минск, «ТетраСистемс», 2008. - 272 с.
3. Legal state building // http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_3.pdf.
4. The Constitution of the Republic of Azerbaijan // <http://www.president.az/azerbaijan/constitution>.
5. Конституция Грузии от 24 августа 1995 г. // <http://www.refworld.org.ru/pdfid/548f04404.pdf>.
6. Конституция Республики Армения // <https://erebunimed.com/uploads/Constitution%20of%20the%20Republic%20of%20Armenia%20RUS.pdf>
7. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. М.: Международные отношения, 2003, 464 с.
8. Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона. М.: Междунар. отношения, 2003. - 280 с.

Panova Y.G.

PhD

Shumen University "Bishop Konstantin of Preslav", Shumen, Bulgaria

CONDUCTING AS A MANAGMENT PROCESS AND ITS ROLE IN THE TRAINING OF FUTURE MUSIK TEACHERS

Панова Ю.Г.

Доктор

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, Шумен, България

ДИРИЖИРАНЕТО КАТО УПРАВЛЕНСКИ ПРОЦЕС И НЕГОВАТА РОЛЯ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО НА БЪДЕЩИТЕ УЧИТЕЛИ ПО МУЗИКА

Abstract. *The report is aimed at clarifying the procedural and managerial aspect of Conducting and Music Performance, the new understanding of the problem of the image of the head and the readiness of future music teachers to manage music executive process.*

Keywords: *conducting training, management, conducting, competence*

Резюме. *В статъе рассмотрен процессуально-управленческий аспект дирижирования и потребность формирования у будущего учителя музыки такого типа готовности, которая направлена к управлению исполнительским действия музыкального исполнения.*

Ключевые слова: *управление, дирижирование, компетенции*

Пряката връзка на социологическите позиции на учителя по музика като медиатор на различните музикални пространства [2] със социалната и музикално-техническата същност на диригентските дейности, както и синтезиращия характер на дирижирането като музикално-изпълнителска дейност, поставя необходимостта от формирането на определен вид *управленска компетентност* у бъдещите учители по музика изградена на основата на професионално придобити знания, умения и компетентности, интегриращи различни действия с музикално-изпълнителски, психолого-педагогически, организационно-управленчески характер. [5]

Характерна същност на дирижирането като управление е *обективния му характер* и *субективния начин* на осъществяването му, детерминирани от лична ефективност на диригента и уменията му за самоуправление. С други думи, диригентът осъществява успешно професионалните си функции чрез активно управление на своите действия. [3] Чрез дирижирането той управлява постоянната съотносимост на преобразуваната във вътрешен изпълнителски процес творческа потребност с реалната музикално-изпълнителска ситуация. Пред диригента постоянно възниква практическата необходимост наред с осъществяването на художествените и музикално-изпълнителските задачи, реализирането на редица характерни за всеки вид управление функции и дейности, свързани с механизмите на общуване, комуникация и психологическото въздействие и взаимодействие и т.н.

Пред вид осмислянето на музикално-изпълнителския процес като система за управление съставена от управляваща (диригента) и управляема

(изпълнителите) подсистеми свързани с обратна връзка можем да определим следните аспекти на дирижирането като управление:

1. Дирижирането притежава характеристиките валидни за всяко едно управление: *сложност и многообразие; наличие на голямо число форми и видове; многостранни връзки с различни явления и процеси; творчески и интелектуален труд; трудно се поддава на формализация.*

2. Чрез дирижирането се осъществява управленското въздействие и взаимодействие на управляващата подсистема (диригента) с управляемата подсистема (изпълнителския състав). Тази специфичност се допълва и от двойната същност (*комуникативна и изразителна*) на музикалното произведение, което позволява музикално-творческа дейност на даден състав и неговият диригент да бъде включена в процес на общуване и на изразяване.

Това означава, че „дирижирането е не само особен вид художествена дейност, но и постоянен и неразривен интерактивен *процес на взаимодействие* между изпълнителите и диригента, в който се осъществява вътрешна и витална връзка както между диригента и ансамбъла, така и между самите изпълнители. [7] Характерно за това взаимодействие е, че всяко действие на диригента насочено към изпълнителския състав предполага ответното му съдействие.

Новият аспект в съвременните естетически, психологически, педагогически виждания за дирижирането и диригентската дейност като управленски дейности, очертава и необходимостта от готовност на учителите по музика за новите си роли на успешни ръководители формиращи пространство на взаимодействие с музикалното изкуство. В този аспект необходимостта от формирането на лидерски качества и управленска компетентност у студентите бъдещи учители по музика ясно се очертава като *решаващ фактор за организирането и провеждането на музикално-изпълнителски дейности* пряко свързани със знанията уменията за управлението на човешкия потенциал неговото развитие. [6]

Пред вид това, че изпълнението на музикалното произведение е процес характеризиращ се с етапност на дейностите, при които елементи от един етап присъстват в работата на друг, както и съществуващата вариантност и сложна зависимост от множество условия е съществено е да се има пред вид, че при индивидуалните изпълнители това управление касае преди всичко *самоуправлението* на самия изпълнител, докато при ансамбловото изпълнение присъствието на ръководител на музикалното изпълнение изисква освен *самоуправление* на ръководителя и *управление* на изпълнителския процес от страна на ръководителя. [1] В този смисъл ръководителят (диригент или учител по музика) трябва да има изградена ясна концепция не само за музикалното произведение и неговата реализация, но и за това как да управлява ефективно този процес.

И тъй като в многостранната дейност на учителите по музика изпълнителството заема важно място, то за тях изучаването на дирижиране се свързва с изграждането на компетентности относно непосредственото представяне на изучавания певчески материал и организирането на музикалните дейности в класа по музика на високо художествено ниво пред една специфична аудитория – децата. От това, колко ярко и убедително е

изпълнено произведението или фрагмент от него до голяма степен зависи успеха на тяхната педагогическа и учебно-възпитателна работа и музикален авторитет. [4]

Изследването и проучването на научната литература, личните наблюдения и натрупан опит показват, че липсата на управленската компетентност и знания относно проблемите и техниките на управление на промяната у студентите бъдещи учители по музика води до тяхното неубедително поведение, хаотичност и непоследователност в организирането и провеждането на музикално-изпълнителския процес.

Проведеното експериментално проучване и изследване на студенти от специалност педагогика на обучението по музика на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ позволяват постиженията на студентите, свързани с организирането на диригентските и музикално-изпълнителски дейности, да се интерпретират в следните насоки:

✓ При овладяването на диригентската компетентност нови за студентите се явяват знанията и уменията, свързани с *планиране, организиране и контролиране* на диригентските и музикално-изпълнителските дейности. Но придобили тези знания и умения, макар и в различна степен, студентите придобиват и демонстрират готовност за:

- поставяне на цел и планиране на музикално-изпълнителските дейности на базата на разясняване идеята, структурните особености, съдържанието и характера на образите на музикалното произведение;
- поставят конкретни задачи, указания и изисквания за разбирането им;
- определят входящите и изходящите характеристики на изпълнителските дейности;
- организират предварително планираните изпълнителските действия;
- разработват алтернативни методи, които могат да се използват за промяна след установяване и анализиране на проблема;
- изработват и вземат решение. Дефиниране на задачите и прилагането им в хода на изпълнителските дейности.

✓ Най-високи резултати на студентите, при показателите свързани с познаване, разбиране и владение на диригентския жест като средство за невербално въздействие и взаимодействие на студентите с изпълнителския състав и мобилизиране, организиране и реализиране на личния потенциал, са в резултат на предварително изградена диригентска техника у студентите и умения за проектиране на подходящи мануално-изпълнителски действия и пренасяне на вече изградена диригентска жестикулация при дирижиране на партитурата на произведението. Това им дава възможност да организират взаимодействие с музикалното произведение характеризиращо се с:

- правилна координация на личните външни и вътрешни действия и подчиняването им на поставените цели;
- увереност и инициативност;
- самостоятелност и настойчивост при прилагане на взетите художествени решения;
- правилна самооценка и контрол на собствената работа.

✓ Предварително овладяните диригентски компетентности по посока на преодоляване на личната интровертност от страна на студентите при използването на пантомимичните средства, гарантират високите проценти за овладяно, целенасочено, емоционално въздействие на студентите, като ръководители при изобразяване на музикалния образ.

✓ Добрата предварителна подготовка на студентите по дирижиране им позволява убедително и вярно да формират диригентските задачи и да вземат правилни музикално-изпълнителски и диригентски решения, съобразно партитурата на произведението, аргументират и прогнозираят бъдещото развитие на събитията, на основата на изградена концепция за реализиране на произведението.

Следователно, студентите определят и прилагат диригентската техника при активното художествено *интерпретиране* на изградения в съзнанието им *художествен образ* и избират подходяща стратегия за организиране на музикално-изпълнителските и диригентски дейност.

В резултат на анализа на експерименталната работа се стигна до следните заключения:

❖ Компетентността на студентите, която се формира в процеса на обучението им по дирижиране, е вътрешна система от ресурси, необходими за ефективно организиране и ръководство на всички компоненти на дирижирането като организирано пространство на взаимодействие с музикалното изкуство (цели, принципи, съдържание, технологии и т.н.). Тя се разглежда като интегрирана система, която включва: оперативно-технологични, научно-теоретични и социално-психологически характеристики.

❖ Компетентността на студентите проявяваща се в управленските дейности и част от тях налагат необходимостта от формирането у студентите на управленски знания и умения като:

- анализ и мониторинг на диригентските и организационните дейности;
- поставяне на цели, създаване на проекти на музикално-изпълнителски процес;
- диагностика и оценка на собствените действия, позволяващи рефлексивно да планира и оценява процеса и резултата на своето обучение по дирижиране;
- вземане на решения в музикално-изпълнителските и диригентски ситуации;
- лидерство, управление на собствените знания, познавателни, изследователски, независими и учебни дейности;
- самоуправление и самочувствие на студентите.

❖ Идентифицираните компетенции за управление на музикално-изпълнителския процес са измерима възможност на студентите да действат качествено и резултатно при решаване на конкретни задачи, които възникват в процеса на обучението по дирижиране, като процесите на тяхното формиране пряко се свързват с фиксирането, описанието и оценяването им.

References

1. Beskrovnaya G. N. (2010). Muzikalnoe izpalnitelstvo: procesualno-dinamicheski aspekt, Disertazhiya. Saratov.
2. Dvoynina G. B. (2004). Formirovanie gotovnosti uchitelya muziki k organizaztii prostranstva hudozhestvennago vospitaniya uchashtsiya. Volgograd.
3. Erzhemski G.L. (1988). Psihologiya dirizhirovaniya. Muzika. Moskva. p. 67. https://www.studmed.ru/erzhemskiy-gl-psihologiya-dirizhirovaniya_7c28856995b.html
4. Zhivov V. L. (1987). Ispolnitelskiy analiz horovogo proizvedeniya. Muzika, Moskva.
5. Panova Y. (2016). Gotovnost na studentite badeshti uchiteli po muzika za upravlenre na muzikalno-izpalnitelski process. Godishnik. XX D. Shoumen. UI “Episkop Konstantin Preslavski”. p. 1034-1039. ISSN 1314-6769.
6. Adair, J. (2005). How to Grow Leaders: The Seven Key Principles of Effective Leadership Development, Kogan Page.
7. Kaplin T. (2006-2007). Subliminal interaction – the secret behind musical leadership?- how the conductor’s musical mind manifests itself in the body language and the singers in the choir, лекция, University of Pretoria, April 2006 and Febr. 2007.

Khaleddin Sofiyev

Candidate of Cultural Studies, Associate Professor,
Head of the Department of Social and Political Sciences
Azerbaijan State University Culture and Arts

CONNOTATIVE METHODOLOGY IN CULTUROLOGY

Abstract. *The article is devoted to some issues of connotative methodology in cultural studies. It is noted that in the scientific literature there are numerous connotative shifts in the history of culture. The connotative “mutations” in words played a large role in the methodological development of cultural studies. It is this fact that allows us to assert that the history of culturology as a science is the history of the connotation of the most significant terms.*

Keywords: *semiotics, denotation, idol worship, mutation*

As it is known, in semiotics a sign means other phenomenon. For example, creating a plan of expression phonetic structure of the word transmits a meaning that exists in the mind of the addressee. In semiotics the term “denotation” points to the object, which is marked by the form and meaning of the sign. Accordingly, vocabulary meaning which reflects the object is called the denotative meaning. But a sign can have also additional, namely situational meanings, which aren't often noted in the vocabulary. They are named connotative meanings [1]. So, for example, Kaaba as a cube construction means the idea of the house. In this case the “house” is a denotative meaning of material form of the Kaaba. A house is the denotative meaning of the Kaaba. But when the Islam became the Arabs' religion this object was connotated and obtained the meaning of the “Allah's house” too. Connection between the word “Kaaba” (that means a cube) and the “Allah's house” historically had been repeated so many times that this connotative meaning even entered the dictionary and became the denominative one. Meanwhile in the XVIII century the Wakhabists disagreed with this connotation of the Kaaba, because they considered its holy worship a sign of paganism [2 <http://www.tggpgul.narod.ru/vachabizm.pdf>]. So, breaking the denotation of the “Kaaba” they didn't think that they broke its connotations, i.e. its meaning of the sacral world.

Semiotics and theory of information postulate that culture is a complex of signs that transmit information. Phenomena that exist in culture aren't used, for instance, for sitting or different practical usage. They also have definite meanings. And among these meanings besides denotative there are also connotative ones. In this meaning it is impossible to prove, that history of culture is not only history of emergence of new values, or history of the obsolete values which have left the social scene. History of culture is also history of connotation of mythological, religious, epistemological and other signs and symbols. The bloody fight between icon worshippers and iconoclasts in Byzantium is well known. But connotative aspect of this fight is not so known. In worship to icons the iconoclasts saw connotative meanings, that belong to polytheism and idol worship. But icon worshippers justified themselves that by their connotative meanings the icons denoted Christ. This last moment stimulated in the Orthodoxy peculiar theological researches. The

philosophers of this flow had to study such problems, as “icon”, “worship”, “the God” and “meanings of symbols” [3, p.137-138].

One can find numerous connotative shifts in history of culture. So, for example, the humanity connoted the word “home” and came to the idea of “The God’s home”, and then to the idea of “The European home”. Connotation of the paradise symbol popularized in the Muslim East the idea of the flower- garden. Connotation of the word “town” (“madinatown”) led in the Muslim world, especially in Azerbaijan, to the conception of “culture” (“medeniyyet”). In the result culturology reflected binary opposition of the “town/village” and found richness of meanings on the conception of culture in Azerbaijani language. “Civilis” in the Latin language meant belonging to the town and extrapolated features of refined town manners to all culture.

When in our country was forming the idea of culture under the European influence, both courtesy and etiquette, and good manners began to be meant under this conception. Only later among specialists it became clear that it was impossible to talk also about culture of swearing and culture of war.

Analogically, connotation of symbols occurs not only in the practical life of culture but also in the theoretical life of culturology. Ortega y Gasset formed the conception of «dehumanization” for culturological and aesthetic thinking [4]. It was a methodological invention. Ortega revalued the ideal and ideas of humanism which had been popular since the time of Renaissance and put them into the place of the “dehumanization” concept, making it positive. Though later in the development of philosophy of culture “dehumanization” did not become the connotative term, every time as soon as there was a desire to talk outrageously about modernism it appeared as an effective instrument.

The word “decadence” met the methodological connotation. In French language it meant crisis and fall. For the first time it was Montesquieu who turned this word into culturological conceptual instrument which later was used by historians for explanation of decadent state of the Rome Empire of the II-IV centuries. In the XIX century critics used the word “decadent” to sharpen acrimoniously about Hugo and other romanticists. This negative meaning remained in force till the end of the first half of that century and critics began to call the first modernists such way. For the first time Gautier and Baudelaire connoted the “decadent” and began to use it in a positive plan. But in 1880 a number of writers, in spite of critics began to name themselves as decadents [5, p.10-12]. So, due to this connotative “mutation” cultural world got a new effective term.

In the middle ages from the word “modo” (“present”) there was created the word “modernus”, and this word connotatively began also to mean the modern age in its antithetical to the antique age. The antique world was considered a sacred and honorable history both before and after Christ. But “modernus” connotatively meant a modern, prosaic and ordinary world. But beginning from the Renaissance the “modern” began connotatively to mean the world and epoch, where secularism and freethinking became universal. Accordingly, semantics of the world also became ambivalent, that is positive or negative depending on the look of a person or a social group. For the romanticists who disliked secularism the modernism connotatively

meant negative meanings. For Azerbaijani enlighteners “modernism”, more exactly, “modernization” meant progressiveness and adequacy to problems of every time.

In metalanguage of culturology the word “value” (in Azerbaijani – “deyer”) has a special meaning. Connotation of this Azerbaijani word in the system of culturological terms successfully became the equivalent of the Russian word “tsennost” and expanded the space of denotation’s reflection. “Deyer” can be translated as “will touch”. So, “deyer” in the meaning of value, as if, implies the scale, and value is determined by the line on this scale. In Azerbaijani language ripe fruits are also explained by the word “deymek” (that is to touch). It means that ripe fruit touches a line of ripeness. So, when on the base of connotation of the word “deymek” – “to touch” we reflect terminology of Azerbaijani- language culture, we comprehend meaning of value’s measurability in this terminology.

In the XIX century due to Nietzsche’s book “Thus Spoke Zarathustra”, the word “value” met other connotations, which created different meanings. So, the phrase “revalue of values” began to actualize a new look at the problem. After Nietzsche there appeared hundreds of people who claimed to revalue of values. They began to deny and destroy artistic canons and laws of traditional culture and in the result there appeared different trends of modernism. So, surrealists nullified habitual appearance of things and thus magnified psychic automatism and dreaming images in art. In the result of this revalue there appeared a new type of artistic value. Avant-gardists declared, that traditional religious, aesthetic and moral values were not worthy of high intelligence. They declared that true values were all created on the base of principles of anti-tradition.

It is not difficult to see, that connotative “mutations” in words played a great role in methodological development of culturology. Due to them science has obtained and continues to obtain new terms, by means of which it reveals new meanings and intellectual opportunities in old conceptions. Namely this fact allows us to claim, that history of culturology as science is the history of connotation of the most significant terms.

Interpreting culture, as a complex of non-inherited information one can come to an important conclusion on its reflection. It is known, that meanings in the informational system (particularly in texts) are saved, transferred and decrypted by rules of semiotics and semantics. In its turn, for effectiveness of these rules reflection at them is important. When people ask such questions about their culture, as “why it is so?” or “why it must be so?” they reflect not only culture as a whole, but also its rules which change from culture to culture. Even on the base of historical materials, for example “Books of my Dede Gorgud”, it can be revealed the fact, that in the ancient times people, namely the Oghuz, asked such questions by reflecting difference between their own world and the one of the “gavurs” (gentiles). Such processes brought to new possibilities in the system of sciences about culture, particularly, to a new discipline named culturology.

But even before the birth of culturology, that is scientific reflection at culture, one interesting fact provided the process of reflection in culturology. It was determined by the fact, that nature of culture was secondary modeling, or secondary system of signs.

In the secondary modeling systems on the first layer of signs is put the second layer of signs. Etiquettes, as sign systems mean certain mutual relations. But they are also marked by the ethical second row of signs, for example, permissibility principles in a good company, or nobility rules.

We suppose that in this two-layer modeling the process of methodological reflection implicitly exists. As it is known, any methodological research is also based on two-level construction. The first level is created by the cognitive attitude to the object of the world. On the second level this cognitive attitude becomes an object of thinking itself. Accordingly, culture, as a system of the secondary modeling becomes such one because of reflection of its first layer.

References

1. Willem Remmelt de Jong. The Semantics of John Stuart Mill. London.1982, p.163.
2. Малышева Л.О. Вахабизм: традиция и современность. <http://www.tggpgu1.narod.ru/vachabizm.pdf>).
3. Бычков В.В. Византийская эстетика. Теоретические проблемы. М.,1977, с.137-138.
4. Хосе Ортега-и-Гассет. Эстетика.Философия.Культура. М.,1991, с. 33.
5. David Weir. Decadence and the Making of Modernism. University of Massachusetts Press, 1995, p.10-12.

European academy of sciences (Coventry, United Kingdom)

Invites you to take part in
The International Seminar-Internship:
«**Science and Education: European approach**»

Target groups

teaching staff, heads of higher educational institutions, postgraduates, doctoral students, undergraduates, representatives of state and local self-government bodies, public organizations, enterprises, financial and other institutions, all interested persons.

Form of participation: correspondence (remote)

Program of International Seminar-Internship:

	36 hours	72 hours	108 hours	138 hours
Participation fee in EURO	€ 100	€ 150	€ 200	€ 250

Participation fee includes

- publication of an article in a collection of scientific articles or in a scientific journal
- obtaining an international certificate of a training completion
- the cost of mailing by registered letter of a collection of articles (or a scientific journal) with the international certificate of a training completion

Contacts

E-mail: org@conferencii.com

Website: <http://conferencii.com>

Innovation and Entrepreneurship

Collection of scientific articles

Copyright © 2020 by the authors
All rights reserved.

WARNING

Without limitation, no part of this publication may be reproduced, stored, or introduced in any manner into any system either by mechanical, electronic, handwritten, or other means, without the prior permission of the authors

Edited by the authors.

ISBN 978-1-926711-08-6